

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA ULUS DEVLET

Ahmed Alper CÖMERT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Alper IŞIK

NİSAN - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA ULUS DEVLET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmed Alper CÖMERT

Enstitü Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

“Bu tez 29/04/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Alper IŞIK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Irmak KORUCULU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AYDOĞDU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ahmed Alper CÖMERT

29/04/2024

ÖN SÖZ

Bu çalışma kapsamında küresel çapta etkili olan dijitalleşme eğilimi ve dijital dönüşüm sürecinde ulus devletin yeri ve geleceği hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın, dijitalleşme ve dijital dönüşüm sürecinin ulus devlet yapılanması ve unsurları bakımından etki alanının ortaya konulması ve ulus devletin geleceğinin tartışılması bakımından değerlendirildiğinde, Kamu Hukuku çalışmaları kapsamında faydalı olacağı kanaatindeyim.

Çalışmamı tamamlarken benden desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Alper IŞIK'a, süreç içerisinde bilgi ve tecrübelerini bana sunan Sakarya Üniversitesi'ndeki hocalarıma, maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan kıymetli aileme ve dostlarıma, çalışmamda faydalandığım eserlerin müelliflerine saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın ülkemize, milletimize ve insanlığa faydalı olmasını temenni ederim.

Ahmed Alper CÖMERT

29/04/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: DİJİTALLEŞEN DÜNYA.....	3
1.1. Dijitalleşme Nedir?.....	3
1.2. Dijital Dönüşüm Nedir?	6
1.3. Dördüncü Sanayi Devrimi.....	10
1.3.1. Sanayi Devrimlerinin Tarihçesi	10
1.3.2. Endüstri 4.0.....	16
1.4. Dijital Dönüşüm ve Dördüncü Sanayi Devrimi ile İlgili Önemli Kavramlar	24
1.4.1. İnternet	24
1.4.2. Nesnelerin İnterneti (<i>Internet of Things</i>)	26
1.4.3. Büyük Veri (<i>Big Data</i>) ve Bulut Bilişim (<i>The Cloud</i>).....	28
1.4.4. Yapay Zekâ (<i>Artificial Intelligence</i>) ve Otonom Robotlar	30
2. BÖLÜM: DİJİTALLEŞEN DÜNYADA ULUS DEVLET	35
2.1. Ulus Kavramı.....	35
2.2. Devlet Kavramı.....	37
2.2.1. Tanımı.....	37
2.2.2. Devlet Kavramına Dair Düşünceler.....	39
2.2.3. Devletin Teşekkülü	41
2.3. Ulus Devlet Kavramı	44
2.4. Ulus Devletin Unsurları.....	48
2.4.1. Ulus (Millet) Unsuru.....	49
2.4.1.1. Dijital Vatandaşlık.....	51
2.4.1.2. Transhümanizm	54
2.4.1.3. Toplum 5.0	58
2.4.2. Ülke Unsuru	62
2.4.2.1. Siber Uzay	65

2.4.2.2. Siber Ülke	68
2.4.3. Egemenlik Unsuru	71
2.4.3.1. Çok Uluslu Şirketler	77
2.4.3.2. Uluslararası Örgütler	80
2.4.3.3. Çok Uluslu Sivil Toplum Kuruluşları	82
2.5. Ulus Devletin Geleceği.....	83
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	96
ÖZ GEÇMİŞ	113



KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARPANET	: Advanced Research Projects Authority Net
AR-GE	: Araştırma - Geliştirme
ASSAM	: Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.M.D.H.S.	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
Çev.	: Çeviri
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
GSM	: Global System for Mobile
HM.	: Her Majesty's (Government)
IBM	: International Business Machines
INTPOLSEC	: Association of International Politics and Security Studies
IoT	: Internet of Things
ISHOPHOS	: International Journal of Information, Technology and Philosophy
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
K.B.B.S.	: (Cenevre) Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi
m.	: Madde
NFC	: Near Field Communication
OECD	: Organisation for Economic Co-Operation and Development
RFID	: Radio Frequency Identification
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Federasyonu
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
U.S.	: United States
Vol.	: Volume
WIFI	: Wireless Fidelity

ÖZET	
Başlık: Dijitalleşen Dünyada Ulus Devlet	
Yazar: Ahmed Alper CÖMERT	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Alper IŞIK	
Kabul Tarihi: 29/04/2024	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 113 (ana kısım)
Dünya üzerinde tesirini arttıran dijitalleşme eğilimi, birçok konuda olduğu gibi “ulus devlet” üzerinde de etkili olmaktadır. Zira dijital dünya, dijital teknolojilerin mevcut olmadığı dönemlere kıyasla bir hayli farklı bir düzene geçişin kapısını aralamıştır. Bu etkiyle birlikte ulus devletlerin egemenlik anlayışı değişmekte, çok uluslu şirketlerin faaliyet alanları genişlemekte ve bu suretle dünya üzerinde ulus devletler dönüşmektedir. Ulus devletlerin himaye ettiği belirli ve somut sınırlar yer yer yumuşamakta ve soyutlaşmaktadır. Bu yönüyle, ulus devlet kavramının kapsam ve mahiyeti de aynı ivmeyle değişmektedir. Dijital dünya, kendisinden önceki düzenlere göre oldukça farklı bir terminoloji ve organizasyona sahip olup gerek kavramsal gerekse de hayati unsurlar bakımından tamamen yeni bir düzen kurma iddiasındadır. Bu durum dünyada “egemen olma” hususunu da değişime doğru itmektedir. Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin istikameti, ulus devletin kurucu unsurlarının dönüşümüne ciddi şekilde etki etmektedir. Bu minvalde, bir bütün olarak değişmeye zorlanan ulus devlet düzenlerinin, himaye ettiği unsurlar ve sahip olduğu yetkiler bakımından muhafazakâr davranması ve mevcut hâli devam ettirmesi tamamıyla mümkün görünmemektedir. Zira, dijitalleşme ve küreselleşmenin birlikte ve iç içe şekilde tesir alanını genişletmesiyle birlikte ulus devletlerin iç ve egemenlik yetkileri, ülke unsurunun ve coğrafi sınırların muhafazası ve çeşitli teknolojik ve ideolojik yaklaşımlara dayalı olarak dönüşüm sürecine giren ulus unsuru açısından yenilikçi ve dönüşüm temelli bir düzenin güçlü adımlarla ilerlediği görülmektedir. Bu durum karşısında, ulus devletin nasıl ve ne düzeyde dönüşeceği ve mevcut kabulleri hangi oran ve şartlarda muhafaza edebileceği tartışılmalıdır.	
Anahtar Kelimeler: Devlet, Ulus Devlet, Dijital Devlet, Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Nation State in the Digitalized World	
Author of Thesis: Ahmed Alper CÖMERT	
Supervisor: Assist. Prof. Alper IŞIK	
Accepted Date: 29/04/2024	Number of Pages: v (pre text) + 113 (main body)
The digitalization trend, which is increasing its impact on the world, has an impact on the “nation state” as well as on many issues. Because the digital world has opened the door to a very different order compared to the periods when digital technologies were not available. With this effect, the understanding of sovereignty of nation states is changing, the fields of activity of multinational companies are expanding, and thus nation states are transforming in the world. The specific and concrete borders protected by nation states are softening and becoming abstract in some places. In this respect, the scope and nature of the concept of nation state is changing with the same momentum. The digital world has a very different terminology and organization compared to previous orders and claims to establish a completely new order in terms of both conceptual and vital elements. This situation pushes the issue of “dominance” in the world towards change. Technological developments and the direction of these developments seriously affect the transformation of the founding elements of the nation state. In this context, it does not seem entirely possible for nation-state orders that are forced to change as a whole to act conservatively and maintain the current situation in terms of the elements they protect and the powers they have. Because, as digitalization and globalization expand their sphere of influence together and intertwined, an innovative and transformation-based order is advancing with strong steps in terms of the internal and sovereign powers of nation states, the preservation of the country element and geographical borders, and the nation element entering the transformation process based on various technological and ideological approaches. can be seen. In the face of this situation, it should be discussed how and to what extent the nation state will transform and at what rate and conditions it can maintain the current acceptances.	
Keywords: State, Nation State, Digital State, Digitalization, Digital Transformation	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Ulus devlet, özellikle Fransız İhtilâli'nin neticeleri ve milliyetçilik akımının tesir alanını genişletmesiyle birlikte dünya üzerindeki siyasi düzenin ve milletlerarası hukuk kurallarının şekillenmesinde en önemli aktörlerden biri olmuş ve bu gücünü yüzyılı aşan bir süredir muhafaza etmiştir. Ancak dünya genelinde etkisini artıran dijitalleşme ve küreselleşme eğiliminin meydana getirdiği etki, dünyayı yeniden şekillendirmektedir. Bu durum elbette ki ulus devlet kavramını da etkilemektedir. Çalışmamız temel olarak ulus devletin tarihsel süreç içerisindeki yeri ile günümüzde müessir faktör olarak kabul ettiğimiz dijitalleşme etkenine bağlı olarak gerçekleşen veya gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel olan dönüşüm sürecini birlikte ele alacaktır. Bu kapsamda; dijitalleşme, dijitalleşen dünya, dijitalleşen dünyada etkin teknolojiler ve önemli kavramlar, ulus devlet, ulus devletin dijitalleşen dünyadaki yeri, ulus devletin mevcut ve muhtemel dönüşüm süreçleri, dijitalleşmenin ulus devletin unsurları üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmamızda, dijitalleşen dünyada ulus devletlerin egemenlik, ulus ve ülke unsurları bakımından dönüşümü, dijital teknolojilerin etkisi açısından değerlendirilecektir. Ulus devletin, dünyadaki dijitalleşme eğiliminin etkisiyle hangi hususlar bakımından yenileşme sürecine girdiği değerlendirilecektir. Günümüzde kabul gören milletlerarası hukuk, güç dengesi, sınır kavramı ve egemenlik yetkileri bakımından daha etkin ve yenilikçi bir rolü üstlenmesi ve bu durumun ulus devlet kavramı üzerindeki etkileri irdelenecektir. Bu çalışma, dijitalleşme ve bu süreç içerisinde etkili olan teknolojiler ile ulus devletin unsurları bakımından dönüşümünü birlikte değerlendirme amacı taşımaktadır.

Çalışmanın Önemi

Dijitalleşen dünyada ulus devlet yapılanmasına dair değerlendirmelere yer veren çalışmamız kapsamında, dijitalleşme etkisi altında ulus devletin karşı karşıya kaldığı mevcut dönüşüm ile karşılaşması muhtemel değişiklikler hakkında irdeleme

yapılacaktır. Bu kapsamda, ulus devletin unsurları ve mevcudiyeti bakımından dönüşümü ile alternatif olarak kendine özgü bir yapılanması olabilecek dijital devlet üzerine değerlendirmelere yer verilecektir.

Çalışmamız, dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramlarının ulus devlet üzerindeki etkilerini içermesi bakımından literatür açısından önemlidir. Zira bu kavram ve gelişmelerin ulus devletin unsurları ve teşkilatı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, devlet yapılanmalarının karşı karşıya kaldığı dijital dönüşüm sürecinin yönetimi bakımından bilimsel olarak katkıda bulunacaktır. Tartışılması gereken bir konuyu içeren çalışmamız, çalışma konusunun bilimsel önemine vurgu yaparak akademik çalışmalara fayda sağlayacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırma içerisinde “dijitalleşme” konusu açıklanacak. Bu hususta, dijitalleşmenin tanımı, kaynağı ve tarihsel süreç içerisindeki yeri izah edilerek “dijitalleşen dünya” kavramı üzerinde durulacaktır. Bu aşamada, dijital teknolojilerin tesiriyle şekillenen ve yakın gelecekte meydana gelmesi beklenen koşullar ile dünyada mevcut olan ekonomik, sosyolojik, diplomatik ve siyasi düzenin dönüşüm istikameti sorgulanacaktır. Ek olarak, dijitalleşen dünyanın istikametinde doğrudan yahut dolaylı olarak belirleyici olan ya da etkiye bulunan teknolojiler tanımlanacaktır. Takiben; tarihçesi, kurucu unsurları, özellikleri ve kategorik ayrımlarını irdelenecek şekilde “ulus devlet” kavramı işlenecek ve dijitalleşen dünyada ulus devletin yeri ve önemi, ulus devletin unsurları bakımından dönüşümü ele alınacak ve tüm bunların dijitalleşen dünyadaki dönüşümü izah edilecektir. Nihai olarak, “ulus devlet” konusunun dijitalleşen dünyadaki yeri, mahiyet ve kapsamı hakkında detaylı bir izahat gerçekleştirilecektir.

1. BÖLÜM: DİJİTALLEŞEN DÜNYA

1.1. Dijitalleşme Nedir?

Dijitalleşme, kısa bir ifadeyle, gerçekleştirilen faaliyetlerin dijital zemine taşınması ve bu zemin üzere takip edilmesi olarak açıklanabilir. Cambridge Sözlüğü'nde yer alan tanıma göre dijitalleşme; manuel şekilde oluşturulan verilerin, bilgisayar ortamına taşınmak suretiyle bilgisayar tarafından işlenebilecek şekilde 0 ve 1 rakamları yahut A ve B harfleri kullanılarak bir seriye dönüştürülmesini ifade eder.¹

Dijitalleşme kavramı; kültürel, teknolojik ve sosyal dönüşüm kapsamında yeni teknoloji kültürünün önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir.² Dijitalleşme kavramı Latince kökenli olup Latince lisanında “digitus” köküne dayanır ve “parmak” anlamında kullanılır. Eski Roma halkı parmaklarla sayıları anlatırken Avrupa dillerinde “digit” kelimesi sayı kavramını karşılar. TDK ise dijitalleşme kavramını Fransızca dilinde dijital kelimesinin karşılığı olan “eş, benzer” kavramına dayandırmaktadır.³

Dijitalleşme kavramı köken bakımından sanayi devrimine kadar uzanmaktadır. Birinci Sanayi Devrimi ile birlikte İngiltere’de özellikle tekstil sektörü ile ilgili küçük işletmelerde kullanılan dokuma tezgahlarının yerini mekanik aksama dayalı olarak çalışan makinelerle bırakması; İkinci Sanayi Devrimi kapsamında buhar enerjisinin yanında elektronik üretim ve petrole dayalı sanayinin yaygınlaşması; Üçüncü Sanayi Devrimi kapsamında ise dijitalleşme olgusunun devamı mahiyeti arz eden sayısallaşmanın önemini artırmasını takiben esas olarak Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte hayatın birçok alanında yerini almaya başlamıştır.⁴ Dijitalleşme eğilimi birçok yeniliğin ve teknolojik gelişmenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme genel anlamda 1990’lı yıllarda artış göstermiş olup günümüzde yaygın olarak kullanılan internet ve bilgisayar gibi teknolojilerle önemli bir aşamaya geçmiştir.⁵

Dijitalleşme, genel manada hizmet ve mal üretimi amacıyla bilgi üretme, bilgiyi analiz etme ve bu kapsamda gerekli olan teknolojik gelişmelere odaklanmayı ifade etmektedir.

¹ Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/digitize?q=digitization> (28.10.2022).

² M. Dovey, J. Lister, *New Media: A Critical Introduction*. (London: Routledge Mayfield, 2009), 10-11.

³ G. Yücel ve B. Adiloğlu, “Dijitalleşme - Yapay Zeka Ve Muhasebe Beklentiler”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, (2019), 52.

⁴ B. Ersöz ve M. Özmen, “Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri”, *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 11/42, (2020), 171-172.

⁵ E. N. Dilmen, “Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri-Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları”, *Marmara İletişim Dergisi* 12/12, (2007), 114.

Bu durum, Fukuyama tarafından 20'nci asrın “büyük bölünmesi” şeklinde izah edilmekte ve modern demokrasiye dayalı devletlerde hürriyet ve eşitlik ilkelerinin önem kazanmasını sağlamaktadır. Toplumun dijitalleşmesi hususunda dijital uyum sürecinin sağlanması, bireysel ve kurumsal olarak dijital eğilimin hızlandırılması, dijitalleşme eğiliminin genelleştirilmesi ve teşvik edilmesi, farklı alanlarda dijital altyapının kurulması, dijital bütünlük ve güvenliğin tesis edilmesi gereklilik arz etmektedir.⁶

Dijitalleşme ile sayısallaştırma terimleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Dijitalleşme veya sayısallaştırma, dijital ortamda yer almayan verilerin bilgisayarlar aracılığıyla depolanması ve işlenmesi maksadıyla 0 ve 1 rakamlarından oluşan kodlara dönüştürülmesidir.⁷ Daha kısa bir ifadeyle dijitalleşme, verilerin dijital form hâline getirilmesidir.⁸

Dijitalleşme, 17'nci asırdan bugüne kadar artan bir ivmeyle gelişmekte olup, verinin işlenerek sonuçlar elde edilmesi anlayışına dayanır. “Bit” terimiyle ifade edilen ve bilimsel terminolojide ikili sayı sistemi olarak kabul edilen 0 ve 1 komut terimlerinin varoluş maksadı bu anlayıştır.⁹ Dijitalleşme kavramı, verinin üretilmesi, paylaşılması ve transfer edilmesi faaliyetlerini gerçekleştiren bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) toplum ve yönetim organları tarafından kabul edilmesiyle oluşacak dönüşümler olarak da tanımlanabilir.¹⁰ Süreç içerisinde gerçekleşen teknolojik gelişim, doğal olarak dijitalleşme olgusunu da kapsam ve mahiyet bakımından dönüştürmüş olup, video, resim, ses, metin vs. çeşitli veri türlerinin dijitalleştirilmesinin yolunu açmıştır.¹¹

Dijitalleşme, analog ve fizikî verilerin bilgisayarlar tarafından işlenebilmesi ve aktarılabilmesi amacıyla 0 ve 1 komutlarına dayalı olarak dijitalleştirilmesidir. Bunun yanında dijitalleşme, analogtan dijitale geçişi de ifade etmekte olup bilgi teknolojilerinin var olan süreçler ve görevler ile entegre hâle getirilmesi ve kaynak yapılandırmalarının daha uygun maliyetli şekilde ve bilgi teknolojileri aracılığıyla etkinleştirilmesi ve geliştirilmesidir. Dijitalleşme kapsamında esasen süreçlere ilişkin

⁶ S. S. Dawes, “The Evolution and Continuing Challenges of e-Governance”, *Public Administration Review* 68, (2008), 257.

⁷ J. S. Brennen, D. Kreiss, “Digitalization”, *The Wiley Blackwell-ICA International Encyclopedias of Communication*, (2016), 1-2, <https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiec111> , Erişim tarihi: 10/04/2024.

⁸ Fahri Bilal Yankın, “Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019), 9.

⁹ H. Aksu, *Dijiyopya Dijital Dönüşüm Yolculuk Rehberi*, (İstanbul: Pusula Yayıncılık, 2018), 11.

¹⁰ R. L. Katz, *Social and Economic Impact of Digital Transformation* (International Telecommunications Union, 2017), 6.

¹¹ D. Tapscott, *Dijital Ekonomi*, Çev: E. Koç, (İstanbul: Koç Sistem Yayınları, 1998), 44.

faaliyet yürütülür. Öyle ki dijitalleşme kapsamında genel olarak dökümantasyon süreçleri dijital hâle getirilir. Dijitalleşme ile birlikte çeşitli kaynaklardan beslenilerek ve ekseriyetle bulut teknolojisine dayalı olarak elde edilen veriler ile makine öğrenmesi ve veri madenciliği tekniklerinin karar verme süreçlerinde kullanılması sağlanmaktadır.¹²

Dijitalleşme esas olarak döngüsel bir süreç olup dijitalleşmenin dört adımda tamamlandığı ifade edilebilir. Birincisi, verilerin fizikî ortamdan sanal ortama aktarılması şeklide ifade edilen “dijitizasyon” aşamasıdır. İkincisi, dijital ortamda yer alan verilerin işlenmesi ve bu suretle iş süreçlerinin güçlendirilmesi olarak açıklanan “dijitalizasyon” aşamasıdır. Üçüncüsü, dijital teknolojiler bakımından meydana gelen dönüşümden stratejik bir şekilde fayda sağlamak amacıyla dijital teknolojilerin toplum üzerindeki mevcut ve muhtemel tesirlerinin dikkate alınması suretiyle iş yetkinlikleri, iş süreçleri, iş modelleri ve iş faaliyetlerinin verimlilik esasına dayalı olarak dönüştürülmesi olarak ifade edilen “dijital dönüşüm” sürecidir. Son olarak dördüncüsü ise, dijital dönüşüm ve teknolojik gelişimin etkisi altında bulunan yapılanmanın kişisel ve kurumsal olarak dijital işleyiş ve dijital sürece uygun hâle getirilmesi şeklinde açıklanan “dijital hazır-bulunurluk aşamasıdır.”¹³

Dijitalleşme ile birlikte kamusal faaliyetler nizamî hâle getirilmek ve dönüştürülmekte, hizmet odaklı faaliyetler bir kurumsal yapı tarafından beraber gerçekleştirilmekte ve kurumsal yapıların bürokratik süreçleri bilgisayar ortamında yürütülmektedir. Dijital teknolojilerin gelişiminin ivme kazanmasıyla beraber, bilgi ve iletişim teknolojilerin karşılıklı veri aktarımı yaptığını ve geçmişe kıyasla uyarlanabilir ve esnek bir hâle geldiğini ifade etmek mümkündür. Bu durumda dijitalleşme eğilimi, vatandaşların devletlerin faaliyet ve politikalarına doğrudan katılım sağlaması, kamusal faaliyetlerde bürokrasinin azaltılması, hizmetlerin zamana ve mekâna bağlı olmadan sunulması ve hizmete erişimin kolaylaşması gibi faydalar sağladığı görülmektedir. Bunların yanında dijitalleşme ile birlikte devletlerin vatandaşlarının kararlarına, yaşamına ve şahsi menfaatlere bağlı olarak şekillenen serbest piyasa anlayışına müdahil olması ve bu

¹² Serkan Ulu, “Dijital Dönüşümde Model Fabrikaların Rolü”, *T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Dijital Dönüşüm Dergisi* 35/410, (Şubat 2023), 37.

¹³ Metin Toprak, Yüksel Bayraktar, Sayım Yorğun ve Ayfer Özyılmaz, “Dijital Dönüşüm, Araştırma Üniversitesi ve Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi için Bir Model Önerisi”, *Journal of Economy Culture and Society* 63, (2021), 70.

kapsamda veri güvenliğinin tesis edilememesi gibi idari risklerin de ortaya çıktığını belirtmek gerekir.¹⁴

Teknolojik altyapı, sosyal ağlar ve internetin yaygınlaşmasıyla beraber büyük bir bilgi yığını hâline gelmiştir. Bilhassa internet, insanların bilgi üretme, aktarma ve depolama usullerini ve bu suretle teknolojik anlayışı dönüştürmüştür. Dijital çağın gelişile birlikte, bilgiye sahip olma hususunda tekelleşmenin azaldığı ifade edilebilse de teknolojik dönüşümün günümüz devletlerinin siyasi ve iktisadî stratejilerine dayalı olarak yenilikçi, kapsayıcı ve istismar edici bir nitelik kazandığı da vurgulanmalıdır.¹⁵

Son dönemde dijitalleşmenin siber mekanlar geliştirilen ve sanal gerçekliğe odaklanan teknolojilerin odak noktası hâline geldiği görülmektedir. Büyük veri, bulut teknolojisi, yapay zekâ, blok zincir teknolojisi ve nesnelerin interneti gibi yeni teknolojiler yaygınlaşmaktadır. Özellikle yapay zekâ ile birlikte kullanıldıkça verimliliği artan büyük veri ve bulut teknolojilerinin varlığı, devletlerin dijital yönü bakımından güvenlik ve gizlilik riskleri meydana getirmektedir.¹⁶

1.2. Dijital Dönüşüm Nedir?

Dijital dönüşüm kavramı esasen oldukça geniş bir kapsamı karşılar. Zira dijitalleşme sürecinin tamamı ile günümüzde mevcut olan her türlü dijitalleştirme faaliyetini kapsar. Dijital dönüşüm; yapay zekâ (artificial intelligence), nesnelerin interneti (internet of things), makine öğrenmesi (machine learning), büyük veri (big data) gibi dijital teknolojiler ve robotik sistemler aracılığıyla farklı süreçlerde dijitalleştirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Ancak, dijital dönüşüm ile birlikte yalnızca endüstriyel süreçler değil eğitim, sağlık, finans, tarım vs. ekonomik değer teşkil eden tüm sektörler ve toplum yaşamı etki altında kalmakta ve bu kapsamda yenilikçi bir anlayışa dayalı olarak “dijital ekonomi” meydana gelmektedir.¹⁷

Dijital dönüşüm kavramı, birçok farklı şekilde tanımlanmaktadır. OECD’ye göre dijital dönüşüm aşağıdaki şekilde tanımlanır:

¹⁴ B. Erkut, “From Digital Government to Digital Governance: Are We There Yet?”, *Sustainability* 12/3, (2020), 2.

¹⁵ Erkut, “From Digital Government to Digital Governance: Are We There Yet?”, 1-3.

¹⁶ Erkut, “From Digital Government to Digital Governance: Are We There Yet?”, 4.

¹⁷ T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Türkiye'nin Sanayi Devrimi Dijital Türkiye Yol Haritası*, (2017a), 20.

“Dijital dönüşüm, sayısallaştırma ve dijitalleşmenin ekonomik ve toplumsal etkilerini ifade etmektedir. Sayısallaştırma, analog verilerin ve işlemlerin makine tarafından okunabilir bir biçime dönüştürülmesidir. Dijitalleşme ise, dijital teknolojilerin ve verilerin kullanılması ile mevcut faaliyetlerde yeni veya değişikliklerle sonuçlanan ara bağlantısıdır.”¹⁸

TÜBİTAK dijital dönüşümü “Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar ve değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda, organizasyonların daha etkin, verimli hizmet vermek ve faydalancı memnuniyeti sağlamak üzere insan, iş süreçleri ve teknoloji unsurlarında gerçekleştirdiği bütüncül dönüşüm” ifadeleriyle izah etmiştir.¹⁹

Teknoloji şirketi IBM tarafından “Institute for Business Value” oluşumu bünyesinde yayınlanan “Digital Transformation” başlıklı raporda; dijital dönüşüm, “küreselleşme ile internet ağındaki genişleme neticesinde büyük veri vesilesiyle güç kazanan dijital ürünler, mobil teknoloji ve sosyal medya ile e-ticaretin doğmasıyla iş süreçlerinde meydana gelen dönüşüm” olarak tanımlanmıştır.²⁰

Çetiner dijital dönüşümü “bilişim teknolojilerinin kullanımının, değişimin doğasında kabul edildiği, bir değişim olup kurumların süreçleri gerçekleştirmekte kullandıkları eski yöntemleri kullanmaktan bu etkinlikleri gerçekleştirirken yeni yöntemler kullanmaya geçiş süreçleridir.” şeklinde tanımlar.²¹

Önday ise, dijital dönüşümü aşağıdaki şekilde tanımlar:

“Teknolojinin kamu ve özel sektörün amaçlarına hizmet edecek şekilde kullanılması, ancak özünde insan yaşamını kolaylaştırma odağından uzaklaşmaması ve dijitalleşme algısının toplumun tüm kesimlerince benimsenecek düzeyde bir kültürün oluşturulması süreci ve hatta sosyolojik, kültürel ve ekonomik açıdan değerlendirmelerin yapılabileceği özelliklere sahip, gelir getirici etkisinden ziyade toplumsal bir dönüşümü ifade eden bir kavramdır.”²²

¹⁸ OECD, *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives*, (Paris: OECD Publishing, 2019), 18.

¹⁹ TÜBİTAK, *Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı Projesi*, (Ankara: BİLTEN, 1999).

²⁰ IBM Institute for Business Value, “Digital Transformation”, (2011), <https://s3-us-west.amazonaws.com/itworldcanada/archive/Themes/Hubs/Brainstorm/digital-transformation.pdf>, (01.11.2022).

²¹ T. Çetiner, “E-Dönüşümde Türkiye Nerede?”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi* 31 (2011), 40.

²² Ö. Önday, *Dijital Dönüşüm* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2017), 33-35.

Dijital dönüşüm, verilerin dijitalleştirilmesi ve dijital teknolojilerin kullanım oranının artırılmasına ek olarak tüm iş ve süreçlerin dönüşüme tabi tutulmasını ifade eder.²³ Dijital dönüşüm süreci, teknolojik gelişmelerin örgütsel düzeyde takip edilmesi ve sistemin dijitalleştirilmesinden ibaret değildir. Dijital dönüşüm kapsamında bireylerin de bu dönüşüme uyum sağlaması gerekir. Dönüşen teknoloji bireyler tarafından uygulanabilir, yönetilebilir ve süreç neticesinde elde edilecek ürün ve hizmetlere değer katabilir niteliği haiz olmalıdır.²⁴

Dijital dönüşümün, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin birlikteliği ile ortaya çıktığı ve geliştiği ifade edilebilir. Dijital dönüşüm, günümüz dünyasında birçok alanda ismi anılan ve önemsenen bir kavram hâline gelmiştir. Teknolojik ilerleme vesilesiyle erişilen bilgisayar, internet ve yapay zekâ gibi teknolojiler ve bunların etkisi ile ortaya çıkan gelişmeler, dijital dönüşümün seyrini belirlemektedir. Esasen dijital dönüşümün, gerçekliğin sanal gerçekliğe geçişini karşıladığı da ifade edilebilir. Dijital dönüşüm, kurum ve kuruluşların dijitalleşme eğiliminden faydalanma becerisinin dijital olgunluk ve yeterlilikle programlanan ve idare edilen süreçlere bağlılığıyla başarılı olmaktadır. Bu kapsamda, kurumlar bakımından dijitalleşme ile bilgi teknolojilerine dayalı faaliyetlerde başarı elde etmek için yeni uzmanlık alanları, stratejiler ve iş usullerinin geliştirilmesi ve yapılanmanın dönüştürülmesi gerekmektedir. Bilhassa kamu kurumlarının; dijital faaliyetler, dijital çözümler, toplumun bu kapsamdaki isteklerini yerine getirmek ve ihtiyaç esaslı bir hizmet anlayışını sağlamak önem kazanmaktadır. Bu hâlde, internetin bireysel kullanımının artış göstermesiyle beraber devletlerin iş yürütme şekillerini, hizmet kalitesini ve idare anlayışını geliştirmek ve dijital riskleri makul düzeyde sabitlemek maksadıyla bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı yatırımları öncelediği görülmektedir. Bu suretle ihdas edilen politika ve faaliyetler, uyumun sağlanması, bilgi paylaşımının artırılması, toplumsal katılım ve kullanıcılar tarafından talep edilen elektronik hizmetlerin temin edilmesi söz konusu olmaktadır.²⁵

Dijital dönüşüm kavramının etki bakımından genel olarak ekonomi, iş dünyası ve işletmeler bakımından değerlendirilmesine karşın bu kavramın devletlerin kurumsal

²³ Jason Bloomberg, "Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: Confuse Them at Your Peril", *Forbes*, (2018), 5.

²⁴ Gamze Özer, "Dijital Dönüşüm Sürecinde Örgütsel Öğrenme ve Dijital Dönüşüme Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2021), 28.

²⁵ Dawes, "The Evolution and Continuing Challenges of e-Governance", 258.

yapı ve organizasyonlarını da etkilediği gerçeği ihmal edilememelidir.²⁶ Dijital dönüşümü yalnızca üretim, ekonomi ve işletme faaliyetleri bakımından değerlendirmek hatalı bir yaklaşımdır. Zira günümüze kadar gerçekleşen süreç dikkate alındığında, hayatın birçok kısmı üzerinde doğrudan veya dolaylı tesiri olduğu görülmektedir. Dijital teknolojilerin etkin olduğu tüm alanlarda dijital dönüşümün izlerini görmek mümkündür. Dijital dönüşümün çok boyutlu bir yapısı söz konusu olduğundan, kesin bir tasnife gitmek doğru olmayacaktır.

Bilgi ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişim gösterdiği günümüzde dijital dönüşüm sürecinin önemi de artmaktadır. Kamu kurumları ve özel sektör tarafından dijital dönüşüm kapsamında ciddi düzeyde yatırımlar yapılmakta ve bu süreçten verimli şekilde fayda sağlamaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, şirketler tarafından dijital dönüşümüne dair yapılan yatırımların 2019 senesinde takribi 1,2 trilyon ABD doları bulunduğu bilinmekte ve bu yatırımların etkisiyle dijital ekosistemin 2025 senesine kadar 60 trilyon ABD dolarını aşan bir kapsama erişeceği öngörülmektedir. Bu etki, devletlerin kurumsal strateji ve politikaları bakımından dijitalleşmeye teşvik etmekte ve dijital dönüşüm sürecinin neticesi olarak oluşturulan dijital sistemlerin beraber çalışabilme becerileri de önem kazanmaktadır.²⁷

Dijital dönüşüm süreci, küresel düzeyde ilerlemekte ve devletleri uyum sağlamak hususunda zımni bir zorunluluğa maruz bırakmaktadır. Zira devletlerin karşılıklı ilişki ve egemenlik mücadelesinde dijital dönüşümün kapsayıcı ve devrimsel etkisini göz ardı etmek makul olmayacaktır. Bu durum, devletlerin iç ve dış egemenlik yetkilerini kullanması ve meşruiyetini muhafaza etmesi bakımından önemlidir. Aşağıda detaylı şekilde değerlendirileceği üzere, devletlerin mevcut kabullerini muhafazakâr bir tutumla korumaya çalışması, dijitalleşme eğiliminin küresel etkisi altında yıpranmasına, unsurları bakımından varlığının tehdit edilmesine ve hatta meşruiyetini kaybetmesine yol açabilir. Dijital dönüşüm, bu yönüyle, bilhassa egemenlik unsuru bakımından dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Dijital dönüşüm sürecinde temel kavramlardan biri olarak ele alınan ve kabul edilen Endüstri 4.0, kapsamı dahilinde yer verilen teknolojiler ve bunların uyumlu bir şekilde

²⁶ M. Fukuyama, "Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society", *Japan Spotlight* 220/2, (2018), 48.

²⁷ Fatih İnce, Deniz Şenkutlu ve Sedat Yılmaz, "Dijital Dönüşümde Birlikte Çalışabilirlik İçin E-Belge", *T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Dijital Dönüşüm Dergisi* 35/410, (Şubat 2023), 23.

kullanılması bakımından detaylı olarak ele alınmasında yarar vardır. Zira Endüstri 4.0, dijital dünya konseptinin açık bir şekilde anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bu kavram yalnızca üretim süreçleri ve ekonomik faaliyetlerin kapsamına girmemekte; devletlerin ve toplumların mevcut kabul ve ilkeleri de dahil olmak üzere dünyadaki birçok hususa doğrudan veya dolaylı olarak ve çarpıcı bir kuvvetle etki etmektedir.

1.3. Dördüncü Sanayi Devrimi

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası bakımdan ticari, ekonomik, sosyal ve çevresel şartlar dönüşmektedir. Bu dönüşüm, şirketlerin ve devletlerin birçok farklı alanda, birbirleriyle girdikleri rekabet ilişkisi bakımından üstünlük elde etmek amacıyla yeni faaliyet ve imkânlar bulma arayışı içerisine girmelerine sebep olmuştur. Endüstri 4.0 da bu kapsamda değerlendirilebilir. Endüstri 4.0 bakımından değerlendirme yapmadan önce, daha önceki dönemlerde gerçekleştirilmiş sanayi devrimleri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

1.3.1. Sanayi Devrimlerinin Tarihçesi

Sanayi sahasında meydana gelen değişimler, “belli bir alanda hızlı köklü ve nitelikli değişiklik” manasına gelen “devrim” kavramı ile karşılanmaktadır. Takribi 10.000 sene önce, hayvanları ehlileştirme ve toprağın ekilmesinin öğrenilmesiyle tarım faaliyetine geçilmiş, insanlar doğaya karşı daha etkin olmaya başlamıştır. Tarımın keşfedilmesini müteakip, üretim bakımından en önemli gelişme sanayi devrimi olmuştur. Devrimi yöneten, küçük atölyeler bünyesinde faaliyet gösteren küçük zanaatkarlara göre daha hızlı ve verimli şekilde üretim yapabilen makinelerin keşfedilmesine olanak sağlayan teknolojik gelişmelerdir.²⁸

1768 senesinde James Watt tarafından buhar makinesinin icat edilmesiyle sanayinin kapsam ve mahiyeti dönüşmüştür. Bu hâl, Birinci Sanayi Devrimi olarak kabul edilmiştir.²⁹ Buhar makinesinin icadıyla birlikte fabrikaların üretim hızı artmış ve böylece daha geniş ve uzak pazarlara ürün satma anlayışı ortaya çıkmıştır. Buhar makinesinin icadı vesilesiyle meydana gelen gelişmeler toplumsal yapıya da etki etmiş;

²⁸ Donna Ellen Frederick, “Libraries, Data and the Fourth Industrial Revolution (Data Deluge Column)”, *Library Hi Tech News* 33/5 (2016), 9.

²⁹ DLM Nascimento, V. Alencastro, OLG. Quelhas, RGG. Caiado, JA. Garza-Reyes, L. Rocha-Lona and G. Tortorella, “Exploring Industry 4.0 Technologies to Enable Circular Economy Practices in a Manufacturing Context”, *Journal of Manufacturing Technology Management* 30/3 (2019), 610.

toplumsal refah seviyesi yükselmiş ve zenginle fakir arasında var olan ekonomik uçurum artmıştır.³⁰

Birinci Sanayi Devrimi İngiltere’de ortaya çıkmış olup; önce kıta Avrupa’sına takiben de dünyaya yayılmıştır. Buna karşın “sanayi devrimi” kavramı ilk defa İngilizler tarafından değil Fransız Louis Guillauma Otto tarafından 1799 senesinde yazılan bir mektup kapsamında kullanılmıştır.³¹ Sanayileşme ile birlikte eski zanaatlar verimlilik bakımından fabrikalarla rekabet edememeye başladı, böylece zanaatkarlar işlerini bırakarak fabrikalarda çalışmaya başladı. Bu suretle, emek yoğun üretim modelinden sermaye yoğun üretim modeline geçiş hızlanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte fabrikalar asıl imalat yerleri hâline gelmiştir. Fabrikalar, birçok özellikleri bakımından devrimden önceki temel imalathanelerden ayrılmaktadır.³²

Sanayi Devrimi, merkezileşme anlayışının bir norm olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bilhassa ulaşım ve haberleşme hizmetleri bakımından gerçekleştirilen teknolojik ilerlemeler, merkezden yönetim usulünün eskiye nazaran daha kolay bir şekilde uygulanabilmesine ve ülkenin başkente daha uzak topraklarında yaşayan insanların kamu hizmetlerinden yararlanabilmesine imkân sağlamıştır. Bu hususta, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte büyük ölçüde ilerleme imkânı bulan demiryolu taşımacılığı faaliyetlerinin ciddi oranda tesiri vardır.³³ Sanayi Devriminin bu etkisi, ulus devlet modelinin uygulanabilirliği hususunda da öncü unsurlardan biri olmuştur.

Batı Avrupa topraklarında ortaya çıkan ve çevreye yayılan sanayileşme temayülünün etkisiyle tarım toplumunun sanayi toplumuna dönüşümü neticesi ortaya çıkmıştır. Toplumsal yapı bakımından gerçekleşen değişim, toplumu idare etme yetkilerini haiz olan siyasi erk üzerinde de tesirli olmuştur. Bu tesir, ulus devlet anlayışının doğmasının sebeplerinden birini teşkil etmiştir.³⁴ Bu yönüyle, sanayileşme hususunun birçok alanda oldukça etkili ve devrimsel nitelikte olduğunu vurgulamak gerekir.

Sanayileşme döneminde Avrupa’da ülkelerde idari yetkiler çoğunlukla aristokratların elinde olup ve bu kesimin ticari ayrıcalıkları bulunmaktadır. Yeni dönem sanayicilerin

³⁰ H. Lasi, P. Fettke, H.G. Kemper, T. Feld and M. Hoffmann, “Industry 4.0. Business Information Systems Engineering”, 6/4, (2014), 239-242.

³¹ Ogan Özdoğan, *Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları* (İstanbul: Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık, 2017), 2.

³² Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e* (Ankara: İmge Kitabevi, 2011), 62.

³³ A. Toffler, *Üçüncü Dalga*, Çev: S. Yeniçeri (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008), 76-77.

³⁴ Şahin, *Küreselleşme Tartışmaları*, 117.

ve tüccar kesimin ortaya çıkması aristokrat yapının yara aldığı ve sanayi devriminin asıl kaybeden kesimlerinden biri olduğu ifade edilebilir.³⁵

Sanayi devrimi; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlar bakımından değişikliklere yol açmıştır. Bu değişim süreci ile birlikte yavaş bir şekilde dönüşüm geçiren topluma “sanayi toplumu” denilmiştir. Tarım toplumunun dönüşüm geçirerek sanayi toplumu hâline gelmesine kadarki süreçte bilim ve teknoloji birbiriyle doğrudan ilişkili değilken, sanayi devrimiyle birlikte bilim ve teknoloji birbiriyle bağlı hâle geldiği görülmektedir.³⁶

19’uncu asrın sonları ile 20’nci asrın başlarında, elektrik ile montaj hattının birleştirilmesiyle seri üretime geçilmesi neticesinde İkinci Sanayi Devrimi söz konusu olmuştur.³⁷ İkinci Sanayi Devrimi döneminde ilk telgraf 1844 senesinde icat edilmiştir.³⁸ Henry Ford’un otomobil fabrikasında toplu üretim faaliyetine başlaması, İkinci Sanayi Devriminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³⁹

İkinci Sanayi Devrimi ile birlikte; esas üretici ve fabrikatörler oldukça büyük servetler elde etmiş, yeni makineler ve daha büyük ve gelişmiş fabrikalar inşa ederek gelir kaynaklarını arttırmıştır. Ayrıca demir-çelik, kimya, telekomünikasyon ve havacılık sanayisi diğer endüstrilere nazaran daha hızlı bir şekilde büyümüştür.⁴⁰

İkinci Sanayi Devrimi, sanayi kapsamında gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinde tamamen buhar gücünün kullanılmasına yol açmış ve bu suretle demiryolu inşa faaliyetleri de artış göstermiştir. Bu gelişmelerle birlikte bilhassa çelik üretimi önemli ve elzem görülmeye başlamıştır. Endüstriyel faaliyetlerin icrası bakımından vazgeçilmez önemi haiz olan enerji ihtiyacı, buhar gücünden daha verimli ve ihtiyacı temin kabiliyetine sahip olan petrol ve elektrik kaynaklı enerji üretimine yönelmiştir. Bunun yanında, elektrikli haberleşme araç ve faaliyetleri de geliştirilmiştir. Bu haberleşme usulü, esasen telgraf vasıtasıyla haberleşme yöntemi dahilinde yer almakla birlikte, 20’nci asrın haberleşme teknolojileri bakımından da uygulama alanı bulmuştur.

³⁵ Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü*, Çev: F. R. Velioğlu (İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2016), 85.

³⁶ R. Aron, *Sanayi Toplumu*, Çev: E. Gürsoy (İstanbul: Dergah Yayınları, 1997), 65-67.

³⁷ Klaus Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimi*, Çev: Zülfü Dicleli (İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım, 2016), 16.

³⁸ Saadet Sağtaş, “Endüstri 4.0’ın Dijital Pazarlamaya Etkileri”, *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (2021), 53.

³⁹ Sinan Alçın, “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0”, *Journal of Life Economics* 8 (2016), 20.

⁴⁰ Özdoğan, *Dördüncü Sanayi Devrimi*, 8-10.

İkinci Sanayi Devriminde, montaj hattının tesisiyle yüksek oranda üretimsel verimlilik sağlanmıştır.⁴¹

İkinci Sanayi Devrimi, bilimsel çalışmalarla ortaya çıkarılan kimyasalların, elektriğin, telgrafın yayılması ve telefonun keşfiyle, iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yayılmasına neden olmuştur. Ayrıca, Birinci Sanayi Devriminden farklı şekilde bilimsel bilgiye atfedilen önem artmıştır.⁴²

Birinci ve İkinci Sanayi Devrimleri toplumların dönüşmesi ve bugünkü hâline erişmesinde çok etkili olmuştur. Her iki devrim; sosyal hiyerarşi, ideoloji, üretim ve yeniden dağıtım, ticaret ağları, uluslararası ilişkiler hususlarında ve en çok da teknolojik gelişmelerde iki asır boyunca son derece önem arz eden birçok değişikliğin gerçekleşmesinde etkin rol oynamıştır.⁴³

İkinci Sanayi Devrimi sürecinde Üçüncü Sanayi Devriminin altyapısını meydana getiren bileşenler oluşturulmuş ve birçok sahada kullanılmaya başlanmıştır. Bugün mevcut olan şekilde bir hayli farklı olsa da bilgisayar ve bilgisayarın içerdiği iç ve dış donanım parçalarının üretiminde kullanılan ürünler İkinci Sanayi Devrimi sürecinde bulunmuştur.⁴⁴

Üçüncü Sanayi Devriminin ilk büyük başlangıcı, transistörün 1947 senesinde üretilmesidir. BellLabs ile Princeton Üniversitesi'nin iş birliği neticesinde transistörün üretilmesini takiben 1968 senesinde ilk defa geliştirilen programlanabilir makineler ile birlikte bu devrimin oluş sebepleri artış göstermiştir. Programlanabilir makineler sonraki süreçte geliştirilerek endüstriyel robotlar tanımlamasıyla karşımıza çıkmıştır. Bu sanayi devrimi; 1960'lı yıllarda ana bilgisayar, 1970-80'li yıllarda kişisel bilgisayar ve 1990'lı yıllarda internetin yaygınlaşmasıyla birlikte “bilgisayar devrimi” veya “dijital devrim” kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁵

Üçüncü Sanayi Devrimini tetikleyen temel unsurlardan biri olarak kabul edilen ve 1969 senesinde geliştirilen ARPANET, günümüzde yoğun olarak kullanılan ve hayatın birçok

⁴¹ D. Alfred ve Jr. Chandler, *Scale and Scope: The Dynamics Of Industrial Capitalism* (Harvard: The Belknap Press of Harvard University Press, 1994), 24.

⁴² M. Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 3, No 1, Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çev: Ebru Kılıç, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 43.

⁴³ M. Özkan, A. Arzu ve Ş. Yavuz, “Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi'nin Etkileri ve Türkiye”, *International Journal of Political Science and Urban Studies* 6/2 (2018), 130.

⁴⁴ Derya Çakmak Karapınar ve Derya Öcal, “Endüstri 4.0'ın Endüstrilerin Yapısı ve Paydaş İlişkileri Üzerine Yansımaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 23/2 (Kasım 2020), 686.

⁴⁵ Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimi*, 16.

yönünde etkin rol oynayan internet ağının temellerini meydana getirmiştir.⁴⁶ Önceki dönemlerde gerçekleşen sanayi devrimleriyle uyumlu şekilde, Üçüncü Sanayi Devrimi de aslen üretim, enerji ve dağıtım faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen teknolojik gelişmelere dayanmaktadır. Kapsamında yer alan teknolojik araçlar vasıtasıyla üretimin küreselleşmesi ve iş süreçlerinin dönüşerek yayılması neticelerine yol açmıştır.⁴⁷

Üçüncü Sanayi Devrimi, esasen işletmeler tarafından daha büyük pazarlara ulaşmak ve mal ve hizmetlerin üretimi bakımından maliyeti düşürmek maksadıyla yönlendirilmekteyse de özellikle kişisel bilgisayarların geliştirilmesi ve yayılmasıyla birlikte bilgi çağına girilmesi ve bilgi seviyesi açısından patlama yaşanması söz konusu olmuştur. Bu suretle her fert, kendi imkânları doğrultusunda dilediği bilgiye erişebilme bakımından saniyelerle yarışabilir hâle gelmiştir. İşletmelerin ve şirketlerin elinde tuttuğu güç, ferdi imkânları ölçüsünde insanlara geçme temayülü göstermektedir.⁴⁸

Üçüncü Sanayi Devrimi, daha önceki dönemlerde gerçekleşen sanayi devrimlerine göre daha geç başlamıştır. Bunun temel sebebi, İkinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhranın yol açtığı menfi etkileri bertaraf etmek yönündeki eğilimdir. Ancak bu noktada vurgulamak gerekir ki, bu iki olay, Üçüncü Sanayi Devrimini geciktirse de aslında bu devrimin oluş sebepleridir. İkinci Dünya Savaşı neticesinde haberleşme ve iletişim teknolojileri gelişmiş ve üretim süreçlerinde otomasyonun kullanımı mümkün kılınmıştır. İletişim ve ulaşım imkânlarının artış göstermesiyle birlikte küreselleşme temayülü dünya çapında ivme kazanmıştır. Diğer taraftan, daha önceki dönemlerde gerçekleşen sanayi devrimlerinde de olduğu gibi, farklı enerji kaynaklarına yönelme hususunda arayışa girilmiştir. Enerji üretimini bütünüyle karşılamak bakımından yetersiz kalsa da özellikle fosil yakıtların tükenme tehdidiyle karşı karşıya olması sebebiyle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı önem kazanmıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları olarak tasnif edilen rüzgâr, güneş, hidroelektrik ve jeotermal enerji üretimi ve kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca birtakım çevrelerce günümüzün en önemli kavramları olarak kabul edilen “sürdürülebilirlik” ve “sürdürülebilir büyüme” kavramlarına atfedilen

⁴⁶ A. Soylu, “Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32, (2018), 46.

⁴⁷ O. Dengiz, “Endüstri 4.0: Üretimde Kavram ve Algı Devrimi”, *Makina Tasarım ve İmalat Dergisi* 15/1 (2017), 40.

⁴⁸ Soylu, “Endüstri 4.0”, 47.

önem ve bu kavramlara karşı sergilenen hassas tutumun varlığını da ifade etmek gerekir.⁴⁹

Telekomünikasyon teknolojileri, Üçüncü Sanayi Devrimi ile birlikte daha güçlü hâle gelmiş ve yaygınlaşmıştır. 20'nci asrın en önemli olayı olarak kabul edilen bu devrim, dünyadaki sanayileşme sürecinin üçüncü aşaması olarak görülmektedir. Üçüncü Sanayi Devrimiyle birlikte, üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde mekanik ve elektronik teknoloji ile geliştirilmiş ve çalışan makineler yerine dijital teknolojiler marifetiyle üretilen ve yürütülen makineler kullanılmaya başlamıştır. Dijital teknoloji vesilesiyle, bilgisayar ve internet bakımından görülen gelişim, bilgi işlem ve haberleşme yöntemleri ve mikro-elektronik araçların kullanımını arttırmıştır. Bu dönem içerisinde atom enerjisi, fiber-optik, bilgisayar ve çip gibi mikro-elektronik teknolojiye dayalı teknolojik gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu gidişat günümüzde de devam etmektedir.⁵⁰

1970'li yıllarda, mikroişlemci tabanlı ve programlanabilir mantık devresi geliştirilmiştir. Bunun üretim süreçleri kapsamında kullanılmasıyla birlikte üretim faaliyetleri bakımından otomasyonun kullanımı söz konusu olmuştur. Böylece üretim süreçlerinde insan faaliyetlerinin katkısı azalmış ve insan hataları sebebiyle meydana gelen zararların önüne geçme hususunda başarı oranı artmıştır. Bu dönem içerisinde bilgisayar, akıllı telefon ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber üretim süreçleri birçok yönden etkilenmiş ve dönüşüme uğramıştır.⁵¹

Üçüncü Sanayi Devrimi, daha önce meydana gelen süreçlere göre daha farklı ve yeni birtakım koşulların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeni buluşlar vesilesiyle üretilen yeni ürünler, eski ürünlere kıyasla daha dayanıklı ve hafif olarak tasarlanmış ve üretim faaliyetleri kapsamında kullanılmıştır.⁵²

Üçüncü Sanayi Devrimini takiben bilgi teknolojileri ile elektronik araçlardan faydalanmak suretiyle üretim süreçlerinde otomasyon teknolojisinin kullanımı imkânı

⁴⁹ Nurten Sinem Pamuk ve Mehmet Soysal, “Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme”, *Verimlilik Dergisi* 1 (2018), 43; M. Redclift, “Sustainable Development (1987–2005): An Oxymoron Comes of Age”, *Sustainable Development* 13/4 (2005), 217.

⁵⁰ H. Kagermann, W. Wahlster and J. Helbig, “Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0”, Final Report of the Industrie 4.0 Working Group, Ed: Ariane Hellinger and Veronika Stumpf, *Acatech-National Academy of Science and Engineering* (2013), 13-14.

⁵¹ Mahfi Eğilmez, *Tarihsel Süreç İçinde Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 143.

⁵² Z. Yüksekbilgili, ve G. Z. Çevik, “Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)* 3/2 (2018), 424.

doğmuştur. Geliştirilen dijital ve elektronik teknolojiler, Endüstri 4.0'ın ortaya çıkarılmasının sebeplerinden birini teşkil etmektedir.⁵³

1.3.2. Endüstri 4.0

Ekonomik anlamda üretim faaliyetlerinin son aşaması “Endüstri 4.0” kavramıyla ifade edilmektedir.⁵⁴ Ancak vurgulamak gerekir ki, her ne kadar gerek literatürde gerekse de iş dünyasında yoğun bir şekilde kullanılsa da Endüstri 4.0 terimine dair ittifak edilen bir tanımlama henüz mevcut değildir.⁵⁵ Dördüncü Sanayi Devrimi, genel olarak Endüstri 4.0 kavramıyla ifade edilmektedir. Bu sebeple, bu kavramın sıklıkla kullanımı çalışmamız bakımından da söz konusu olacaktır.

Endüstri 4.0 kavramı, bilhassa Almanya’da üretim süreçleri ile endüstri sektörlerini kapsayan fuar, konferans, proje ve sair toplantıların çoğunda dillendirilmektedir. Bu kavram, ilk defa 2011 senesinde düzenlenen Hannover Fuarı’nda kullanılmış ve devam eden süreçte de birçok alanda tartışmalara yol açmıştır.⁵⁶

Endüstri 4.0 içinde bulunduğumuz bir süreç olarak kabul edilmekte olup bilgisayarların hızlandığı, internetin yayıldığı, yapay zekâ ve nesnelerin interneti uygulamalarının kullanım alanı bulduğu; akıllı aletlerin, akıllı otomobillerin, akıllı şehirlerin, giyilebilir teknolojilerin, yapay zekâ temelli robotların, insan genomu üzerinde dönüştürücü çalışmaların, üç boyutlu baskı teknolojisinin, siber uzayın, insansız hava araçlarının büyük bir hızla yaygınlaştığı bir süreç şeklinde ifade edilebilir.⁵⁷

Üçüncü Sanayi Devrimi’nden farklı olarak Endüstri 4.0, yalnızca teknik bir terim değil aynı zamanda ancak son derece büyük para değerleriyle ifade edilebilen bir ekonomik süreci karşılamaktadır. Endüstri 4.0, siber fiziksel sistemler ile dinamik veri işleme becerisine sahip makinelerin otonom düzeyde üretim sürecini idare edebilmesine dayalı

⁵³ Ü. Arkan ve E. Taşdemir, “Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve İnternet”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 5/3 (2008), 72.

⁵⁴ N. Şuman, “Akıllı Üretim Çağı: Endüstri 4.0” <http://www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cagi-endustri-40-42841> Erişim Tarihi: 10.11.2022.

⁵⁵ M. Hermann, T. Pentek, and B. Otto, “Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios”. *IEEE Computer Society, 49th Hawaii International Conference on System Sciences* p. 3928-3937 (2016), 3.

⁵⁶ R. Drath and A. Horch, “Industrie 4.0: Hit or Hype”, *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 8/2 (2014), 56.

⁵⁷ Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimi* (2014), 16.

olarak varlık gösterir. Bunun yanında Endüstri 4.0, ilgili teknolojilerle değer zinciri organizasyonlarının kavramsal olarak birlikteliğini kapsamaktadır.⁵⁸

Endüstri 4.0, temel olarak otonom akıllı makinelerle akıllı (karanlık) fabrikaların üretim süreçlerinde kullanılmasını amaçlamaktadır. Bu durum, insan emeğine olan bağımlılığın azaldığı ve insanın çalışma veriminin artırıldığı, otomasyon temelli üretim anlayışını yansıtmaktadır.⁵⁹

Endüstri 4.0, beraberinde birçok teknolojik gelişmeyi üretim süreçlerine katmaktadır. Bunlar; nesnelerin interneti, üç boyutlu yazıcılar, akıllı fabrikalar, siber fiziksel sistemler, otonom robotlar, büyük veri, sistem entegrasyonu, simülasyon, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik olarak sıralanabilir.⁶⁰

Endüstri 4.0'ın üçüncü sanayi devriminden üç temel özellik bakımından farklılık arz ettiği ifade edilmektedir. Bunlar “hız”, “genişlik ve derinlik” ve “sistem etkisi” olarak sıralanabilir. Endüstri 4.0'ın, daha önceki sanayi devrimlerinden ziyade doğrusal bir hız ile değil üstel bir hızla ilerlediği ve bunun da günümüz toplumunun birbirine bağlantılı ve çok yönlü şekilde devamlı daha yeni ve daha becerikli teknolojik aletlerin önünün açılmasının bir neticesi olduğu vurgulanmaktadır ki bu husus, hız özelliğini yansıtmaktadır. Genişlik ve derinlik; dijitalleşmenin, devrimin hızlanmasını tetikleyerek teknolojik çeşitliliğin artış göstermesini vesile olması ve böylece “ne?”, “nasıl?” şeklindeki ekonomik soruların dışında “biz kimiz?” sorusunun da gündeme gelmesi ve bu soruya değişik şekillerde cevaplar verilmesi olarak ifade edilebilir. Sistem etkisi ise, bütün sektörler, şirketler ve devletlerin bu devrimle beraber köklü bir değişim ve dönüşüm yaşaması olarak açıklanabilir.⁶¹

Endüstri 4.0'ın hedeflenen başarıya erişebilmesi için bazı aşamaların gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Referans donanım mimarisinin saptanması ve standardizasyon
- Karmaşık sistemlerin idare edilebilmesi
- Yüksek hızlı ve kapsamlı bir haberleşme ağının endüstriyel süreçlere katılması,
- Güvenlik ve emniyet

⁵⁸ B. Kesayak, *Endüstri Tarihine Kısa Bir Yolculuk*, (2017) <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/> (Erişim tarihi: 13.11.2022).

⁵⁹ Yankın, *Dijital Dönüşüm*, 18.

⁶⁰ TİSK, 26. Genel Kurul Çalışma Raporu, TİSK Yayın No: 356, 15 Ekim 2016, Ankara, 2016, 37.

⁶¹ Güler Koştı, “Sanayi 4.0 ve Teknoloji Bileşenleri”, *Journal of Business, Innovation and Governance* 3/2 (2020), 135.

- Çalışma organizasyonu ve tasarım
- Profesyonel gelişim ve eğitimin devamlılığı
- Cari mevzuatın güncellenmesi
- Kaynakların verimli şekilde kullanımı.⁶²

Endüstri 4.0'ın fayda sağlama potansiyeli bakımından da bazı hususlar tespit edilmiştir:

- Müşterilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılama
- Esneklik sağlama
- Optimize şekilde karar alma
- Etkinlik ve kaynak kullanımında verimlilik sağlama
- İnovatif hizmetlerde değer fırsatları oluşturma
- İşyeri bünyesinde gerçekleşen demografik değişime karşılık verme
- İş ve yaşam dengesini düzenleme.⁶³

Endüstri 4.0; iş modelleri ile hizmet usullerinde, verimlilik ve güvenilirlikte, makine güvenliği ve bilgi teknolojilerinde, ürün yaşam döngüsünde, işçilerin beceri ve eğitimlerinde ve sosyoekonomik şartlar bakımından etkili olacaktır. Bilhassa insan kaynakları ve nitelikli işgücü sağlanması hususunda, şu anki duruma nazaran oldukça yüksek düzeyde becerilerin aranacağı düşünülmektedir.⁶⁴

Endüstri 4.0'ın; istikrar, veri güvenliği, yatırımların korunması ve siber güvenlik gibi birtakım hususlar bakımından bazı ihtiyaçları bulunmaktadır. Endüstri 4.0 şartları göz önünde bulundurulmak suretiyle gerçekleştirilen bir üretim sürecinde, bu ihtiyaçlar ön koşul olarak kabul edilmektedir.⁶⁵

Endüstri 4.0 yalnızca makinelerin iletişim kurmasından ibaret olmayıp çok daha kapsamlıdır. Öyle ki, genetik biliminden bilgi teknolojilerine kadar birçok bilimsel ve teknolojik araştırma sahasına değmektedir. Endüstri 4.0'ı daha önceki zamanlarda gerçekleşen sanayi devrimlerinden ayıran hususlar; teknolojik gelişmelerin entegre

⁶² Sabiha Kılıç ve Reha Metin Alkan, “Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0: Dünya ve Türkiye Değerlendirmeleri”, *Girişimcilik, İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2018), 32.

⁶³ Kagermann vd., “Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0”, 15-16.

⁶⁴ L. Bonekamp and M. Sure, “Consequences of Industry 4.0 on Human Labour and Work Organisation”, *Journal of Business and Media Psychology* 6/1 (2015), 33.

⁶⁵ Drath, “Industrie 4.0: Hit or Hype”, 58.

edilmesi, birlikte gelişmesi ve birbirini tesir altında bırakarak gelişimin karşılıklı olarak ivme kazanması olarak ifade edilebilir.⁶⁶

Endüstri 4.0, ileri teknolojik uygulama stratejisi odaklı şekilde, üretim faaliyetlerinin akıllı robotlar tarafından yürütülmesi suretiyle kalite, esneklik, ucuzluk ve üretim hızı bakımından daha verimli ürünler geliştirilmesi maksadıyla tasarlanmış bir gelecek vizyonu olarak ifade edilebilir.⁶⁷ Endüstri 4.0 ile birlikte değerlendirilen dijital dönüşümle ve akıllı fabrikalarda nesnelerin interneti marifetiyle öğrenen makineler aracılığıyla tesis edilen otonom işleyiş, gerçek zamanlı veri akışı sağlayarak proaktif şekilde süreklilik arz eden bir düzen oluşturmaktadır.⁶⁸

Endüstri 4.0 ile beraber oluşturulan akıllı fabrika konsepti kapsamında yer alan ve ciddi düzeyde önem arz eden siber fiziksel sistemler vesilesiyle fiziksel süreçler izlenecek ve bu sistem otonom şekilde karar alabilecektir. Siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti teknolojisi kullanılarak gerçek zamanlı şekilde birbiriyle ve insanlarla iletişim ve iş birliği hâlinde olacaktır.⁶⁹ Endüstri 4.0 ile birlikte, nesnelerin bağımsız şekilde birbiriyle iletişim kurabildiği, ademimerkeziyet esasına dayalı kontrol süreçlerinin söz konusu olduğu, kararların şeffaflık ilkesine uygun şekilde alındığı ve her türlü aksaklık ve sorunun hızlı bir şekilde çözüldüğü bir sistemin ortaya çıkması beklenmekte ve hedeflenmektedir.⁷⁰

Endüstri 4.0 karmaşık bir sistemdir. Bu devrim; yenilenebilir enerji, kuantum bilgi işlem ve genetik dizilim üzerine yapılan çalışmalar gibi birçok inovatif ve hatta fütürist alanda gelişmeyi öncelemektedir. Endüstri 4.0; bilişim, internet, haberleşme, verilerin toplanması ve yayılması ve başka pek çok teknolojik ve bilimsel çalışma alanının entegrasyonun sağlanması suretiyle daha gelişmiş ve verimli yeni imkânlarla erişilmesi ve böylece biyolojik, fiziksel ve dijital ortamların birbiriyle doğrudan bağlanmasını

⁶⁶ E. Bulut ve T. Akçacı, “Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)* 7 (2017), 54; Gözde Deniz ve İrfan Ertuğrul, “4.0 Dünyası: Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 164.

⁶⁷ C. Yilmaz ve A. Erkollar, “Endüstri 4.0’ın İnsan Kaynakları Planlaması Üzerine Etkileri”, *5th International Management Information Systems Conference* October 24-26, (2018), 2.

⁶⁸ Z. Tekin ve F. Uslu, “İşletmelerde Zaman Yönetimi: Endüstri 4.0 ile Ölü Zamanı Sıfırlamak”, *VI. Uluslararası Çin’den Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı* (Ankara: 2018), 116.

⁶⁹ Bernard Marr, “What Everyone Must Know About Industry 4.0”, *Forbes* (2016), <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2016/06/20/what-everyone-must-know-about-industry-4-0/#47c8a189795f> (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

⁷⁰ F. Schoenthaler, D. Augenstein and T. Karle, “Design and Governance of Collaborative Business Processes in Industry 4.0”, *17th IEEE Conference on Business Informatics (CBI 2015)* (2015), 3. <https://www.researchgate.net/publication/311231163> (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

sağlamayı hedeflemektedir. Bu teknolojik ve bilimsel alanlar, günümüze kadar gelen süreçte birbirinden ayrı ya da en iyi ihtimalle birkaç farklı alanın yaklaşmasıyla bir çalışma disiplini içerisinde gelişmekte ve ilerlemekteyken, günümüzde yukarıda da ifade edildiği üzere birlikte ilerleyen ve yönünü birbirini doğrudan etkiler şekilde tayın etmektedir. Bu durumun gelecekte de artarak devam edeceği ifade edilebilir. Teknolojinin gelişim süreci de multidisipliner çalışma anlayışının yerleşmesiyle beraber endüstrileşme ve dijitalleşme sürecini dönüştüren temel kavramlardan biri olmaktadır.⁷¹ Endüstri 4.0; veri, bilgi ve nesnelerin interneti ile beraber inovasyon temelli bir ekonomik yapıya geçişe vurgu yapmaktadır. Bu durum, endüstriyel çağın hâlihazırdaki yapısını, iş süreçlerini ve pazarlarını tesir altına almakta ve yeni bir dijitalleşme sürecine, üretim faaliyetlerinin daha akıllı bir sisteme evrilmesine yol açmaktadır.⁷² Endüstri 4.0; sistemler, işler, insanlar, fonksiyonlar, müşteriler, tedarikçiler ve sair bütün aktörlerin aynı düzlemde buluşturulduğu ve bu düzlem üzerinde gerçekleştirilen tüm faaliyetlerinin yapay zekâ ve algoritmik yapılar vasıtasıyla otonom hâle getirildiği bir sistemdir. Endüstri 4.0 ile birlikte kamu kaynaklarının kullanımında verimlilik, israfın önlenmesi, süreç değişiklikleriyle ürün ve hizmet kalitesi bakımından gerçekleştirilecek olumsuzlukların önüne geçilmesi ve tüm bu faaliyetin otonom çalışan makine ve teknolojiler vesilesiyle yürütülmesini sağlama amacı güdülmektedir. Kamu kurumları bünyesinde gerçekleştirilen işler bakımından Endüstri 4.0 ile dönüşüm sağlanması durumunda; devletin yaptığı harcamaların, cari açığın ve vatandaşlar üzerindeki vergi yükünün azaltılması amaçlanmaktadır. Ayrıca; devletin gerçekleştirdiği yatırımlarının, istihdam imkânlarının, AR-GE faaliyetlerine ayrılan bütçenin ve nihai olarak vatandaşların kamu hizmetlerinden memnun olma nispetinin artması sonuçları ortaya çıkabilecektir.⁷³

Endüstri 4.0 vizyonunda makineler, insanlar, ürünler ve kaynaklar birbirleriyle iletişim hâlinindedir. Bu durum tıpkı sosyal medya ağlarındaki iletişim düzenine benzer. Siber fiziksel sistem, nesnelerin interneti ve büyük veri gibi teknolojilerin birlikteliğiyle, değer üretim zinciri, merkeziyetçi yapısından sıyrılarak kendiliğinden gerçek zamanlı

⁷¹ Müslime Sözen ve Talat Mescioğlu, “Endüstri 4.0’ın İtici Güçlerinin Türkiye ve Çin Üzerindeki Etkileri”, *International Journal of Social Inquiry* 12/1 (2019), 296.

⁷² Yusuf Esmer ve Mehmet Asif Alan, “Endüstri 4.0 Perspektifinde İnovasyon”, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/18 (Haziran 2019), 471.

⁷³ Mahmut Sayar ve Hilmi Yüksel, “Endüstri 4.0 ve Türkiye Kamu Sektöründe Endüstri 4.0 Dönüşümü”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2018), 92-93.

bir ağı sahip ademimerkeziyetçi bir yapıya dönüşmektedir. Böylece eskiden pasif ve idare edilmeye muhtaç olan üretim kaynakları otonom bir şekilde hareket etme becerisi kazanmaktadır. Üretim süreci, mesafenin uzaklığına bakılmaksızın sistem dahilinde yönlendirilmektedir. Akıllı makineler, üretim sürecine dahil olduğu anda kendi üretim süreçlerine dair verilere sahip olmakta ve tüm süreçlerin verilerini kaydetmektedir. Bu şekilde, siber fiziksel sistemler ve akıllı makineler, satrançta olduğu gibi tüm senaryoları birlikte ve bağımsız şekilde simüle ederek optimal sonucu tespit edebilmektedir. Böylece üretim süreci başlatılmaktadır. Üretim birimleri, otonom yönetim ve karar verme süreçleri vasıtasıyla ademimerkeziyetçi bir süreç yönetim usulüyle idare edilmektedir. Tüm bu üretim süreci içerisinde Endüstri 4.0, kişiselleştirilmiş müşteri ve üretim kistaslarına göre tutum sergilenmesini ve verilerin hafızaya kaydedilerek geri gönderilmesini sağlamaktadır. Önem arz eden verilerin tamamının konumundan bağımsız şekilde doğrudan dijital ortamda elde edilmesi ve işlenmesiyle birlikte karar alma süreci eskiye nazaran oldukça hızlanmakta ve inovasyon için gereken piyasa hazırlığı faaliyetleri azalmaktadır. Böylece, plan ve üretim süreçleri sorunlara tepkisel şekilde uyumlu hâle getirilmekte ve kısa süre için tasarlanmış dönüşümler gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca bu işleyişte çalışması gereken insan sayısı da azalmakta ve insan kaynakları politikasında kalifiye, esnek ve yaratıcı faaliyetlerde yetkinlik esas alınmaktadır.⁷⁴

Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışıyla alakalı olarak farklı fikirler öne sürülmektedir. Bunlardan biri, fabrikaların asıl ülkelerine geri dönmesi yönündeki çalışmalardır. Bu durum üretim maliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Zira, daha ucuz işgücü ve hammadde mevcudiyeti nedeniyle bilhassa Uzakdoğu ülkeleri olmak üzere farklı ülkelere yönelen Batı sermayesi, üretim faaliyetlerini tekrar kendi ülkelerine döndürme niyetini taşımaktadır.⁷⁵

Küreselleşmeyle birlikte ekonomi etkilenmiş ve sermaye akımları serbest şekilde hareket etme eğilimini arttırmış ve üretim mobilize hâle gelmiştir. Sermaye akımlarının serbest hâle gelmesiyle beraber, sermaye, daha çok kâr elde edebileceği ülkelere yönelmiştir. Üretimin mobilize olması neticesindeyse, üretim, en ucuz şekilde

⁷⁴ Hülya Derya, “Endüstri Devrimleri ve Endüstri 4.0”, *Gaziantep Üniversitesi İslâhiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası e-Dergi* 2/2 (2018), 6.

⁷⁵ Didem Koca, “Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi OPUS* 16/31 (Kasım 2020), 4544.

gerçekleştirilebileceği ülkelere doğru kayma eğilimine girmiştir. 1980’li yıllarda Avrupa ve ABD, üretim faaliyetlerini evvela Uzakdoğu ülkeleri ve Çin olmak üzere daha ucuza gerçekleştirebileceği ülkelere yöneltmiştir. Ancak ilerleyen süreçte, Batı sermayesinin üretim üssü olarak gördüğü bu devletlerin kendi marka ve tesisleri bünyesinde üretim faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamaları Batı dünyasını tedirgin etmiştir. Doğu devletlerinin Batı sermayesiyle rekabet etmesi ve hatta bazı noktalarda geçmesi, Endüstri 4.0’ın gündeme gelmesine vesile olmuştur.⁷⁶

Endüstri 4.0 bakımından önemli olan bir diğer husus ise küreselleşme olgusudur. Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte ilerleme eğilimi gösteren küreselleşme olgusunun sıradan bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilemeyeceği ve günümüzde ifade edilen hâlden ziyade uzun vadeli sonuçlarının neler olacağı hususunun sorgulanması ve irdelenmesi gerekmektedir.⁷⁷ Ek olarak, Dördüncü Sanayi Devrimi, teknolojik ilerlemenin olağan bir tezahürü olarak kabul edilmemelidir. Aksine, tüm dünyayı ve toplumları derin şekilde tesir altında bırakan ve mevcut düzende kabul gören normları Schumpeter’in ifade ettiği şekliyle “yaratıcı yıkım” etkisini dahi aşarak dönüştüren ve yeni bin senelik dönemi önceki zamanlara göre çok daha farklı ve kendine has bir hâle getirme potansiyeli bulunan bir süreçtir. Bu durum, günümüz dünyasını şekillendiren alışkanlıkların tamamının ve bu alışkanlıkların kökenini meydana getiren mevcut kabullerin de değişeceğini göstermektedir.⁷⁸

Endüstri 4.0 kavramı doktrinde ekonomi piyasalarının dışında devlet politikaları bakımından da değerlendirilmektedir. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri Endüstri 4.0’ın yalnızca teknolojik bir dönüşümü değil aynı zamanda hayatın her yönüne sosyolojik ve psikolojik tesiri olabilecek bir dönüşümü yürütmesidir.⁷⁹

İfade edilebilir ki, Endüstri 4.0’ı yok sayarak mevcut düzeni aynen muhafaza etmek gibi bir tercih mümkün görünmemektedir. Bu durumda amaç, dünyanın tümüne sirayet etmekte olan bu devrimden nasıl faydalanılacağı, teknolojik ve dijital yeniliklerin iş hayatına ve diğer alanlara etkilerinin olumlu şekilde gerçekleşmesini sağlamaya odaklanmak olmalıdır. Her şeyden evvel bu devrimi idrak etmek ve kapsam, sunduğu

⁷⁶ Koca, “Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı”, 4544.

⁷⁷ Yücel Candemir, “Dördüncü Sanayi Devrimi, Küreselleşme ve Ulusal Gelir Muhasebesi”, *Ekonomi-tek Volume 5/2* (Mayıs 2016), 4.

⁷⁸ Candemir, “Dördüncü Sanayi Devrimi”, 29.

⁷⁹ Özgür Çark, İlker Yıldız ve Alper Talha Karadeniz, “Sanayi 4.0 Kapsamında İşletmeler Açısından Büyük Veri”, *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3/2 (2019), 115.

fırsatlar ve iyileştirmeler hususunda bilinçli bir şekilde hareket etmek yerinde olacaktır.⁸⁰

Endüstri 4.0, mevcut düzende kullanılan ve henüz faal biçimde kullanılmayan teknolojilerin birlikteliğinin sağlanması, otonom bir düzenin kurulması suretiyle makinelerin entegre şekilde çalışmasında insan unsurunun rolünün azaltılması gibi aşına olmadığımız yenilikleri barındırmaktadır. Ayrıca bu devrim, yalnızca üretim faaliyetleri bakımından öneriler getirmemekte, toplumların çoğu kabul ve alışkanlıklarını değiştirme iddiasını sunmaktadır. Bu durumda, Endüstri 4.0'ın her yönüyle değerlendirilmesi ve eleştirilmesi gerekmektedir.

Günümüze kadar gerçekleşen endüstriyel devrimlerin hiçbirisinin etkisi yalnızca sanayi ve ekonomi alanlarıyla sınırlı kalmamış, hayatın birçok yönünü doğrudan veya dolaylı şekilde değiştirmiştir. Bugün karşılaştığımız Endüstri 4.0 devrimi ise, geçmişe kıyasla çok daha derinlikli olup birçok kabulü kökten değiştirme amacı taşımaktadır. Endüstri 4.0, bu yönüyle diğer sanayi devrimlerin ayrı değerlendirilmelidir. Çalışmamız kapsamında, aşağıda detaylı şekilde ifade edeceğimiz üzere, bu devrim sürecinin devletlerin meşruiyet alanları ve günümüzde baskınlığını koruyan ulus devlet düzenine etkisi bakımından değerlendirilmelidir. Ayrıca, Endüstri 4.0 kapsamında yer alan önemli teknolojilerin fikrî ve fizikî bakımdan üreticisi ve pazarlayıcısı konumunda olan çok uluslu şirketlerin, bu teknolojiler vasıtasıyla hâkim olunan alanlar bakımından tahlil edilmesi elzemdir.

Endüstri 4.0, günümüz dünyasına ciddi düzeyde etkide bulunmaktadır. Öyle ki, bu etki alanı ulus devletin kapsam ve mahiyeti bakımından da son derece önemlidir. Zira Endüstri 4.0 ile birlikte gelen ve bu kapsamda etki alanını genişleten teknolojiler ve uygulama usulleri, ulus devletin unsurlarını dönüştürmektedir.

Ulus devletin ülke unsuru üzerindeki etki, aşağıda detaylı şekilde izah edileceği üzere, ülke unsurunun coğrafi sınırlarının dışında siber ülke kavramını kapsar şekilde değerlendirilmesiyle anlaşılabilir. Zira Endüstri 4.0 kapsamındaki müessir teknolojiler, dijitalleşme eğilimini hızlandırarak ulus devletlerin siber uzaydaki faaliyetleri ve egemen olma amaçlarını arttırmaktadır. Bu durum da siber ülkenin ulus devletin ülke unsuru kapsamında ele alınmasına yol açmaktadır.

⁸⁰ Oktay Zihni Fırat ve Seniye Ümit Fırat, “Endüstri 4.0 Yolculuğunda Trendler ve Robotlar”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 46/2 (Kasım 2017), 213.

Ulus devletin siber ülke üzerindeki egemenlik yetkilerini izah edebilmenin tek yolu, teknolojik araçların meşru şekilde kullanımı ile mümkün olur. Zira internet kapsamında sanal bir ağ olarak kabul edilen siber ülkede faaliyette bulunabilmek için internete erişmek ve teknolojik araçları kullanmak zaruridir. Aksi hâlde, siber ülke üzerinde faaliyet göstermek mümkün olmayacaktır. İşte bu durum, ulus devletlerin dijitalleşmesini sağlamaktadır. Zira vatandaşları siber uzayda faaliyet gösteren bir ulus devletin siber ülkesi üzerinde egemenlik tesis etmemesi, ulus devletin meşruiyetini ve devamlılığını korumasına engel olabilecek ve ulus devlete zarar verebilecektir.

Tüm bu izahat, ulus devletin egemenlik, ulus ve ülke unsurları bakımından dijitalleşmesi hususuna vurgu yapmaktadır. Bu hâl üzere, Endüstri 4.0'ın doğrudan veya dolaylı olarak etki ettiği gelişmelerin ulus devleti dijital dönüşüm sürecine ittiğini ifade etmek gerekir.

1.4. Dijital Dönüşüm ve Dördüncü Sanayi Devrimi ile İlgili nemli Kavramlar

Dijital dönüşüm ve Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) konularını makul düzeyde detaylandırarak izah etmeye çalıştık. Bu konular şüphesiz ki çok daha karmaşık ve derinlikli bir açıklamaya muhtaçtır. Ancak çalışmamızın kapsam ve mahiyeti bakımından bu kadarıyla yetiniyoruz.

İşbu hâlde, yukarıda ifade ettiğimiz hususları daha anlaşılır kılmak ve çalışmamızın esasına erişebilmek için birtakım kavramlar üzerinde durmak gerekmektedir. Bu kavramlar küresel çapta cereyan eden dijitalleşme temayülünün temel taşlarını oluşturmaları bakımından son derece önemlidir.

1.4.1. İnternet

1960'lı seneler soğuk savaşın en yoğun şekilde yaşandığı bir dönemdir. Soğuk savaşın nasıl sonuçlanacağı hususunda tartışmalar sürerken ABD Savunma Bakanlığı'nın bir birimi olan "Advanced Research Projects Agency" (ARPA) tarafından Pentagon'a proje ve veri sağlamak amacıyla ARPANET adında bir ağ geliştirilmiştir. Sonrasında bu ağın geliştirilmesi ve dönüştürülmesiyle birlikte İnternet ağı ortaya çıkarılmıştır.⁸¹ İnternetin dünya genelinde kullanılmasıyla dünyada işlenen tüm veriler nihai olarak işlenmeye ve bu verilerden anlamlı yorum ve sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır. Esasen bir askeri

⁸¹ Stefan Aust ve Thomas Ammann, *Dijital Diktatörlük*, ev: E. Yücel ve H. Yılmaz (Ankara: Hece Yayınları, 2018), 16.

proje olarak doğan bu proje marifetiyle ABD; devletleri, milletleri, orduları, ekonomileri, politikaları ve takribi olarak interneti kullanan herkesi takip edebilen ve yönlendirebilen bir süper güç niteliğini edinmiştir.⁸²

Günümüz dünyasında internet; tabletler, kişisel bilgisayarlar ve akıllı telefonlar vesilesiyle milyarlarca insanla doğrudan ilgilidir. Gelecekte, basit yahut karmaşık sensörler ve mikrobilgisayarlar niteliği taşıyabilen cihazlarla, birkaç sene veya on sene boyunca harici bir güç kaynağına ihtiyaç duymaksızın otonom şekilde çalışma imkânına sahip olmuş ve birçok cihaz ekseriyetle kablosuz şekilde internete bağlanmıştır.⁸³

İnternetin hayata derinlemesine etkiye bulunduğu ve yeni bir toplumsal yapılanmaya sebep olduğu görülmektedir. Zira internet, sükıelerin özerk bir şekilde hareket ettiğı bir zemindir. Bu durumda ağ tarafsızlığı kavramının da tesiri vardır. Ağ tarafsızlığı kavramı, verilerin ve iletişimin internet marifetiyle serbest bir şekilde hareket edebilmesini ifade eder. Veriler, içerikleri bakımından fark etmeksizin kaynaklar arasında iletilir. Bu suretle kaynaklara müdahale edilmez. Ağ tarafsızlığı kavramı; ekonomik, siyasi ve toplumsal sahada büyük etkisi bulunan elektronik iletişimin düzenlenmesi ve ağ evrenselliğinin tesis edilmesi hususunda güvence sağlar.⁸⁴

İnternetin tek başına bir milat kabul edilmesi gerektiğini ifade etsek yanlış olmaz. Zira internet, günümüzde tartışılan ve işbu çalışmamız kapsamında yer verilen birçok meseleyle karşılaşmamıza vesile olmuştur. Öyle ki, teknolojik ilerleme olarak nitelendirilen yeniliklerin ekserisi doğrudan veya dolaylı olarak internet ile mümkün olmuştur.

İnternet teknolojisi devletlerin yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Devletler, idare hukuku kapsamında ele alınan birçok faaliyetini internet üzerinde de gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu durum, e-devlet ve dijital devlet kavramlarıyla tanışmamıza ve hatta bu kavramlarla birlikte yaşamamıza sebep olmuştur. Devletler, internet üzerinde sanal bir yüz oluşturmuştur. İşte bu sanal yüzler, devletlerin geleceğı bakımından tahminleri etkilemekte ve mevcut kabullerin sınırlarını zorlamaktadır.

⁸² Belma Kuvancı ve Fetullah Akın, “Dördüncü Sanayi Devriminin Bir Sonucu Olarak Siber Tehditler ve Siber Güvenliğin Aile, Şirket ve Devlet Bazında Önemi”, *İş ve Hayat*, 31.

⁸³ I. Lee, and K. Lee, “The IoT (IoT): Applications, Investments and Challenges for Enterprises”, *Business Horizons* 58 (2015), 431.

⁸⁴ Agnès Robin, “La neutralité de l’internet, garantie d’un réseau ouvert”, in, Numérique: Nouveaux droits, nouveaux usages, Sous la direction de: Sylvain Chatry and Thierry Gobert, Ed: Mare and Martin, (Paris: 2017), 99. ’dan aktaran: Alper Işık, *Dijital Demokrasi*, (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2020), 62.

1.4.2. Nesnelerin İnterneti (Internet of Things)

Kısaca “the IoT” şeklinde ifade edilen nesnelerin interneti (internet of things), ağ bağlantısı mevcut olan fiziksel nesnelerin birbiriyle iletişimini ve bu makinelerin uzaktan kontrol edilebilir şekilde kullanılmasına denir.⁸⁵ Makineden makineye (M2M) iletişimin sağlanmasını mümkün hâle getiren bu teknoloji, son derece hızlı bir şekilde gelişmekte ve yayılmaktadır.⁸⁶

Nesnelerin internetiyle birlikte günlük hayatta kullanılan basit aletlerden uzmanlık gerektiren endüstriyel faaliyetler kapsamında kullanım alanı bulan girift makineler kadar birçok cihazın ağ bağlantısı aracılığıyla sürekli bir iletişim yeteneği kazanması sağlanmaktadır.

Günümüzde mevcut teknolojik seviyede makineler yalnızca internet vasıtasıyla iletişim kurmamaktadır. RFID, NFC ve Bluetooth gibi ağ bağlantısı teknolojileri de bu iletişimi sağlamaktadır.⁸⁷ Ancak bu bağlantı yalnızca nesneleri birbirine bağlar. İnternet ağına bağlanabilmek için mobil veri veya WIFI teknolojilerinin aracı olarak kullanılmasına ihtiyaç duyulur. Bu nedenle nesnelerin birbirine bağlanması durumuna genel olarak “nesnelerin interneti” ismi verilmiştir. Nesnelerin interneti kavramı genel manada nesnelerin yahut şeylerin birbirine bağlanmasını ifade eder.⁸⁸ Bu bağlantılı ağ teknolojisinin somut bir sınırı bulunmamaktadır.

Nesnelerin interneti teknolojisinin gelişimi; gömülü sistemler, makine öğrenmesi ve kablosuz ağ bağlantısının üretim faaliyetleriyle bütünleşmesine destek olmaktadır.⁸⁹ Nesnelerin interneti teknolojisi yalnızca sistemleri kapsamaz; aynı zamanda veriler, süreçler, canlılar, fertler ve var olan her türlü varlığı etkileyen ve ağ bağlantısına dahil etmeyi hedefleyen bir sistemdir.

Nesnelerin interneti, 21’inci asırla birlikte yaygınlaşmış ve Endüstri 4.0 sürecine geçişi hızlandırıcı bir misyon üstlenmiştir. Nesnelerin internetinin temel özellikleri hızlı

⁸⁵ J. Gubbi, R. Buyya, S. Marusic and M. Palaniswami, “Internet of Things (IoT): A Vision, Architectural Elements, and Future Directions”, *Future Generation Computer Systems* 29/7 (2013), 1645-1660.

⁸⁶ V. Roblek, M. Meško and A. Krapež, “A Complex View of Industry 4.0”, *SAGE Open* 6/2 (2016), 1-11.

⁸⁷ L. Gökrem ve M. Bozuklu, “Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizde Son Durum”, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi* 13 (2016), 47.

⁸⁸ S. Greengard, *Nesnelerin İnterneti*, (İstanbul: Optimist Yayınları, 2017), 30.

⁸⁹ R. Morrar and H. Arman, “The Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0): A Social Innovation Perspective”, *Technology Innovation Management Review* 7/11 (2017), 14.

haberleşme, karmaşık zekâ, esas zamanlı imalat, açık sistem ve veri aktarımı şeklinde ifade edilebilir.⁹⁰

Nesnelerin interneti teknolojisi genel manada e-sağlık, akıllı çevre, ev otomasyonu, akıllı tarım, akıllı su sistemi, akıllı şehirler, akıllı tarım, akıllı hayvancılık, endüstriyel denetim, akıllı ölçüm, acil durumlar ve güvenlik, lojistik ve alışveriş gibi alanlarda kullanılmaktadır.⁹¹ Görülüyor ki, nesnelerin interneti teknolojisi hayatın birçok alanında kendisine yer bulmaya başlamıştır ve bu durum hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Nesnelerin interneti teknolojisi; fiziksel makinelerin tanımlanması, kontrol edilmesi ve sayısallaştırılması gibi işlemlere sahiptir.⁹² RFID sensörleri aracılığıyla nesneler ve ürünler arasında güçlü bir entegrasyon sağlanması, sinyallerin algılanması, nesnelerarası veri akışının analizi ve tüm bu düzenin uzaktan denetlenmesi imkânı sunmaktadır.⁹³ Bu yönüyle son derece önemli ve ilginç sonuçlar ortaya çıkarma potansiyeline sahip olduğu vurgulanmalıdır.

Nesnelerin interneti teknolojisinin temel barınma alanı internettir. Bu sebeple nesnelerin geleneksel fabrikalar gibi somut bir coğrafi alanla sınırlandırılması düşünülemez. Zira internet bağlantısı bulunan ve ağ içerisinde veri akışından payını alan her alanda faal olabilir. Nesnelerin internetiyle birlikte siber fiziksel sistemler ve makineler, dünyanın farklı ve uzak yerlerinde bulunan üretim alanlarına ve veri tabanlarına erişimi mümkün kılar.⁹⁴

Nesnelerin interneti teknolojisi, çok yüksek sayılara ulaşan makinenin aynı ağ kapsamında iletişim hâlinde olmasını mümkün kılmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle, günümüze kadar mevcut olan ve küresel çapta mutabık kalınan birçok hususun dönüşümüne yol açacaktır. Sürekli olarak iletişim hâlinde olan makineler ve bu makineler aracılığıyla toplanan, işlenen ve gerek müstakilen gerek de bütünsel olarak kullanıma sunulan veriler, dünya üzerindeki denge unsurlarını dönüşüme ve reforme

⁹⁰ T. Ercan ve M. Kutay, “Endüstride Nesnelerin İnterneti (IoT) Uygulamaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* 16/3 (2016), 602.

⁹¹ Gökem ve Bozuklu, “Nesnelerin İnterneti”, 49.

⁹² Michael Rosemann, “The Internet of Things: New Digital Capital in the Hands of Customers”, *Business Transformation Journal* (2013), 1.

⁹³ Ray Y Zhong, George Q Huang, Shulin Lan, QY Dai, Xu Chen and T Zhang, “A Big Data Approach for Logistics Trajectory Discovery from RFID-Enabled Production Data”, *International Journal of Production Economics* 165 (2015), 260.

⁹⁴ R. Davies, T. Coole ve A. Smith, “Review of Socio-Technical Considerations to Ensure Successful Implementation of Industry 4.0”, *Procedia Manufacturing* 11, (2017), 1290; Erdoğan Kaygın, Yunus Zengin ve Ethem Topçuoğlu, “Endüstri 4.0’a Akademik Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 33/4 (Ekim 2019), 1069-1070.

olmaya itecektir. Ayrıca, makinelerin iletişim kabiliyetinin artırılması ve transhümanist düşüncenin tezahürü olarak kabul edilecek şekilde insanların da bu iletişim ağına dahil edilmesine yönelik çabaların ne denli tesirli olacağı hakkında da düşünmek gerekir. Zira bu çabaların belirli bir düzen ve intizam üzere gerçekleştirilmesinin sağlanmaması durumunda, dünya üzerinde mevcut olan ve kabul edilen birçok hususun “yaratıcı yıkım” dan nasibini alacağı kuvvetle muhtemeldir.

1.4.3. Büyük Veri (Big Data) ve Bulut Bilişim (The Cloud)

Büyük veri; internet istatistikleri, web sunucularının logları, sosyal medyada yer alan paylaşım ve yayınlar, mikrobloglar, bloglar, iklim algılama faaliyeti gerçekleştiren cihazlar ve bunlara benzer sensörler aracılığıyla erişilen veriler, GSM operatörleri vesilesiyle erişilen iletişime ilişkin veriler gibi son derece büyük hacim ve sayıdan müteşekkil veriden oluşur. Diğer bir ifadeyle, üretim süreçleri haricinde, müşteri odaklı yahut kurumsal yönetim sistemleri gibi çok çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin toplanması ve etkileşim içerisinde değerlendirilmesini sağlamak ve gerçek zamanlı şekilde karar verme süreçleri dahilinde kural ve sistematik standart durumuna getirilerek geleceğin planlanmasıdır. Bu suretle üretim kalitesinin yükselmesi, enerji tasarrufunun sağlanması ve araçların bakım faaliyetlerinin kolaylaştırılmasını sağlamaktadır.⁹⁵ Günümüzde insan gücüyle gerçekleştirilen faaliyetlerin büyük bir bölümünün büyük veri vesilesiyle karşılandığı takdirde mevcut birçok iş sahasının gereksiz hâle gelebileceği ve günümüz şartlarında mevcut olmayan birçok yeni iş ve fırsatın doğabileceği ifade edilebilir.⁹⁶

Büyük veri kapsamında yer alan veriler iktisadi anlamda müstakil olarak bir kıymet ifade etmezler. Zira iktisadi bakımdan bir kıymetleri olması için bu verilerin ayıklanmak suretiyle hizmete sunulması gerekir. Büyük veri, mevcut dünya nizamı kapsamında yerleşik olarak kabul edilen birçok paylaşım ve iletişim imkânını dönüştürme potansiyeline sahiptir. Zira birbirinden bağımsız görünen çok sayıda verinin harmanlanması ve birlikte ele alınması imkânına erişilebilecek ve bu suretle bilginin, tecrübenin ve ilerleme anlayışının dönüşerek yeni şartlara uyum sağlaması kaçınılmaz olacaktır. Bu durum, insanların bireysel faaliyetlerine etki edeceği gibi uluslararası

⁹⁵ J. Lee, H. A. Kao ve S. Yang, “Service Innovation and Smart Analytics for Industry 4.0 and Big Data Environment”, *Procedia Cirp* 16, (2014), 5.

⁹⁶ Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimi*, 156-157.

egemenlik kabullerini ve devletlerin mevcut yapılarını gözden geçirmesi gibi birtakım gerekliliklerin gerçekleşmesine yol açabilecektir.

Bulut bilişim teknolojisi (The Cloud); erişilebilir hâldeki bütün verilerin sanal bir sunucu kapsamında, diğer bir ifadeyle bulut içerisinde depolanmasını ve internete bağlı makineler vasıtasıyla ihtiyaç duyulduğu zaman bu verilere erişilebilmesini sağlar. Bulut bilişim teknolojisi, veri ve yazılımların paylaşımı faaliyetini sağlamak suretiyle bilişim faaliyetlerinin bilgisayarlar ve başka cihazlardan bilişim ağı kapsamında veri dağıtılmasına hizmet eden bir sistemdir.⁹⁷

Bulut bilişim teknolojisiyle birlikte bulut bilişime uyumlu yazılımları aracılığıyla kurumsal faaliyetler gerçekleştirilebilmektedir. Bulut bilişime yeni cihazlara ilişkin verilerin de işlenmesiyle beraber performans yükseltilebilir ve aktarım hızı artırılabilir. Bu teknoloji, daha az enerji harcanarak daha fazla veriye erişilebilmesini ve üretim süreçlerinde veriye dayalı hizmetler bakımından daha verimli bir faaliyet alanının sağlanmasını mümkün kılacaktır.⁹⁸

Bulut bilişimin yapısal özellikleri, dijitalleşen dünyada temel aktörlerden biri olması bakımından yeterlidir. Zira, bir insanın aklında muhafaza etmesinin bir hayli güç olduğu düzeyde verinin bütüncül bir hafızada tutulması ve tüm bu verilerin parçalı ve bütünsel olarak yorumlanabilmesi ve işlenebilmesi, bulut bilişim teknolojisinin tesir kabiliyetinin anlaşılması bakımından önemlidir. Bu teknolojiyle birlikte binlerce insan ve kurumun sürekli ve disiplinli bir şekilde faaliyetiyle işleyen devlet teşkilatlarının çok daha yenilikçi ve hatta günümüz şartları ve kabullerine kıyasla daha tutarlı bir işleyişe erişmesi muhtemeldir. Böyle bir teknolojik etkenin devletler ve egemenlik yetkilerinin kullanımı üzerinde etkili olmaması düşünülemez.

Büyük veri, devletlerin temel görevlerinden biri olan güvenlik unsurunu da etkilemektedir. Güvenlik unsuru kapsamında gerçekleştirilen birçok faaliyet, büyük veri ve bulut bilişim teknolojileri vesilesiyle değişmiş ve dönüşmüştür. Bu dönüşümü dengeli bir şekilde takip etmek ve düzenlemek gerekir. Zira teknolojik araçların kullanımı, devletlerin faaliyetleri arasındaki dengeyi hızlı bir şekilde

⁹⁷ Y. Lu, “Industry 4.0: A Survey On Technologies, Applications and Open Research Issues”, *Journal of Industrial Information Integration* (2017), 8; Sabiha Annaç Göv ve Dilek Erdoğan, “Dördüncü Endüstri Devriminin (Endüstri 4.0) Neresindeyiz?”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (Ekim 2020), 302.

⁹⁸ TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği), “Türkiye’nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi”, Yayın No: TÜSİAD-T/2016-03/576, (2016), 29, <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf> , (Erişim Tarihi: 12.03.2023).

değiştirebilmektedir. Bu durum da istikrarlı ve tutarlı devlet anlayışına tesir edebilmekte ve devletleri günümüz kabulleri kapsamında uygun görülmeyecek birtakım faaliyetlere yöneltebilmektedir. Tabii ki bu hal, devletler dışındaki egemen aktörlerin doğmasına ve güçlenmesine de yol açabilmektedir. Teknoloji temelli çok uluslu şirketler ile uluslararası itibar ve ilişkileri bulunan sivil toplum kuruluşları bu hususta örnek olarak ifade edilebilir.

1.4.4. Yapay Zekâ (Artificial Intelligence) ve Otonom Robotlar

Endüstri 4.0'ın temel amaçlarından birini teşkil eden tam otomasyonun tesis edilmesiyle akıllı üretime yönelik bir düzen oluşturulmasında yapay zekâ ve otonom robot teknolojilerinin payı oldukça büyüktür. Üretim sisteminin akıllı teknolojilerle donatılmasına olanak sağlayan temel unsur olan yapay zekâ; robotlar, makineler ve diğer akıllı teknolojik unsurlar ile insan zekâsının birlikte ele alınması ve böylece günümüze kadar yalnızca insanlar tarafından gerçekleştirilebilen birtakım faaliyetlerin yapay zekâ ile donatılmış teknolojik makineler vasıtasıyla da yapılabilmesinin önünü açan bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekâ esasen bilgisayar programlama biliminin bir parçası olarak gündeme gelmiş olup günümüzde henüz kesin ve belirli bir sınır kapsamında değerlendirilmemektedir. Yapay zekâ, genel anlamda dört temel kategoride tasnif edilmektedir. Bunlardan ilki, yapay zekânın insani birtakım vasıflara bürünmüşçesine düşünerek karar verme, sorun çözme ve öğrenme gibi bazı faaliyetleri gerçekleştirebileceğidir. İkinci özellik kapsamında ise yapay zekâ, yalnızca insanlarca gerçekleştirilen ve zekâyâ muhtaç birtakım işleri yapabilen makineler icat etme sanatı şeklinde ifade edilmektedir. Üçüncüsünde, yapay zekânın, hayatın farklı alanlarında muhatap olunan problemlere özgün ve akılcı çözümler üretebilen bir teknoloji olduğudur. Dördüncü ve sonuncusu ise, üçüncü özellik kapsamında ifade edilen problemlerin çözülmesi ve önceden belirlenen amaçlara erişilebilmesi için yerinde tedbirlere başvurarak birtakım eylemler tesis edebilen bir teknoloji olduğu belirtilir.⁹⁹

Yapay zekâ teknolojisi, bilişim sistemleri kapsamında nedensellik bağı kurarak değerlendirme yapmak suretiyle düşünme faaliyeti gerçekleştirir. İnsana özgü birtakım beceriler olan düşünme, karar verme ve uygulama yetileri yapay zekâ teknolojisi

⁹⁹ S. Russel and P. Norvig, *Artificial Intelligence: a Modern Approach, Third Edition, Upper Saddle River* (New Jersey: Pearson Education, 2010), 2.

vesilesiyle bilişim sistemleri kapsamında kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Yapay zekâ teknolojisi, edinilen veriler ve muhatap olunan sorunlara karşı değerlendirme, kıyaslama, ayırt etme, karar alma, öğrenme ve uygulama becerisi ile hareket eden bir bilişim teknolojisidir.¹⁰¹

Yapay zekâya ilişkin ilk ciddi çalışma Warren McCulloch ve Walter Pitts tarafından 1943 senesinde gerçekleştirilmiştir. Alan Turing tarafından 1950 senesinde yazılan “Hesaplayan Makineler ve Yapay Zekâ” adlı makalede yer verilen makinelerin düşünebilip düşünemeyeceğine dair değerlendirme, yapay zekâ hususundaki çalışmalara ışık tutmuştur. Ancak yapay zekâ kavramının terim niteliğinde ilk kullanılışı Dartmouth Koleji’nde John McCarthy tarafından 1956 senesinde gerçekleştirilen bir konferans sırasındadır. Bu konferans sebebiyle Dartmouth Koleji’nin yapay zekâ teknolojisinin resmi doğum yeri olduğu kabul edilmektedir.¹⁰²

Veriye erişme, veriyi işleme ve nihai olarak değerlendirme özellikleri yapay zekânın temel becerilerindendir. Ancak yapay zekânın erişebileceği beceriler bunlarla sınırlı değildir. Öncelikle yapay zekâ, erişilen verilerin kendine özgü bir değerlendirmeye tabi tutularak amaçlanan istikamet üzere dönüştürülmesi ve bu suretle bir tasarım gerçekleştirilmesini sağlamalıdır. Bu tasarlama işleminin, dijital bir düzlem üzerinde gerçekleştirilebilir şekilde, üretim faaliyeti yürüten makinelerin amaçlara yönelik olarak çalışması veya alınacak kararlarda risk ve yarar bakımından en verimli ve rasyonel tercihlerde bulunabilmesi gerekir. Uygulama kapsamında ele alınacak veriler, temel mantık kuralları ve istatistik biliminin gereklerine uygun şekilde düzenlenecektir.¹⁰³

Yapay zekâ faaliyetleri kapsamında, sorunun algılanması ve çözüm yolu geliştirilmesi bakımından sebep-sonuç ilkelerine göre çok çeşitli algoritmaların düzenlenmesi, faaliyetin yürütülebileceği ve edinilen verilere başvurularak sonuçlar elde edilebileceği birtakım yazılım ve dijital programların uygulanabilir hâle getirilmesi, bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Morris W. Firebaugh, *Artificial Intelligence, a Knowledge-Base Approach*, (Boston: PSW-Kent Publishing Company, 1989), 114.

¹⁰¹ Steven Tanimoto, *The Elements of Artificial Intelligence*, (New York: Published Computer Science Press, 1990), 6.

¹⁰² Russel ve Norvig, *Artificial Intelligence*, 16.

¹⁰³ Terry Anderson, *Understanding Knowledge Engineering*, (New York: Published by Jhon Wley & Son, 1990), 21.

¹⁰⁴ Richard Cohen, *The Handbook Artificial Intelligence*, (New York, Published by McGraw-Hill, 1987), 25.

Yapay zekâ, günümüzde insani birtakım özellikler olan öğrenme ve içselleştirme gibi bilişsel faaliyetleri gerçekleştirebilme hususunda hızlı bir şekilde gelişmektedir. Amazon, Google, IBM, Microsoft, Facebook ve DeepMind gibi bu sahada öncü bazı şirketler ile beraber ileri seviye yapay zekâ ile donatılmış teknolojileri geliştirmek ve bu teknolojileri insanların kullanımına hazır bir hâle getirmek maksadına uygun şekilde geliştirilmeye başlanmıştır. Apple tarafından kullanıma sunulan Siri, Hanson Robotics tarafından geliştirilen Sofia Google şirketine ait bir yapay zekâ amaçlı şirket olan DeepMind'ın geliştirdiği AlfaGo, Microsoft bünyesinde yer alan ve sesli komut sistemi temelli çalışan Cortona ve farklı birçok şirket tarafından üretilen sürücüsüz araçlar, yapay zekâ temelli teknolojik çalışmalara örnek teşkil etmektedir.¹⁰⁵

Yapay zekâ teknolojisi vesilesiyle, Endüstri 4.0 kapsamında öngörülen veri odaklı karar alma, inovatif çalışma ve özellikle sağlık alanına odaklanan teknolojilerin geliştirilmesine hizmet edecek altyapılar oluşturulacaktır. Sürücüsüz araçlar, üretim süreçlerinde verimlilik artışı sağlayan bilişim teknolojileri, sağlık alanında faaliyet gösteren robotlar ve otonom hava araçlarının bu kapsamda geliştirildiği ve hayatımıza girdiği aşıkardır. Yakın gelecekte; lojistik alanında, havacılıkta, denizcilikte, üretim yönetiminde ve savunma sanayii faaliyetlerinde yapay zekâ temelli teknolojilerin baskın şekilde tesir kabiliyetine sahip olacağı dayanaklı bir beklentidir. Kendi varlığı ve yazılımı kapsamında yer verilen becerilere sahip yapay zekâ temelli makine ve robotların, yakın gelecekte özellikle istihdam hususunda temel etkenlerden biri olacağı da güçlü bir tahmin ve beklentidir.¹⁰⁶

Yapay zekâ teknolojisinin ve bu kapsamdaki destekleyici bilimsel çalışmaların devletlerin yapısına, egemenlik anlayışına ve uluslararası hukuk kurallarına da etki edeceği tartışmasız bir gerçektir. Zira hayatın birçok alanında değişim ve dönüşüme yol açan ve hatta temel etken olarak karşımıza çıkan bir teknolojinin egemenlik yetkileri ve devletler ile diğer uluslararası hukuk kişilerinin yapısına, konumuna ve faaliyet alan ve usullerine etki etmemesi düşünülemez.

Yapay zekânın yoğun olarak kullanıldığı bir konu olarak karşımıza çıkan otonom robot teknolojisi, bilhassa Endüstri 4.0 kapsamında oldukça önemlidir. Akıllı makine ve öğrenebilen makine şeklinde de isimlendirilen otonom robotlar, sahip oldukları bilişim

¹⁰⁵ Klaus Schwab ve N. Davis, *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek*, Çev: Zülfü Dicleli (İstanbul: Optimist Yayınları, 2019), 170-171.

¹⁰⁶ Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek*, 171.

donanımları ile yapay zekâ faaliyetlerini birlikte gerçekleştirerek faaliyete geçirebilen, donanımsal becerileri vesilesiyle veri toplayabilen ve başka bağlı ve akıllı nesnelerle iletişime geçebilen makinelerdir. Otonom robotlar, insan aracılığı olmaksızın kendiliğinden donanımsal organlarını hareket ettirebilen, işlevsel ve rasyonel bir şekilde kullanabilen, donanımsal yetileri elverdiği ölçüde otonom şekilde çalışabilen ve yazılımı kapsamında yer verilmediği sürece insanlara ve çevresinde karşı tehlike arz etmeyen makinelerdir.¹⁰⁷

Yapay zekâ insanlığın karşılaştığı en sıra dışı yeniliklerden biridir. İnsani faaliyetlerin birtakım makineler aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve bu durumun artışı tabii ki tarihsel bir gerçekliktir. Ancak insani ve hatta toplumsal birtakım kararların alınması, uygulanması, hatalardan ders alınması, hedeflere göre istikamet belirlenmesi ve tüm bu faaliyetler gerçekleştirilirken belirli bir düzen ve disiplin üzere hareket edilmesi niteliklerini kendi içinde barındıran bir makinenin varlığı yapay zekâ teknolojisinin gelişimi sürecinden önceki dönemde görülmüş değildir.

Otonom robotlar, robotik alanında ve sensör teknolojilerinde meydana gelen gelişmelere dayalı olarak çevresel etkenleri kavrama, çevreye tepki verme ve ev işleri gibi çeşitli faaliyetleri aktif şekilde yerine getirme becerilerinde her geçen gün daha yetkin hâle gelmektedir. Bunun dışında, ancak programlara işlemleriyle gerçekleştirilebilen geçmiş zamanlardan ziyade günümüz teknolojik şartlarında bulut bilişimin de etkisiyle programlama faaliyetine ihtiyaç duymamaktadır. Otonom robotlar, bilişim sistemleri üzerinde uzaktan bağlantı kurmak suretiyle birçok farklı robotun bulunduğu ağlara erişebilmektedir.¹⁰⁸

Otonom robotlar ve yapay zekâ teknolojileri gerek birlikte gerek de müstakilen değerlendirildiğinde, egemenlik kavramının şekillenmesi ve devletin unsurlarının dönüşümü üzerinde etkili olacaktır. Zira insani birtakım faaliyetlerin makineler aracılığıyla gerçekleştirilmesi, devletlerin iç yapıları bakımından da birtakım değişikliklere yol açacaktır. Öyle ki, bir devletin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen ulus unsurunun iç ve dış hususiyetleri, bu teknolojik dönüşümden nasibini alacaktır. Milleti oluşturan fertlerin yaşam tarzı, istihdam edilme usulleri, hayata ve dünyaya bakışı teknolojik dönüşümle paralel şekilde evrilecektir. Bu durum da tabii

¹⁰⁷ G. Banger, *Endüstri 4.0 Ekstra* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2017), 74-77.

¹⁰⁸ Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimi*, 26.

olarak toplumları, toplumların birlik ve düzen bakımından idaresi ve denetimi vazifelerine göre devletleri ve devletler arası ilişkileri farklı açılardan etkileyecektir.



2. BÖLÜM: DİJİTALLEŞEN DÜNYADA ULUS DEVLET

2.1. Ulus Kavramı

Ulus fikri, İngiltere’de 1689 senesinde yurttaşlık haklarının tesisiyle milli egemenlik anlayışına dayalı ulus devlet modelinin oluşmasına temel teşkil eden anayasal monarşi sürecinde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Takiben Amerikan ve Fransız devrimlerinin de tesiriyle ulus kavramı, toplumsal ve siyasi örgütlenme hususunda küresel bir etken hâline gelmiştir.¹¹⁰

Ulus sözcüğü, “nation” kelimesinin karşılığıdır. Ulus, yerel kültür ve toplulukların bir üst kimlik altında bir arada hareket etmelerini ifade eder. Ulus kavramını siyaset bilimi kapsamında ilk kez dillendiren kişi Machiavelli’dir. Ulus kavramı, toplum ile devlet arasında tesis edilen ilişkinin ve devletin ulus üzerinde meşru bir otorite kurmasının sağlanması bakımından köprü niteliği taşır.¹¹¹

Ulus kelimesi Moğolca “ulus” sözcüğünden türemiş ve Türkçeye geçmiştir. Ulus kelimesi farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Smith, ulus ve millet sözcüklerinin aynı anlamı haiz olduğu ifade eder ve ortak bir kültüre, tarihe, toprağa ve ekonomiye sahip şekilde hak ve yükümlülükleri paylaşan topluluk olarak tanımlar. Diğer bir tanıma göre ise ulus; dil, ırk, aile ve din ortaklıklarıyla devlet otoritesinin birlikteliğiyle teşekkül eder.¹¹²

Ulus, kısaca bir maksat için bir araya gelen ve örgütlenen topluluktur. Uluslar, tek veya birden fazla etnik grubun birlikteliğiyle meydana gelebilir. Zira ulus yapılanmasında siyasi bir birleşme mevcuttur. Ulus kavramını, genel olarak “etnisitesi, tarihi, kültürü-dili, ve dini- bir olan ve müradif sınırlar içinde yaşayan insan topluluğu” şeklinde tanımlamak mümkündür.¹¹³ Bu tanım ışığında, ulus kavramı, ülke sınırları kapsamında yaşayan, aynı kültürel özelliklere sahip insan topluluğu olarak ifade edilebilir. Ulus, ulus devletin meşruiyeti ile egemenlik yetkilerinin esas unsuru olarak karşımıza çıkar.

¹⁰⁹ Y. Santamaria, *Ulus-Devlet, Uluslar ve Milliyetçilikler*, Ed: J. Laca, Çev: S. İdeman (İstanbul: 1998), 22.

¹¹⁰ D. Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati*, Çev: Ö. Okur (İstanbul: 1995), 17.

¹¹¹ M. A. Etgü, *Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine: Küresel Devlet* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018), 187.

¹¹² A. Ersal, *Türkiye’de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012), 263-264.

¹¹³ Meydan Larousse Cilt: 12, (İstanbul: Meydan Yayıncılık, 1987), 418.

Bu suretle, ulus kavramının tarih ve sosyalite gibi objektif hususların yanında subjektif bir tarafının da mevcut olduğu ifade edilmelidir.¹¹⁴

Ulus kavramı sosyolojide, “aynı ekolojik alan bir kültür, bir Pazar, bir egemenlik üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin çakışması süreciyle birlikte aşağı kültürlerin standartlaştırılmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından desteklenen bir yüksek kültür ile bütünleştirilmesi” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁵

Ulus, belirli sınırlar içerisinde bütünleşerek modern bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında, ulus; kültürel, toplumsal ve ekonomik olarak da bütünleşir ve bu yönü de moderniteye uygundur. Bu hâlde, ulus hayali bir topluluktur.¹¹⁶ Bu durum, sahte bir hâlin varlığının değil, soyut bir birlikteliğin eseridir.¹¹⁷

Ulus kavramı dünya üzerinde Fransız İhtilâli ile birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak Türkler açısından ulus kavramı çok daha öncelere dayanır. Ulus kavramının Batı dünyasında ortaya çıkışı 16 ve 17. asırlarda gerçekleşmiştir. Ancak ulus sözcüğünün Türkçe dilinde kullanımı 13. Asra kadar gitmektedir. Türkler için ulus kavramının, Türk Milletine mensup toplulukları ifade ettiği söylenebilir. Zira Türklerde ulus, belirli bir büyüklükte topluluktur. Toplulukların küçükten büyüğe doğru Soy, Oba, Aşiret, Urug, Boy ve Ulus şeklinde adlandırıldığına dikkat edilmelidir. Buna göre ulus, sayılan toplulukların birleşmesiyle teşekkül etmiş büyük bir topluluk yapılanmasını ifade eder.¹¹⁸

Şiddet uygulama yetkisinin tek başına devlete tanınmasıyla beraber toplumsal iktidarların gücü azalmış ve bu suretle ulusun ve ulus devlet modelinin ortaya çıkması için ortam oluşmuştur.¹¹⁹ Ulusun doğuşu kapitalizm, sanayileşme ve modernleşme etkileriyle meydana gelmiştir. Ulus; bağımsızlık ve milli egemenlik unsurlarını haiz bir siyasi yapılanmadır. Ulus; rasyonel prensiplere dayalı hukuki temele sahip bir bütünü ifade ettiğinden modernitenin siyasi bir ürünü olarak karşımıza çıkar.¹²⁰

¹¹⁴ Ali Esgin, “Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25/2 (2001), 186.

¹¹⁵ J. Leca, *Neden Söz Ediyoruz?*, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Ed: J. Laca, Çev: S. İdeman (İstanbul: 1998), 13.

¹¹⁶ Zygmunt Baumann, *Sosyolojik Düşünmek*, Çev: Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 185.

¹¹⁷ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Çev: İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 21.

¹¹⁸ M. Talas, *Çok Kültürlülük Kiskacında Ulus Devlet ve Türkiye* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008), 57-67.

¹¹⁹ Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite; Weber ve Habermas* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 163.

¹²⁰ Alain Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*, Çev: Olcay Kunal, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 155.

Ulusun kapsam ve mahiyeti etnisite ile ilişkilidir. Bu husus, içinde yaşadığımız modern dönemde siyasi olarak ayrılma ve özerklik elde etme beklentilerinin oluşmasının ana unsuru olarak karşımıza çıkar.¹²¹ Bu durumun neticesi ise günümüzde mevcudiyetini muhafaza eden çoğu devletin ve bir ihtimalle tamamının ulus devlet niteliğinde kabul edilmemesi ve birçok devletin işgalci olarak kabul edilmesiyle ayrılıkçı anlayışın meşruiyet kazanmasıdır.¹²²

Weber ulus kavramını; mevcudiyetini bağımsız bir devlet şeklinde anlamlandırabilen, bağımsız bir devlet kurma temayülü bulunan bir topluluk olarak tanımlar.¹²³ Gellner ise ulusun teşekkülünü milliyetçilik kavramı ile izah eder ve ulusun ancak milli kimlik kavramıyla oluştuğunu ifade eder.¹²⁴

2.2. Devlet Kavramı

2.2.1. Tanımı

Devlet sözcüğü, Arapça kökenli olup Arapça dilinde “zenginlik, talihli olma” anlamını taşımaktadır.¹²⁵ Eski Yunan’da devlet kavramı, “polis” kavramı ile ifade edilmektedir. Romalılar, devleti “civitas” veya “res publica” terimleri ile karşılık bulmaktadır. Ortaçağda devlet kavramı için “imperium” ve “regnum” kavramları sıklıkla kullanılırken “populus”, “gens”, “terra”, “terre”, “land” terimlerinin de seyrek bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunların dışında, Ortaçağda devlet için “citta”, “cité”, “ville”, “bourg” gibi “kent” manasını haiz terimlerin de kullanıldığı ifade edilebilir.¹²⁶

Devlet kavramı İngilizce’de “state”, Fransızca’da “Etat”, Almanca’da “staat”, İspanyolca’da “estado” ve İtalyancada “stato” terimleriyle ifade edilmekte olup tüm bu terimler Latince “status” kavramına dayanmaktadır.¹²⁷

¹²¹ Mehmet Ali Kılıçbay, *Uyruktan Vatandaşa, Geçimden İktisada*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 90.

¹²² Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, Çev: Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2015), 62.

¹²³ M. Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev: T. Parla, (İstanbul: 1993), 172; M. Weber, “Millet”, Çev: E. Çerezcioglu, *Doğu-Batı Dergisi* 39 (2007), 185.

¹²⁴ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev: B. Behar, G. Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 104.

¹²⁵ Etgü, *Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine*, 184.

¹²⁶ Georg Jellinek, *L’Etat moderne et son droit*, Traduction française par Georges Fardis, V. Giard & Brière. (Paris: 1911), 221-226’ dan aktaran: Erdoğan Mert, “İdeal Devlet Modeli Önerisi”, *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* 2/4, (2018), 152.

¹²⁷ Charles Cadoux, “Droit constitutionnel et institutions politiques”, (Paris, Cujas, 1988), 23’ten aktaran: Mert, “İdeal Devlet”, 152.

Devlet kavramı, “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık” şeklinde ifade edilebilir.¹²⁸ Bir başka tanımda ise devlet, “belirli sınırlar içinde ve ortak bir yaşama tarzına sahip, egemenlik hakkını kullanan, milletin teşkilatlanmış şeklidir.” şeklinde ifade edilmektedir.¹²⁹

Uygun tarafından devlet, “toplum üzerinde zor kullanma gücünü elinde tutan, merkezileşmiş bir siyasal örgütlenmedir” ifadeleriyle tanımlanmaktadır.¹³⁰ Oppenheimer’a göre devlet “ülke adı verilen belirli bir toprak üzerinde yaşayan insan topluluklarının bir egemenlik anlayışı ve hukuku içinde bir siyasi iktidar altında örgütlenmesidir.” şeklinde açıklanmaktadır.¹³¹ Hazır devleti, “belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı güce sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasî kuruluş” ifadeleriyle tanımlamaktadır.¹³² Berki ise devleti “Muayyen bir ülkede oturan ve muayyen bir teşkilat ve otoriteye tabi olan fertlerin mecmuudur.” şeklinde tanımlamaktadır.¹³³

Kubalı, devleti şu şekilde tanımlamaktadır:

“Siyasi toplumun yapısını meydana getiren çeşitli grupları bir düzen altında toplayan, çeşitli ferdi ve kollektif kuvvetleri bir tek gayeye yönelten siyasi toplumun bütünüdür. Başka bir deyimle siyasi toplum yapısının ve kuvvetlerin sentezidir veya siyasi toplumun teşkilat ve kuvvetler çeşitliliğinin bir teklik halinde görünüşüdür.”¹³⁴

Demirkol’a göre devlet, günümüzde en ileri düzeyde geliştirilmiş insan topluluğu olarak karşımıza çıkar. Devlet, sınırları belirli olan bir toprak parçasında yaşayan insanların oluşturduğu ve zor kullanma gücüne sahip kurumdur.¹³⁵

Raymond Carré de Malberg, devlet kavramını “hususî bir ülkeye yerleşmiş üyeleriyle ilişkilerinde üstün bir eylem, buyruk ve zorlama gücü olan bir örgütlenmeye sahip

¹²⁸ TDK, *Devlet nedir?*, (2018), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b71ea8f149049.04353206, Erişim tarihi: 19/11/2023

¹²⁹ M. E. Erkal, B. Baloğlu ve F. Baloğlu, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Der Yayınları, 1997), 86.

¹³⁰ Oktay Uygun, “Devlet”, *TÜBİTAK Ansiklopedisi*, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/devlet>, Erişim Tarihi: 20/04/2024.

¹³¹ Franz Oppenheimer, *Devlet*, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2005), 29.

¹³² Hayati Hazır, *Anayasa Hukuku*, (Ankara: Alter Yayıncılık, 2007), 13.

¹³³ Şakir Berki, *Devletler Umumi Hukuku*, (Ankara: 1968), 10.

¹³⁴ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri*, (İstanbul: 1971), 29.

¹³⁵ Ferman Demirkol, *Anayasa Hukuku*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2013), 58.

insanlar topluluğudur.” şeklinde tanımlamaktadır. Machiavelli ise, “belli bir ülkede bir halk üzerinde bir otoriteye veya gücün meşru kullanımına sahip olan iktidardır.” şeklinde tanımlama yapmaktadır. Bu hâlde, devletin askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik işlevlerinin mevcut olduğu tespit edilmektedir.¹³⁶

Lenin’e göre, devlet kavramı “Tek uğraşı yönetmek olan ve yönetmek için de başka insanların iradesini zorla baskı altına alarak -hapisaneler, özel birlikler, ordular vb. biçimde- özel bir aygıtın gerekliliğini duyan özel bir insan grubu ortaya çıktığı zaman doğmuştur. Devlet kitlelerin gücünü silahlı ve örgütlü bir azınlığın gücüne bağımlı kılan bir kurumdur.” şeklinde tanımlanır.¹³⁷

Robert Dahl devleti; bir ülkede üstün otoriteyi kullanan kişiler grubu olarak tanımlar. Buna göre devletin otoritesine itaat ile devleti temsil eden kişilerin yapılmasını söylediği faaliyetlerin yalnızca onlar tarafından bu şekilde söylenmesi sebebiyle yapılmasıdır.¹³⁸

Poggi ise devleti; faaliyetleri arasında her biri diğerine kaynak teşkil eden yahut onu sınırlayan birçok küçük parçadan müteşekkil girift ve incelikli bir oluşum olarak tanımlar.¹³⁹

2.2.2. Devlet Kavramına Dair Düşünceler

Devlet kavramı tarihsel süreç içerisinde birçok düşünür tarafından ele alınmıştır. Platon, devletin canlı bir organizma niteliğinde olduğunu ve fertlerin toplumdan ayrı şekilde hayatta kalamayacağını ifade eder. Bu kapsamda, Platon’a göre devletin yaşayan bir varlık olarak sürekli dönüşüm hâlinde olduğunu ve devletin varlığının vatandaşların ve vatandaşlardan müteşekkil olan toplumun huzur, sükûn ve devamlılığı için zaruri olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu görüşe göre, bireylerin toplum içinde yaşaması, toplumun ise iç düzenini tesis ederek nizami bir hukuk düzenini sağlayarak yaşayabilmesi için devletin varlığı gereklidir.¹⁴⁰

Aristoteles ise daha çok devletin doğasına dikkat çeker ve devleti kalabalık nüfusa ve geniş topraklara sahip olan ve insanların iyiliğine hizmet eden bir yaşam kaynağı olarak

¹³⁶ Patricia Crone, *Pre-Industrial Societies : Anatomy of the Modern World*, (One World Yay, 2003), 46.

¹³⁷ Süha Atatüre, “Küreselleşme Sürecinin Ulus Devlet Üzerindeki Etkileri” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001), 7.

¹³⁸ Robert Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev: Levent Köker (Ankara: Yetkin Yayınevi, 1993), 49.

¹³⁹ Gianfranco Poggi, *Çağdaş Devletin Gelişimi*, Çev: Ş. Kut, B.Toprak (Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991), 100.

¹⁴⁰ Platon, *Devlet*, Çev: S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 419-436.

tanımlar.¹⁴¹ Aristoteles, devletin en üstün topluluk olduğuna inanır. Buna göre, farklı ailelerin birlikteliğiyle köyler, köylerin birlikteliğiyle de devlet meydana gelir. Tarihsel süreçte devletten dahi daha eski zamanlarda oluşan ilk topluluk yapılanması ailedir. Aile, kadın-erkek ilişkileri ve efendi-köle ilişkileri olmak üzere iki ana unsurdan oluşur.¹⁴² Ailelerin yaşadığı birden fazla konut birlikteliği ile bu konutlarda yaşayan insanların aynı amaca yönelmesiyle köy meydana gelir. Aristoteles, daha geç zamanlarda oluşmuş olsa dahi devletin aile ve fertlerden öncelikli olduğunu, bunun da bütünün parçalarından önce gelmesine dayandığını ifade eder.¹⁴³ Bu kapsamda, Aristoteles'e göre devletin, parçaları kapsayan bir bütün olarak kabul edilen ve parçaların kendi içerisinde ve birbirleriyle olan bağının sağlıklı ve nizami bir şekilde devamlı olması için devlet organizasyonunun önemli olduğu ifade edilebilir.

Devletin tanımlanması bakımından Bodin'in düşünceleri de dikkate değerdir. Bodin, egemenlik kavramını açıklamış ve bu suretle ulus devletlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması hususunda etkili olmuştur. Bodin devleti, aileler ve onların ortak menfaatlerinin emretme yetkisi bulunan bir otorite tarafından hukuk kurallarına uygun bir şekilde idare etmesi olarak tanımlar.¹⁴⁴ Bodin, egemenlik kavramına dayalı olarak siyasi otoriteyi en üstün iktidar sahibi olarak görür. Bu doğrultuda egemenlik kavramını "superanus" sözcüğünden türeterek "devletin bölünmez ve devamlı gücünü" ifade etmek için "souveraineté" kelimesine başvurmuştur. Bodin'e göre egemen otorite, bu gücünü Tanrı'dan alır ve bu güç, devletin mutlakiyet ve birlik esaslarına dayalı olarak diğer topluluk türlerinden farklı bir nitelik kazanmasının en öncelikli şartıdır.¹⁴⁵

Bodin'den farklı olarak Hobbes, devleti canavara benzeterek mutlak güce sahip olan bir devletin zaman geçtikçe bu gücü olumsuz şekilde kullanacağına vurgu yapar.¹⁴⁶ Hobbes tarafından yapılan devlet ve canavar benzetmesi, devletin egemenlik yetkileri bakımından yönelebileceği menfi istikametle öngörülmesi olarak değerlendirilebilir. Buna göre, ülke sınırları içerisinde tam egemenlik yetkileriyle donatılan devlet organizasyonu, belirli ve öngörülebilir bir denetim mekanizmasının tesis edilmemesi

¹⁴¹ M. A. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 139.

¹⁴² Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: Antikçağ Cilt I*, Çev: Muammer Sencer (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972), 292-293.

¹⁴³ Aristoteles, *Politika*, Çev: Mete Tunçay, (Ankara: Teori Yayınları, 1985), 162.

¹⁴⁴ Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), 181-183.

¹⁴⁵ Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Cilt 2* (Ankara: AÜ SBF Yayınları), 95.

¹⁴⁶ T. Hobbes, *Leviathan*. Çev: S. Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 127-135.

veya bu mekanizmanın devletin gücü karşısında etkisiz kalması durumunda, iyi niyet ve toplumsal faydayı esas almayan bir yönetim anlayışının mevcudiyeti durumunda olumuz neticelerin meydana gelmesinde büyük rol oynayabilir. Bu hâlde de ülke sınırları içerisinde birlik hâlinde yaşayan insanlardan oluşan toplumun faydası için tesis edilen bir devletin topluma zararlı birtakım faaliyetler yürütmesi söz konusu olabilir. Hobbes tarafından yapılan tespit ve değerlendirmeler, bu muhtemel sorunların öngörülmesi ve bunlara karşı güçlü bir denetim ve hukuki nizam organizasyonu oluşturulması için son derece önemlidir.

Devletin tanımlanması hususunda J. J. Rousseau'nun önemi büyüktür. Rousseau, devleti toplum sözleşmesi kavramı ile birlikte değerlendirir ve devletin teşekkülünde asıl etkinin insanların özvarlıklarını koruması ile meydana geldiğini ve devletin bir toplum sözleşmesinin mevcudiyeti ile oluştuğunu ifade eder. Rousseau'ya göre insanlar doğa koşulları karşısında yalnız kalmalarının mümkün olmaması ve toplum üyesi olmamış bir fert olarak güç tesis edememeleri sebebiyle güçlerini birleştirmiş ve bu suretle devlet tüzel kişiliğini oluşturmuşlardır.¹⁴⁷

2.2.3. Devletin Teşekkülü

Devlet, siyasi açıdan ulusların örgütlenmesiyle teşekkül eden bir varlıktır.¹⁴⁸ Devlet, Mezopotamya coğrafyasında ilk tarım topluluklarının yaşadığı dönemde ortaya çıkmış ve toplumsal iş bölümünün sağlanmasıyla oluşmuştur.¹⁴⁹ Modern dünyanın şekillenmesi hususunda devlet kavramının temel unsur olduğu görülmektedir.¹⁵⁰ Zira devlet ile birlikte merkezi otoritenin tesisi sağlanmış ve toplumsal refah ve gelişmenin önü açılmıştır. Bu suretle devletin varlığı ile tanınan tam egemenlik yetkilerinin kullanımının toplumun ve bireylerin ilerlemesi, daha mutlu ve müreffeh bir hayat yaşamasını sağladığını ifade etmek gerekir. Devlet, kendisine tanınan güç ve yetkilerin verdiği organizasyon imkânıyla toplumun ihtiyaç ve hayallerini tespit edebilir ve buna uygun şekilde politikalar geliştirerek toplum lehine bir yöne doğru ilerlemeyi

¹⁴⁷ J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: V. Günyol, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 4-15.

¹⁴⁸ E. Germeç Tanrıverdi, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-Devlet* (İstanbul: Seçkin Yayınları, 2017), 67.

¹⁴⁹ F. Fukuyama, *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. Çev: D. Çetinkasap, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 15.

¹⁵⁰ J. Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, Çev: M. Beyaztaş, (İstanbul: Yarı Yayınları, 2018), 8.

sağlayabilir. Böylece, insanlar ve toplum açısından doğru, faydalı ve bireysel şekilde elde edilmesi oldukça güç imkânlarla daha kolay ve organize edilebilir şekilde erişme olanağı oluşturulur.

Günümüzde anlaşıldığı şekliyle devlet kavramı, Westphalia Andlaşması çerçevesinde temellenmiştir. Bu husus modern devlet olarak da ifade edilmekte olup, önceki dönemlerde kabul edilen devlet tanımlamalarından farklı olarak iktidarın girift ve bir bütün olarak kabul edilmektedir. Avrupa topraklarında gerçekleşen “Otuz Yıl Savaşları” Westphalia barışıyla sona ermiştir. Bu andlaşma, siyaset bilimi literatüründe uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu andlaşma ile birlikte Avrupa topraklarında kendi meşru otoritesini ve sınırlarını tesis eden birçok devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletler, birbirleriyle diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu suretle diplomasi usulleri bakımından belirli kurallar kabul edilmeye başlamıştır. Bu açıdan, uluslararası sistemin Westphalia barışı ile bu andlaşmayı takiben meydana gelen gelişmelerle birlikte ortaya çıktığı ifade edilebilir.¹⁵¹

Bugün mevcudiyeti bulunan devletlerin ortaya çıkmasında 19’uncu asırda meydana gelen gelişmeler çok etkili olmuştur. Bu asrın başlangıcı itibariyle milliyetçilik ideolojisi tesirini artırmış ve bu suretle ulus devletlerin temel şartları gündeme gelmiştir. Asrın büyük imparatorlukları olan Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya’nın idaresi altında bulunan ve azınlık teşkil eden uluslar bağımsızlık talep etmiş ve imparatorluktan ayrılma ve devlet kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu faaliyetler neticesinde başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere birçok imparatorluk dağılmış ve bunların bünyesinden birçok devlet çıkmıştır. Çarlık Rusya’nın otoritesini kaybetmesi ile birlikte dünya çapında büyük değişiklikler olmuş ve dünya sistemi dönüşüm sürecine girmiştir. Bolşevik Devrimi olarak da adlandırılan ihtilâl hareketleri neticesinde dünya savaşının yönü de değişmiştir. Bu suretle I. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle imparatorluklar yıkılmış ve çok sayıda ulus devlet kurulmuştur. II. Dünya Savaşı ile birlikte ise bu süreç hızlanarak devam etmiş ve ulus devletlerin sayısı artmış; özellikle sömürge faaliyetleri çerçevesinde tahakküm altında bulunan birçok ulus bağımsızlığını elde etmiş ve kendi devletlerini kurmuştur. Bu temayül, Soğuk Savaş neticesinde SSCB’nin dağılmasıyla da devam etmiştir. Günümüz dünyasında, tarihsel süreç içerisinde meydana gelen gelişmeler neticesinde takribi iki yüze yakın meşru ulus

¹⁵¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih* (Ankara: İmge Kitapevi, 2009), 101.

devlet bulunmaktadır.¹⁵² Keza günümüzde Birleşmiş milletler üyesi yüz doksan üç devlet bulunmaktadır.¹⁵³

Milletlerarası hukuk kapsamında genel kabul gören tanıma göre devletin en az üç temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; ülke, insan topluluğu ve herhangi bir otoriteye bağlılığı bulunmayan siyasi idaredir. Devlet, yapay bir yapıdan teşekkül etmiş olup insanlar için vardır ve insanların maddi ve manevi hayatına tesir eder. Devlet, soyuttur ve egemenlik yetkileri insanlar tarafından kullanılır. Uluslar ile özdeşleşmesine karşın devletler ulus anlayışından çok daha eski dönemlere dayanmaktadır. Zira insanların ulusal hukuk kuralları ile bağlı hâle gelmeleri devletlerin varlığı ile meydana gelmiştir.¹⁵⁴

Jellinek tarafından yapılan tanımlamada devletin unsurları “üç unsur teorisi” kapsamında açıklanmaktadır. Bu unsurlar; ülke unsuru, insan unsuru ve egemenlik unsurudur. Jellinek’e göre, devlet; sınırları belirli bir toprak parçasında yerleşik ve egemenlik yetkilerini devralan bir otorite tarafından idare edilen, birçok yönden birlik hissine sahip insan topluluğu ile meydana gelen bütündür. Jellinek’e göre devlet; toprak, insan ve egemenlik unsurlarının birlikteliğiyle oluşur.¹⁵⁵ Günümüzde devlet yapılanmasının meşruiyet kazanabilmesi için üç esas unsura sahip olması gerekir. Bunlar; insanlardan oluşan ulus, sınırları belirli bir coğrafi alan niteliği taşıyan ülke ile iç ve dış egemenlik özelliklerini barındıran bir egemenlik anlayışıdır.¹⁵⁶

“Üç Unsurun Birlikte Gerekliliği.- Bir devletin kurulabilmesi için bu üç unsurun bir veya ikisi yeterli değildir; üçünün de bir araya gelmesi gerekir. Sadece insan topluluğu, belirli bir toprak parçası olmaksızın devlet teşkil edemez. Keza üzerinde yaşayan insanlar olmaksızın bir toprak parçasının devlet meydana getirmesi de mümkün değildir. Dahası, insan ve toprak unsurları olsa, yani belirli bir toprak üzerinde yaşayan insanlar mevcut olsa bile, bunlar kendi başına bir devlet oluşturmazlar; devletin oluşabilmesi için bu insanların bu toprak parçası üzerinde egemenlik kurmaları gerekir. Devlet, Unsurlarına İndirgenemez.- Bu üç unsurun birleşmesiyle oluşan devlet, kendini meydana getiren unsurların dışında ve onlardan bağımsız bir varlıktır. Dolayısıyla devlet, kendisini oluşturan unsurlardan birisine indirgenemez. Devlet sadece ülke veya sadece millet veya sadece

¹⁵² İ. Bal, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler* (Ankara: Lalezar Kitapevi Yayınları, 2006), 26.

¹⁵³ Birleşmiş Milletler (United Nations), <https://www.un.org/about-us/member-states>, Erişim tarihi: 25.12.2023

¹⁵⁴ Etgü, *Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine*, 184-187.

¹⁵⁵ B. G. Bulgan, *George Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı* (İstanbul: Onikilevha Yayınları, 2017), 129.

¹⁵⁶ Ömer Özkaya, *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde İdarenin Bütünlüğü İlkesi*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 25-26.

egemenlik demek değildir. Devlet hukuk düzeninde, kendini oluşturan insanlardan ayrı bir hukukî varlığa sahip bir tüzel kişi olarak kabul edilmektedir.”¹⁵⁷

Devlet, tarihsel süreç içerisinde gittikçe daha derinlikli bir şekle bürünmüş ve gelişmiştir. Bu gelişim, insanların gelişim ve değişimini de tetiklemiştir. Zira toplumsal hayatın en büyük ve hâkim teşkilatı olan devletin dönüşümü, bütünden parçaya tesir eder şekilde insanları da etkisi altına almıştır. Devletin tarihsel süreçteki yeri, yalnızca siyaset bilimi bakımından değil sosyoloji açısından da ciddi düzeyde değerlendirilmelidir. Devletin mevcudiyeti ve şekillenmesi, hayatın hemen her noktasında etkisini göstermektedir. Bu etkisel güç de tabii olarak insanların hayatına da yön vermektedir. Bu hâlde, devlet kavramı üzerinde değerlendirme yapmak ve devletin mevcudiyetini tartışmak, birçok farklı disiplinin birlikte ele alınmasıyla doğru ve anlamlı olacaktır.

2.3. Ulus Devlet Kavramı

Ulus devlet; sınırları belirli bir ülkede, meşru güç kullanma ve otorite kurma yetkisini haiz ve ulus unsurunu oluşturan insanları ortak değerler, çıkarlar, simgeler ve kültür oluşturmak suretiyle gelenek ve köken birliği meydana getirerek birleştiren devlettir. Ulus devlet; siyasi otoriteyi merkezi hâle getirmek, ortak kültürü ulusal çapta kabul edilebilir kılmak ve hukuki eşitliği tesis etmek amaçlarına sahiptir. Ulus devlet; ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşüme dayalı olarak günümüz dünyasının toplumsal yapısını oluşturmaktadır.¹⁵⁸

Ulus devlet günümüzde kabul edilen şekliyle monarşiler döneminde ortaya çıkmış ve kurumsallaşmıştır. Monarşi, siyasi iktidarın monark sıfatını haiz bir kişi tarafından idare edilmesiyle kurulan ve monarkın tek başına devlet yapılanmasındaki iktidarın tamamına sahip olmasıdır. Bu kapsamda monarşide devlet yapılanması monarkın şahsında vücut bulur.¹⁵⁹

Ulus devletin, üniter devletin dar bir şekli olduğu ifade edilebilir. Zira üniter devlet, ulus devletin unsur ve özelliklerini sağlar şekilde, mevcudiyeti bakımından tek bir ulus, ülke ve hukuki ve siyasi örgüt yapılanmasının söz konusu olduğu bir devlet şeklidir.

¹⁵⁷ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı* (Bursa: Ekin Basın Yayıncılık, 2017), 5.

¹⁵⁸ Nazlı Yücel ve Yusuf Pustu, “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Alternatifi Kent Devlet Olabilir mi?”, *Türk İdare Dergisi* 450, (Mart 2006), 124.

¹⁵⁹ Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Anahatları [Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi]*, Birinci Kitap, (İstanbul: 1971), 23.

Ulus devlet, üniter devletin örgütsel yapılanmasını benimsemiş olup merkezi örgütlenme esasına dayalı olarak tesis edilen diğer devlet şekillerine göre farklı tarafı meşru bir devlet oluşunu milli egemenlik ve ulus kavramlarıyla açıklamasıdır.¹⁶⁰ Üniter devlet; yapı idari ve siyasi teşkilatlanmanın tek bir otoritenin merkezi olarak organize edildiği bir devlet türüdür. Üniter devlette bir ülke, ülke topraklarında hayatına devam eden ulus ve egemenlik yetkilerini ulustan alan rakipsiz meşru bir otorite yapısı mevcuttur. Üniter devlet yapılanmasında devleti meydana getiren organlar bakımından merkezi bir yapı tesis edilmektedir.¹⁶¹ Bu yönüyle, üniter devlet ile ulus devlet arasında ciddi düzeyde yakınlık bulunmakta olup, ortak özelliklerin fazlalığı sebebiyle ulus devletin dar anlamda bir üniter devlet yapılanması olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Ulus devlet, fertlerin “self-determinasyon” ilkesi ile milli kurumsal yapının tesis edilmesine dayalı olarak örgütsel hâle getirdikleri devlet şekli olarak tanımlanabilir. Ulus devlet; aynı kültür, etnik köken ve tarihsel bilince sahip insanlardan müteşekkil topluluk tarafından oluşturulan siyasi bir teşekküldür.¹⁶²

Ulus devlet, ulusal çapta otoriteye dayanan, bireyler bakımından eşitlik ilkesini benimseyen ve vatandaşların karar alma süreçlerinde rol alabildiği siyasal bir düzendir.¹⁶³ Eşitlik ilkesi, ulus devletin bir unsuru olmasa da ulus devletin varlık şartları arasında gösterilebilir. Zira ulus devletin varlığı, ulusun menfaatleri için egemenlik yetkilerinin devlete tanınmasından ileri gelir. Ulus, bireylerden müteşekkil toplumun dil, kültür ve köken birliği içerisinde ortak bir amaca yönelmesiyle meydana gelir. Bu yönüyle ulusu oluşturan bireylerin eşit haklara sahip olması, ulusun unsurları ve varlık amacının muhafaza edilmesi bakımından önemlidir. Bu suretle, ulusun varlığının korunması ve devamlılığının sağlanması için, ulus tarafından yetkilendirilen devletin bu amaca yönelik olarak faaliyet göstermesi gereklidir. Eşitlik ilkesi, ulus ile devlet arasında tesis edilen mutabakatın sağlıklı ve meşru bir şekilde devam etmesi için önemli bir koşul olarak kabul edilmelidir.

Ulus devlet, ülke sınırları dahilinde kanun tesis etme ve egemenlik yetkilerine sahip olma gücünü haizdir. Ulus devlet, bu suretle teritoryal bir devlet yapılanması olarak

¹⁶⁰ Atilla Nalbant, *Üniter Devlet* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 17.

¹⁶¹ Ş. Kartepe, *Anayasa Hukuku* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2013), 83.

¹⁶² Deniz Özyakışır, “Ulus-Devlet ve Milli Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi”, *Jeopolitik Dergisi* 31 (2006), 78.

¹⁶³ Leca, *Neden Söz Ediyoruz?*, 13-14.

kabul edilebilir.¹⁶⁴ Ulus devletin bu özelliği, ülke sınırları içerisinde tam egemenlik yetkileriyle donatılmasının bir sonucudur. Ulus devlet, iç egemenlik bakımından tam egemendir ancak dış ilişkilerde bu düzeyde bir egemenlik yetkisi bulunmamaktadır. Zira ulus devlete tanınan egemenlik yetkileri, ülke sınırları içerisinde yaşayan ulus tarafından ülke sınırları içerisinde kullanılmak üzere tesis edilmiştir.

Ulus devlet, ülke sınırları kapsamında meşru şekilde şiddete başvurma ve güç kullanma yetkilerinin tek sahibi olan, vatandaşlarını köken bakımından birleştirme amacıyla örgütleyen, gelenek ve dil ile birlikte vatandaşların ortak bir üst kimlik altında birleşmelerini sağlayan, ekonomik ve siyasal ilerleme amacıyla kurumsal yapısını teşkilat hâlinde idare eden bir organizasyondur.¹⁶⁵

Ulus devlet; vatandaş otorite ve dış ilişkilerde modern hukuk sistemine uygun olarak kanunlarla tesis edilen ve egemenlik temelli olarak şekillenen, egemenlik yetkilerinin ise bağlayıcı şekilde düzenlenen hukuk kurallarına dayalı olarak tanındığı devlet türüdür.¹⁶⁶ Ulus devletin varlığı için hukuk düzeninin tesis edilmesi önemlidir. Zira ülke sınırları içerisinde yaşayan ulusun egemenlik yetkilerini ulus lehine kullanılacak şekilde otoriteye vermesi için, iç denetime dayalı bir hukuk düzeninin varlığı şarttır. Aksi hâlde otoritenin ulus aleyhine faaliyet göstermesi durumunda ulusu ve ulusal menfaatleri korumak güçleşecektir ki bu durumda devletin varlığı toplum ve bireyler tarafından sorgulanabilir. Böyle olunca da ulus açısından zorluklar ve olumsuz sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olur.

Ulus devlet; siyasi egemenlik yetkilerini ulustan alan, ülke çapında etkinlik sağlayan, siyasi ve idari bütünlüğü haiz olan ve yetkilerinin dağıtılamadığı ve devredilemediği, devlet idaresinde egemenlik yetkilerini ulus adına kullanmak için üstlenen, bu yetkileri kurumlar veya görevli kişiler eliyle kullanan ve milliyetçilik fikri üzerine sistemini tesis eden bir devlet türüdür.¹⁶⁷

Ulus devlet, Fransız İhtilâli ile beraber ulus ve devletin kaynaşmasına dayalı olarak devletin kuvvetler ayrılığı prensibini benimsemesi ve merkezi yönetim anlayışını bu prensibe uygun olarak tesis etmesiyle birlikte ulusu oluşturan bireylerin siyasi kararlarda oy vermek suretiyle katılım hakkı elde etmesi neticesinde meydana gelmiş

¹⁶⁴ Emre Bağçe, “Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Amme İdaresi Dergisi* 32/4 (1999), 6.

¹⁶⁵ Yücel ve Pustu, “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Alternatifi Kent Devlet Olabilir mi?”, 124.

¹⁶⁶ M. Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (Ankara: Bb101 Yayınları, 2015), 56.

¹⁶⁷ K. Şahin, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet* (İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2009), 137.

bir devlet türüdür.¹⁶⁸ Ulus devlet, temel olarak halkın devlet idaresinde katılım gösterme hakkına sahip olmasını önemser. Bu yönüyle, tür farkları olmakla birlikte ulus devletin demokrasiyi önemseydiği ve devletin esasları arasında kabul ettiği ifade edilebilir.

Genel manada ulus devletin kökeni 12'nci asra kadar gitmektedir. Ancak, ulusal çapta ordular kurulması ve ulusa dayalı bürokratik yapının tesis edilmesi gibi hususlara dayalı olarak ulus devletin 17'nci asırda¹⁶⁹ Rönesans İtalya'sında doğduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁰ Ancak, 1648 senesinde gerçekleşen Westphalia Andlaşması ile ulus devlet yapılanmasının kurumsal olarak temelini oluşturulduğu ve böylece Avrupa topraklarında yayıldığı kabul edilmektedir. Ulus devletin ulusal olma özelliğinin Avrupa devletlerinin sömürge faaliyetleri kapsamında dikkate alınmadığı düşünülse de egemenlik, ülkesellik ve merkezi yönetim anlayışına dayalı unsurları 17'nci asırda; ulusallık ise 18'inci asrın son dönemlerinde şekillenmiştir. 19'uncu asır ise milliyetçilik akımının tesiriyle ulus devletlerin çağı olup ulusların bağımsız devlet kurma arzularına dayalı olarak imparatorlukların toprak kaybetmesi ve hatta yıkılması gibi neticeler ortaya çıkmıştır. Ulus devlet, I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasında geçen dönemde ve takip eden yıllarda meşru devlet yapılanması olarak görülmüştür.¹⁷¹

Esasen monarşi dönemi kapsamında ortaya çıkan ve kurumsallaşan ulus devlet, liberalleşmenin tesiriyle dönüşüm sürecine girmiştir. Özellikle 1848 devrimlerinin ve II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle ulus devlet ciddi şekilde liberalleşmiştir. Bu kapsamda, Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi ile birlikte üretim biçimleri değişiklik arz etmiş ve bu suretle gerek ekonomik anlayış gerekse de devletin yapısal kabulleri etkilenmiştir.¹⁷²

Ulus devletin teşekkülünde tesiri olan üç temel husus; iktisadi birliğin sağlanması neticesinde devlet yapılanmasının merkezîyetçi nitelik kazanması, Rönesans ve Reform hareketlerini takiben teknolojik ve bilimsel çalışmaların nitelik ve nicelik bakımından artış göstermesi, devletin bürokratik yapısının güçlenmesi ve kilisenin toplum nazarında

¹⁶⁸ V. Coşkun, *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu* (İstanbul: Liberte Yayınları, 2007), 103.

¹⁶⁹ Immanuel Wallerstein, "Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir Mi?" Anthony King (Ed.) *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Çev: Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), 121.

¹⁷⁰ Ahmet Nuri Yurdusev "Ulus Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı", Tayyar Arı (Der) *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-I Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politik* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2012), 68-69.

¹⁷¹ David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton, *Global Transformations, Politics, Economics and Culture* (Stanford: Stanford University Press, 1999), 46; Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev: Dilek Hattatoğlu (Ankara: Çivi Yazıları Yayınları, 2000), 70.

¹⁷² Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1848*, (New York: 1996), 53.

etkisini yitirmesiyle birlikte devletin egemenlik anlayışının vatandaş odaklı bir şekilde yeniden şekillenmesidir.¹⁷³

Ulus devlet ile geleneksel devlet arasındaki temel fark, iktidarın meşruiyet kazanma dayanağının değişmesidir. Zira ulus devlet yapılanmasının ortaya çıkmasından önceki dönemde meşruiyetin kaynağı mit, din, kan bağı vs. hususlarken, ulus devletin ortaya çıkmasıyla beraber meşruiyetin temel dayanağı ulus olmuştur.¹⁷⁴

Ulus devlet, ulus niteliğini haiz bir topluluğun kurduğu yahut idare ettiği devlet teşekkülünü ifade eder. Ulus devlet, geleneksel devlet yapısından modern devlet yapısına geçişin yaşandığı dönemde doğan bir siyasi yapılanmadır. Ulus devletin modernleşmeyle birlikte ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Ulus devlet, günümüz dünyasında baskın şekilde yerini almış bir devlet türüdür. Günümüzde birçok devlet, ulus devlet yapısıyla organize olmuş ve bu şekilde devamlılığını muhafaza etmektedir. Bu hâlde, günümüz dünyasının siyasi yönden incelenmesi için ulus devletin unsurları, varlık şartları ve dönüşüm süreçleri üzerinde sıklıkla durmak gerekmektedir. Zira dünya siyasetinin ve hukuk düzeninin değerlendirilmesi için ulus devletler önem arz etmektedir.

2.4. Ulus Devletin Unsurları

Ulus devlet, mevcudiyeti bakımından birtakım unsurlardan müteşekkildir. Bu unsurlar; egemenlik, ülke ve ulus (millet) olarak kategorize edilir.

Ülke, ulus ve egemenlik unsurları, ulus devletin teşekkülü bakımından birbirini tamamlar. Bir unsurun yokluğu, diğerlerinin de anlamını ortadan kaldırır. Bu kapsamda, birbirlerine karşı hal ve tutumlarını birlikte değerlendirmek önem arz etmektedir.

Ülke unsuru, mevcudiyeti bakımından ulus devletin vazgeçilmez bir olgusudur. Zira bir ulusun tam egemenlik yetkilerini tanıdığı bir iktidar meydana getirebilmesi için, bu egemenlik yetkilerinin kullanılacağı bir ülkenin var olması gerekir. Aksi hâlde, siyasi bir teşekkül olarak başka bir şekilde kategorize edilebilse de ülke unsuru bulunmayan bir ulusun oluşturduğu iktidar yapılanması ve bunların birlikteliğiyle meydana gelen devlet teşekkülü, ulus devlet niteliği kazanmayacaktır.

¹⁷³ Hakan Özdemir, “Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilmeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1, (Haziran 2012), 41.

¹⁷⁴ Gökhan Tuncel, “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 28/2, (2014), 41.

Ülke unsuru yukarıda da ifade edildiği üzere yalnızca kara ülkesinden oluşmayıp, hava ve deniz ülkesi kavramlarıyla hava sahasını ve deniz yetki alanlarını da kapsar. Ancak dijitalleşen dünyada, ülke unsuruna bir de “siber ülke” olarak adlandırabileceğimiz dijital ağlar kapsamında egemenlik yetkilerinin kullanıldığı ortam eklenebilir. Bu durumda, ülke unsurunun alışılmışın dışında ve fizikî niteliklerinden çok soyut ve sanal nitelikleriyle ön plana çıkan bir yönünün de oluşturulduğu ifade edilebilir.

Ulus unsuru, ulus devletin temel unsurlarındandır. Millet bulunmadan meşru bir iktidar tesis edilemez ve bu suretle ülke toprakları üzerinde egemenlik kurulamaz. Zira ülke ve egemenlik unsurları ancak ulus unsuru ve ulusu oluşturan insanların varlığıyla anlam ifade eder. Meşru iktidara egemenlik yetkilerini kullanma hakkını ulus tanıdığından, ulusun yokluğunda ulus devletin teşekkülü bakımından egemen bir iktidarın mevcut olduğu söylenemez. Günümüz teknolojisinde ve tartışılan farklı ideolojik görüşlerde, ulus unsurunun insanlardan ibaret olmasının zorunluluk teşkil etmediği ve bu unsurun farklı şekillerde de oluşturulabileceği ifade edilmektedir. Buna ilişkin olarak transhümanist fikirler kapsamında “yeni hak süjelerinin tesis edilmesi” görüşü örnek verilebilir.

2.4.1. Ulus (Millet) Unsuru

Ulus (diğer bir adıyla millet) kavramı, ulus devletin unsurlarından birini ifade eder. Modern devlet anlayışının kabul edilmesinden önceki dönemlerde milliyetçilik kavramı genel olarak kabul görmemekteydi. Diğer bir ifadeyle; ulus, millet ve milliyetçilik kavramları modern devlet ve ulus devlet yapılanmalarıyla birlikte önem arz etmiştir.

Hobsbawm, ulus kavramının yakın döneme ait olduğunu ve ulus devlet modeliyle ilişki kurabildiği derecede toplumsal bir birimi ifade ettiğini, bu ilişkinin tesis edilmemesi durumunda ulus kavramının tartışılmasının yararsız olduğunu belirtir.¹⁷⁵

Adam Smith ise ulus kavramının icat edildiğini savunur. Smith’e göre ulus kavramı, açık bir şekilde ülkesel devleti ifade eder.¹⁷⁶ Bu hâlde, Smith’in ulus kavramını ülkesel devletle izah etmesinin, liberal anlayışıyla uyum sağlayacak bir ulus kavramı oluşturma ihtiyacı hissetmesine dayandığı söylenebilir. Zira kapitalist sistemde sermayenin

¹⁷⁵ E. J. Hobsbawm, *1870’ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: “Program, Mit, Gerçeklik* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 24.

¹⁷⁶ Hobsbawm, *1870’ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, 41.

merkezi olarak yönetilmesinin amaçlanmasıyla devlet yapılanmasının ulusal anlamda teşkilatlanması bilinçli olarak gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁷

Günümüzde ulus kavramı, kapsam ve mahiyeti itibariyle doğuşunun çok ötesinde bir nitelik kazanmıştır. Zira ilk başta yalnızca bir aidiyet duygusu ve köken birliği ile ifade edilen ulus kavramı, günümüzde devlet teşekkülünün sıradan bir unsuru olmaktan çıkmış ve çok daha derinlikli ve girift bir mahiyeti haiz olmuştur. Ulus kavramı, önceki dönemlerden farklı olarak devletin mevcudiyeti bakımından bir zorunluluk olarak kabul edilmekte ve yokluğunda ulus devletin var olmayacağı kabulüyle önem arz etmektedir.

Bir ulusu diğerlerinden ayıran temel özellik, milli kimlik ve kültürel birliktir. Ek olarak, milli kimlik bakımından farkındalığın oluşmasına dayalı faaliyetler, millet bilincinin sürekli olarak yenilenmesi ve gelişmesi olarak görülür. Bu hususlara dayalı olarak, milli kimlik kavramıyla şekillenen ulusun, ulus devlet yapılanmasının esas teşkil eden unsurları arasında yer bulduğu ifade edilmelidir. Ulus devlet yapılanmalarında milli dil ve tarih çalışmalarının önemsenmesi ve bunlara dayalı bir milli eğitim politikasının tesis edilmesi, milli kimlik ve ulus kavramlarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Keza ulus devletlerin kurulmasını müteakip bir milli kültür sistemi şeklinde devamlılığını muhafaza etme zarureti, kültürel kimliğin antropolojik olduğu kadar siyasi bir mana ve önemini mevcut olduğunu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁷⁸

Ulus unsuru, ulus devlet teşekkülünün esas unsurudur. Zira isminden de anlaşıldığı üzere ulus devlet yapılanması, mevcudiyeti bulunan bir ulusun etrafında şekillenir ve kurulur. Ulus; sınırları belirli bir ülke üzerinde birlikte yaşayan, milli şuur esasıyla aynı kültür, dil ve amaca yönelen insanlardan oluşan topluluğu ifade eder. Ulus, kapsam itibariyle insanlardan oluşur ve bu insanların milli bilinç taşıyarak birlikte yaşama iradesi göstermelerini gerektirir. Bu yönüyle ulus kavramının milliyetçilik ideolojisiyle yakından ilgili olduğu ifade edilmelidir.

Ulusun teşekkülünde milliyetçiliğin etkisi büyüktür. Ancak milliyetçiliğin kurucu etkisi yalnızca ideolojik olarak değerlendirilemez. Zira ulusu meydana getiren topluluk dahilinde yaşayan her vatandaşın bireysel olarak milliyetçi ideolojiyi benimsemesi gerekmez. Ancak bir bütün olarak ulusun teşekkülü, milliyetçi hissiyatın kitlesel açıdan kabul edilmesine dayalı olarak gerçekleşir. Zira ulus ve ulus devlet kavramları, tarihsel

¹⁷⁷ Etienne Balibar, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, Çev: Nazlı Ökten, Der: Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 114.

¹⁷⁸ N. Kösoğlu, “Milli Kimlik, Etnik Grup ve Mozaik Kültür”, *Türkiye ve Siyaset Dergisi* 3 (2001), 43.

süreçte ve günümüz şartlarında milli bilinç ve toplum bazında ortak amacın tesis edilmesiyle meydana gelmiştir.

Ulus unsuru, ulus devlet bakımından kurucu nitelikte önem arz etmektedir. Keza millet, ulus devlet yapılanmasında iktidar tarafından kullanılan egemenlik yetkilerini iktidara devreder ve bu durumun meşruiyet kazanmasını sağlar. Bu kapsamda, ulus unsurunun mevcut olmaması durumunda ulus devletin teşekkül etmesi mümkün değildir. Ulus unsuru bulunmaksızın bir egemen aktörün kurulmasının mümkün olup olmadığı tartışılabilir; ancak bu şekilde tesis edilecek bir egemen aktörün ulus devlet niteliğini haiz olmayacağı açıktır.

Ulus, kapsamı dahilinde birlikte yaşayan ve ortak bir kültür ve amacı benimseyen insanlardan oluşan topluluktur. Günümüzde, milletin meydana gelmesi için insanların bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, insan dışındaki varlıkların birlikteliği ve ortak bir amaca yönelmesi, terminolojik olarak ulusun teşekkül etmesini sağlamaz.

Dijitalleşen dünyada ulus unsuru bakımından da yeni fikirler ortaya atılmaktadır. Transhümanizm kavramı kapsamında şekillenen ve yenilikçi yaklaşımıyla dikkat çeken fikrî akım, ulus unsurunun kapsam ve mahiyet bakımından dönüştürülmesini amaçlayan birçok fikir ve tez öne sürmektedir. Öyle ki; yeni hak sükelerinin ihdas edilmesi, insanlar dışında başka varlıklara vatandaşlık hakkı tanınması gibi fikir ve tezler, transhümanizm çatı kavramı altında öne sürülmektedir.

Ulus unsurunun dönüşümü bakımından diğer bir önemli kavram ise “dijital vatandaşlık” kavramıdır. Dijital vatandaşlık, ulus devletin egemenlik ve ülke unsurları üzerinde de dolaylı olarak etkide bulunmasının yanında, ulus unsurunu derinlikli bir şekilde değiştirme potansiyeline sahiptir.

Ulus unsurunun dönüşümü bakımından ele alınan diğer husus ise Toplum 5.0’dır. Toplum 5.0, sahip olduğu anlayış ve amaçlar bakımından ulus unsurunun dönüşümünde etkin rol oynama potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda ulus unsuru ile dijitalleşme eğilimini ve dijital teknolojileri birlikte değerlendirerek bu etkenlerin ulus unsurunun dönüşüm sürecindeki rolü üzerinde duracağız.

2.4.1.1. Dijital Vatandaşlık

Vatandaşlık kavramı, birey ile devlet arasında tesis edilen ve karşılıklılık arz eden görev, yükümlülük ve haklarla donatılan hukuki ilişkiyi ifade eder.¹⁷⁹ Vatandaşlık sıfatını haiz bireyler, ulus devletin ulus unsurunu oluşturur. Öyle ki; kültür ve amaç birliği bulunan ve sınırları belirli bir ülke üzerinde birlikte yaşayan insanlardan oluşan millet, ulus devlet yapılanmasında sahip olduğu egemenlik yetkilerini meşru iktidara devreder. Bu hâlde, her bir vatandaşın sahip olduğu egemenlik yetkilerini birlikte ve müşterek bir şekilde iktidara devrettiği, bu suretle ulus devlet yapılanmasının meşru bir otorite tesis edilerek meydana geldiğini ifade etmek mümkündür.

Günümüz dünyasında devletin ulus unsuru, hukuki açıdan vatandaşlık kavramıyla açıklanmaktadır.¹⁸⁰ Vatandaşlık, birey ile devlet arasında mevcut olan siyasi ve hukuki bağıdır. Bu kapsamda, ulusu oluşturan bireyler vatandaşdır. Vatandaş, bir taraftan soyut şekilde teşekkül eden egemenlik yetkilerini somut olarak kullanır, diğer taraftan ise devletin zor kullanma gücünü üzerinde hisseder. Diğer bir ifadeyle vatandaş, hukukun hem kaynağı hem de muhatabı olarak karşımıza çıkar.¹⁸¹

Vatandaşlık sıfatı, ulusal ve uluslararası hukuki hükümlere dayalı olarak korunmaktadır. Bu hususa örnek teşkil eden İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi m. 15/2’de belirtilen “Hiç kimse keyfi olarak vatandaşlığından veya vatandaşlığını değiştirmek hakkından mahrum edilemez” düzenlemesi, vatandaşlık hakkı bakımından korumacı bir bakış açısının hâkim olduğunu göstermektedir.¹⁸²

Vatandaşlık olgusu ülkemizde Anayasal güvenceye alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 66’ncı maddesi kapsamında “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür” ifadeleriyle Türk Vatandaşlığının tanımı yapılmıştır. Bu tanımlama, lafzi olarak da açık bir şekilde görüldüğü üzere, ulus devlet anlayışının bir tezahürüdür.

Vatandaşlık kavramının dijitalleşen dünyadaki yeni yüzünün dijital vatandaşlık olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira dijital vatandaşlık olgusu, vatandaşlık anlayışını genişletmek bakımından yenilikçi bir etkide bulunmaktadır.

¹⁷⁹ Rona Aybay, *Vatandaşlık Hukuku* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 4.

¹⁸⁰ Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, (İstanbul: 2014), 71.

¹⁸¹ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, (İstanbul: Der Yayınları, 2020), 126.

¹⁸² TBMM, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1949), <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, Erişim Tarihi: 11/12/2023.

Dijital vatandaşlık kavramı literatürde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Dijital vatandaşlık, toplumsal katılımın çevrimiçi şekilde tesis edilmesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir tanımlama ile, dijital vatandaşlığı; dijital dünyanın güvenilir ve etkin teknolojinin değişen kurallara tabi olarak kullanılması şeklinde ifade etmek mümkündür.¹⁸³

Dijital vatandaşlık, bir vatandaşın teknolojiyi sorumlu, güvenli, üretken ve eleştirel bir yönetime tabi olarak kullanma becerisi şeklinde ifade edilebilir.¹⁸⁴ Dijital vatandaşlığın dokuz temel ögesi bulunmaktadır. Bunlar; dijital ticaret, dijital etik, dijital okuryazarlık, dijital iletişim, dijital erişim, dijital hak ve sorumluluklar, dijital hukuk, dijital güvenlik ve dijital sağlık olarak sıralanabilir.¹⁸⁵

Görüldüğü üzere, dijital vatandaşlık kavramı ile günümüzde temel olarak kabul edilen vatandaşlık olgusu arasında ilişki mevcuttur. Diğer bir ifadeyle, dijital vatandaşlık tanımlamalarına bakıldığında dijital vatandaşlığın toplumsal katılım anlayışı ile çevrimiçi olarak faaliyet göstermek olarak anlaşıldığı görüldüğünden, dijital vatandaşlığın toplumsal yönünün vatandaşlık olgusu ve vatandaşın ulusu oluşturan bireyler olması hususları arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Ancak bu hâlde, bir ferdin herhangi bir devletle geleneksel anlamda vatandaşlık bağı bulunmaksızın dijital vatandaş olarak kabul edilmesi ve çevrimiçi bir toplum içerisinde dijital vatandaş sıfatıyla yer bulabilmesinin mümkün olup olmadığı hususu tartışılabilir.

Dijital vatandaşlık, çevrimiçi olarak ve sanal ortam dahilinde gerçekleşebilir. Zira dijital vatandaşlığın kapsam ve mahiyeti ile varlık şartlarının sağlanması ancak sanal ortam üzerindeki faaliyet ve mevcudiyetin tespiti ile mümkündür. Bu hâlde, siber ülkenin ulus devletin ülke unsuru kapsamında kabul edilmesi durumunda, bir ferdin yalnızca siber ülke dahilinde var olarak ülkenin kara, hava ve deniz alanlarıyla herhangi bir ilişkisi bulunmaksızın ve bu alanlarda yaşayan ve devletin ulus unsurunu oluşturan toplum ile ortak bir amaç ve kültüre sahip olmadan bir devletle vatandaşlık bağı kurabilmesi imkânı ortaya çıkabilecektir.

¹⁸³ Mehmet Çatlı ve Salih Keskin, “İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Ombudsman Akademik* 7/14 (Ocak-Haziran 2021), 208.

¹⁸⁴ Lesley Farmer, “Teaching Digital Citizenship”, (2010), https://www.researchgate.net/publication/228403914_Teaching_Digital_Citizenship (Erişim Tarihi: 11/12/2023).

¹⁸⁵ M. Ribble, “Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know”, *International Society for Technology in Education*, (2015) ‘den aktaran: Mücahit Öztürk, “Dijital Vatandaşlık Araştırmalarının İncelenmesi: Kavramsal ve Yöntemsel Eğilimler”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Journal of Higher Education and Science* 11/2 (2021), 386.

Dijital vatandaşlığın geleneksel vatandaşlık olgusunun yanında ulus çatısı altında değerlendirilmesi, tabii olarak ulus kavramının tanım, kapsam ve mahiyetini de dönüştürecektir. Zira ulusu meydana getiren topluluğa dahil olarak yaşayan insanların ortak bir amaç ve kültür ile milli bilince sahip olması ve sınırları belirli bir ülkede birlikte yaşaması şartları, dijital vatandaşlığın tesisi bakımından aranamayacaktır. Aksi hâlde, geleneksel anlamda ulus çatısı altında yaşayan insanlar dışındaki fertlerin ulus devlet yapılanması kapsamında dijital vatandaş sıfatını edinmesi, ulus devlet yapılanmasının şart ve unsurları bakımından olası değildir. Bu ayrım, ulus devletin ulus unsuru bakımından dönüşüm sürecine girmesi ile mevcut çerçevesini muhafaza etmesi arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Bir ferdin yalnızca dijital vatandaş sıfatıyla ulus devlet ile vatandaşlık bağı kurması, ulus devletin dijitalleşmesine yol açacaktır. Böylece, ulus devlet, fizikî varlığının yanında dijital bir yöne de sahip olacak ve yapısal bir değişiklik karşılıklı karşılıya kalacaktır.

2.4.1.2. Transhümanizm

Transhümanizm, takribi yüz yılı bulan bir geçmişe sahip olup özellikle yirmi yıldır daha çok dikkat çeken bir kavramdır. Transhümanizmin bu ivmesinde teknolojik gelişmelerin etkisi büyüktür.

Transhümanizm, insan kavramını günümüz kabullerinden farklı şekilde ele alır. Transhümanizme göre insan, insandan önceki varlıklar ile üst insan (post-human) arasında mevcudiyet elde eden bir geçiş formu olarak kabul edilir.¹⁸⁶

Transhümanizm kavramı, Haldane tarafından keleme alınan “Deadolus”, Julian Huxley tarafından yazılan “Religion without Revelation” ve Bernal’ın “The World, The Flesh and The Devil” isimli eserlerinde yer bulmuştur.¹⁸⁷

Julian Huxley, transhümanizmi “Transhümanizme inanıyorum: Bir kere şunu içtenlikle söyleyebilecek yeterli insan var; insan türleri bizimkilerden farklı olarak, bizimkiler de Pekin adamından farklı olarak yeni bir varoluş türünün eşiğinde olacak. En sonunda gerçek kaderini bilinçli bir şekilde yerine getirecek.” şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Halim Alperen Çıtak, “Transhümanizm Karşısında Bir Hukuk Devleti İdeali”, *İnsan Hakları Yıllığı* 38 (2020), 3; José Luis, Cordeiro, “The Boundaries of the Human: From Humanism to Transhumanism”, *The Transhumanism Handbook*, Ed: Newton Lee, Springer, Cham (Switzerland) (2019), 69.

¹⁸⁷ Mahir Fatih Ünal, “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”, *ISHOPHOS* 2/2 (2019), 29.

¹⁸⁸ Julian Huxley, *New Bottles for New Wine*, (London: Chatto and Windus Publishing, 1957), 17.

Transhümanizm; teknolojik gelişmelere dayalı olarak insanların, fiziksel kuvvet, zekâ ve duyuşsal becerilerinin geliştirilmesini hedefler.¹⁸⁹ İnsanların bedenine teknolojik araçlar monte edilerek biyolojik sınırların ortadan kaldırılmasını, insan ömrünün uzamasını ve belki de ölümsüzlüğe erişilmesini amaçlar.¹⁹⁰ Transhümanizm, insanı her zaman gelişmekte olan bir ürün-varlık şeklinde kabul eder ve insan doğasının işlenebilir niteliği haiz olduğunu ifade eder. İnsanların mevcut hâlinin bir ara geçiş formu niteliğinde olduğunu kabul ederek bilim, teknoloji ve aklın yönlendirmesiyle insanın mevcut hâline kıyasla ileri bazı özelliklere kavuşmuş bir post-human'a dönüşmesini gaye edinir.¹⁹¹ Transhümanizm, insanların yaşlanmasını önlemek ve psikolojik, bilişsel ve fiziksel olarak donanım edinmesini sağlamak için araçlar üreterek insanların hayatını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.¹⁹²

Transhümanizm, ulusu meydana getiren topluluk dahilinde yaşayan insanları esas alır ve insanların dönüştürülmesi gerektiğini ifade eder. Bu hâlde, transhümanizmin bu husustaki anlayışının ulus unsuru ile ulus devlet yapılanmasına etki edeceğini vurgulamak gerekir.¹⁹³

Transhümanist fikirler, ABD Transhümanist Partisi tarafından ilan edilen “Transhümanist Haklar Bildirgesi”¹⁹⁴ ve Humanity+ adlı sivil toplum örgütü tarafından yayınlanan “Transhümanist Beyanname”¹⁹⁵ kapsamında çoğunlukla görülebilmektedir. Transhümanist görüşü savunan insan ve kuruluşlar, insanlar dışındaki bazı varlıkların da hukuk düzeni bakımından kişi veya hak süjesi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda, Transhümanist Haklar Bildirgesi’nde yer aldığı üzere, “kişi” sıfatının insan ile sınırlandırılmayarak “bilinçli varlıklar” kavramı ile izah edilmeye çalışılmaktadır. Bilinçli varlık kavramı; genetik değişikliğe maruz kalmış

¹⁸⁹ Jacob Shatzer, *Trans Humanism and the Image of God: Today's Technology and the Future of Christian Discipleship*, (Illinois: An Imprint of InterVasity Press, 2019), 40.

¹⁹⁰ Sean A Hays, “Transhumanism”, *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/transhumanism> (Erişim Tarihi: 11/12/2023).

¹⁹¹ Nick Bostrom, *Transhumanist Values, Ethical Issues for the 21st Century*, Ed: Frederick Adams, (Philosophical Documentation Center Press, 2003), 4, <https://www.nickbostrom.com/ethics/values.pdf> (Erişim Tarihi: 11/12/2023).

¹⁹² Hüsni Aydeniz, “Geleneksel Değerler Üzerinden Bir Transhümanizm Eleştirisi”, *İlted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi / Journal Of İlahiyat Researches* 53 (Haziran 2020/1), 357.

¹⁹³ Ahmed Alper Cömert, “Trans-hümanizmin Millet Unsuru Üzerindeki Muhtemel Etkileri Hakkında Değerlendirme”, *INTPOLSEC International Security Congress Uluslararası Güvenlik Kongresi Tam Bildiri Kitabı*, Der: Fikret Birdişi & Fatih Tekin, (Malatya: Intpolsec Publishing, Kasım 2022), 86.

¹⁹⁴ Transhumanist Bill of Rights - Version 3.0. <https://transhumanist-party.org/tbr-3/> (Erişim Tarihi: 14/12/2023).

¹⁹⁵ Transhumanist Declaration. <https://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-declaration/> (Erişim Tarihi: 14/12/2023).

insanları da kapsayan şekilde dijital zekâlar, cyborg'lar, düşünme becerisi kazandırılmış bitki ve hayvan türleri, zihinsel olarak geliştirilmiş hayvanlar ve sair bilinç sahibi yaşam formlarını kapsayan bir çatı kavram olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında, bilinç sahibi bütün varlıkların kişi veya hak süjesi olarak hukuk düzeni içerisinde kabulünün gerçekleşmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu hâlde; yurttaşlık, mülkiyet, düşünce hürriyeti, seyahat hürriyeti gibi insana özgü hakların bütün bilinçli varlıklar bakımından tesis edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (madde 27). Transhümanist Beyanname'nin 7'nci maddesi de benzer görüşlere yer vermektedir. Buna göre; insan, hayvan ve gelecek dönemlerde oluşturulacak her türlü yapay zekâ, diğer zekâ yapıları ve dönüştürülmüş yaşam formlarının bilinçli varlık kavramı kapsamında kabul edilmesi hususu vurgulanmıştır.¹⁹⁶

Transhümanizmin bir diğer iddiası ise morfolojik özgürlüğün tesis edilmesidir. Buna göre, fertlerin bedenlerini dönüştürme hakkını hür bir şekilde elde etmesi gerektiği savunulmaktadır.¹⁹⁷ Morfolojik özgürlük, Transhümanist Haklar Bildirgesi'nin 10'uncu maddesinde "Sentient entities agree to uphold morphological freedom—the right to do with one's physical attributes or intelligence whatever one wants so long as it does not harm others." şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre, kişilerin başka kişilere zarar vermemek şartıyla zekâsı ve fiziksel özellikleri üzerinde tasarrufta bulunma özgürlüğüne sahip olması gerekmektedir. Morfolojik özgürlük, kişilerin tıbbi teknolojilere uymak ve aydınlatılmak şartıyla, vücudu üzerinde rızaya dayalı olarak kendi isteklerine göre değişiklik yapma hakkına sahip olmasıdır.¹⁹⁸ Morfolojik özgürlük kavramı, More tarafından "cerrahi, genetik mühendisliği, nanoteknoloji gibi teknolojiler aracılığıyla bedensel formu istediği gibi değiştirme yeteneği" şeklinde tanımlanmaktadır. Sandberg ise bu kavramı "kişinin kendi bedeni üzerindeki hakkının bir uzantısı, sadece kendine ait olma hakkının değil, aynı zamanda kişinin arzularına göre kendini değiştirme hakkının bir uzantısı" ifadeleriyle belirtmektedir.¹⁹⁹

Morfolojik özgürlük kapsamında ifade edilen "iyileştirme" amaçlı teknolojik faaliyetlerin, insan ve toplum hayatına yararlı olma bakımından önem arz ettiği

¹⁹⁶ Cömert, "Trans-hümanizmin Millet Unsuru Üzerindeki Muhtemel Etkileri", 87.

¹⁹⁷ Anders Sandberg, "Morphological Freedom - Why We Not Just Want It, but Need It", *The Transhumanist Reader*, ed: Max More and Natasha-Vita More, Wiley-Blackwell, Chichester, (2013): 56.

¹⁹⁸ Nick Bostrom, "In Defense of Posthuman Dignity", *Bioethics* 19/3, (2005): 202–214.

¹⁹⁹ H. G. Bradshaw ve R. Ter Meulen, "A Transhumanist Fault Line Around Disability: Morphological Freedom and the Obligation to Enhance", *Journal of Medicine and Philosophy* 35/6, (2010): 670–684.

savunulmaktadır. Bu kapsamda, insanların ölümsüz olabilmesi, özelliklerini ve niteliklerini geliştirerek post-human seviyesine erişebilmesinin mümkün olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁰

Transhümanistlerin savunduğu diğer bir görüş ise üreme özgürlüğünün tanınmasıdır. Bu kapsamda, Transhümanist Haklar Bildirgesi'nin 8'inci maddesinde "All sentient entities are entitled to reproductive freedom, including through novel means such as the creation of mind clones, monoparent children, or benevolent artificial general intelligence." Şeklinde tanımlamaya yer verilmiştir. Buna göre, kişi ve hak süjesi olarak tanınan her bilinçli varlığın; yardımcı yapay zekâlar, tek ebeveynli çocuklar, zihin klonları vs. ile üreme özgürlüğüne sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu kapsamda, bütün bilinçli varlıkların herhangi bir sınıra tabi olmadan evlenme ve aile kurma hakkına sahip olduğu, evliliğe dayalı her türlü durumda eşit haklara tabi olması gerektiği ve kurulan ailelerin devlet ve toplum tarafından korunması gerektiği savunulmaktadır.²⁰¹

Transhümanizmin fikrî olarak öne sürdüğü bu hususlar, ulus ile ulus devlet yapılanması bakımından dönüştürücü nitelik arz etmektedir. Zira bilinçli varlık kavramı ile kişi ve hak süjesi sıfatını haiz varlıkların kapsamının genişletilmesi, diğer bir ifadeyle insan dışında başkaca varlıkların da hukuk düzeni bakımından kişi ve hak süjesi olarak kabul edilmesi, ulus kavramının kapsam ve mahiyetinin değiştirilmesi ve genişletilmesini amaçlamaktadır. Ulus kavramının bu şekilde değişikliğe uğramasının sonucunda da ulus devlet yapılanmasının ciddi şekilde dönüşüm yaşamasına yol açacaktır. Zira ulus devlet, ulusun mevcudiyetiyle tesis edilir; bu kapsamda ulusun tanımı ve kapsamı, ulus devletin yapısı ile meşruiyet zeminini de inşa eder. Ulusun kapsamına insan dışındaki birtakım yaşam formları ve yapay zekâların dâhil edilmesi, ulusun mevcudiyet şartları olan sınırları belirli bir ülke üzerinde yaşama, ortak bir amaç, kültür ve milli bilinç sahibi olma hususlarının kabul edilme koşullarını dönüştürecektir. Günümüz tanımlamasında ulus yalnızca insanlardan oluşabilmektedir. Ulusun insan dışında varlıklar tarafından da oluşturulabileceğinin kabul edilmesi durumunda, ulus kavramının tamamen farklılaşması sonucu ortaya çıkabilecektir. Bu görüş paralelinde, yalnızca yapay zekâ temelli robotlar veya geliştirilmiş hayvan ve bitkilerin ulus teşkil edebileceği

²⁰⁰ Ayhan Küngerü, "Transhümanizm ve Biyopolitika Bağlamında Değiştirilmiş Karbon Dizisi Örneği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2022): 8.

²⁰¹ Cömert, "Trans-hümanizmin Millet unsuru üzerindeki muhtemel etkileri", 89.

düşünülürse, ulus devlet yapılanmasının da kapsam ve mahiyetinin tamamıyla dönüşeceğini ifade etmek yanlış olmaz.

2.4.1.3. Toplum 5.0

Dördüncü Sanayi Devrimiyle birlikte meydana gelen teknolojik gelişmeler, üretim ve organizasyonlar bakımından dijitalleşmenin etkisinin artırılmasına yol açmaktadır. Bu kapsamda, üretimin asli unsuru olan insanların bu sıfatını yitirmesi ve stratejik olarak yönetimin esas unsuru olarak yerini alması hedeflenmektedir. Sanayi ve üretim faaliyetleri açısından büyük önemi bulunan teknolojik gelişmelerin bu günümüz dünyasında getirildiği son durum Endüstri 4.0 ile açıklanmaktadır.²⁰²

Endüstri 4.0 ile birlikte dillendirilen ve “Süper Akıllı Toplum” olarak ifade edilen bir diğer kavram ise “Toplum 5.0” kavramıdır. Toplum 5.0, yapay zekâ ve dijital dönüşümün yaşamın her sahası üzerinde etkili olduğu vurgusuna dayalı olarak insanların robot ve makinelerle yararlı ve etkin bir şekilde iletişim kurmasını amaçlayan bir sistem olarak açıklanmaktadır. Bu kapsamda Toplum 5.0, Endüstri 4.0’ın aksine yalnızca ekonomi, sanayi ve üretim süreçleri ile ilgili olmayıp demografi, etik ve sosyoloji gibi hususları da kapsamında değerlendirmektedir.²⁰³

Toplum 5.0, ilk olarak Japonya’da ortaya atılmış olup insan merkezli yeni bir toplum anlayışı ortaya koymaktadır. Toplum 5.0 fikrinin temel maksadı, toplum ile teknolojik gelişmelerin bütünleştirilmesi ve bu suretle insanı merkeze alan uygulamaların tesis edilmesidir.²⁰⁴ Bu kapsamda Toplum 5.0 ile birlikte, toplumun ve toplumu meydana getiren insanların teknolojik gelişmeler vesilesiyle temin edilen faydalardan etkin ve azami şekilde yararlanması ve bu suretle teknolojinin toplum tarafından kabullenilmesinin sağlanması hedeflenmektedir.²⁰⁵

Toplum 5.0’ın ilk gündeme gelişi, Japonya’da onaylanan 22/01/2016 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında yer alan “5. Bilim ve Teknoloji Temel Planı” ile resmi olarak önerilmesiyle gerçekleşmiştir. Bunu müteakip, insanların hayat kalitesinin ve

²⁰² B. Yiğitöl ve T. Sarı, “Küresel Salgınlar ile Mücadelede Endüstri 4.0 Teknolojilerinin Rolü”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41, (2020), 67.

²⁰³ N. Saracel ve I. Aksoy, “Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/2, (2020), 26.

²⁰⁴ Kayano Fukuda, “Science, Technology and Innovation Ecosystem Transformation Toward Society 5.0”, *International Journal of Production Economics* 220, (2020), 1.

²⁰⁵ P. Okan Gökten, “Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyetin Kapsamı”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20/4 (2018), 884.

üretkenliğinin artırılması maksadıyla insanı merkeze alan sürdürülebilir bir toplumun tesis edilmesi fikri, Japonya hükümeti tarafından 2016 yılının Nisan ayında desteklenmeye başlamıştır.²⁰⁶

Toplum 5.0; 2017 senesinde düzenlenen “CeBIT Bilişim Fuarı” nda Japonya Başbakanı Shinzo Abe tarafından beyan edilen “teknoloji toplumlar tarafından bir tehdit olarak değil, bir yardımcı olarak algılanmalı” görüşüne dayalı olarak ortaya atılmış ve Endüstri 4.0’ı takiben meydana gelecek yeni dönemin Toplum 5.0 kavramı çerçevesinde başlatıldığı ifade edilmiştir.²⁰⁷

Toplum 5.0’ın temel amaçları “Hızlı yaşlanan dünya nüfusu için çözümler geliştirmek, sanal dünya ile gerçek dünyanın paralel işler hale getirilmesi, toplumun çıkarları gözetilerek nesnelerin internetinden yararlanılması, doğal afetler ve çevre kirliliği adına çözüm yolları üretilmesi.” şeklinde açıklanmaktadır.²⁰⁸

Toplum 5.0 ile hedeflenen temel husus, teknolojik gelişmeler ile toplum arasında entegrasyonun sağlanmasıdır. Bu kapsamda Toplum 5.0, Beşinci Sanayi Devrimi olarak düşünülmesinin yanında hedeflerinin farklılığı ve özgünlüğünden dolayı Endüstri 5.0 ile değil Toplum 5.0 kavramıyla açıklanmaktadır. Zira tarihsel süreçte gerçekleşen sanayi devrimleri ve Endüstri 4.0, teknolojik yeniliklere dayalı olarak gerçekleşmiş olup Toplum 5.0’ın temel amacı Endüstri 4.0 ile birlikte etkin hâle gelen teknolojik gelişmelerin topluma yarar sağlayabilir duruma getirilmesi amacını taşımaktadır.²⁰⁹ Bu hâlde, Toplum 5.0’ın yalnızca sanayi devrimi olarak kabul edilmesi yeterli bir yaklaşım olmayacaktır.

Toplum 5.0’ın önceki sanayi devrimlerinden en önemli farkı; insan, sosyal hayat ve çevre merkezli bir anlayışa dayalı olarak devrimci, demokratik ve kapsayıcı bir şekilde sürdürülebilir kalkınmayı amaçlamasıdır.²¹⁰ Toplum 5.0; yapay zekânın insan hayatında etkin hâle gelmesi, insanların geliştirilmesi ve insanların evrenin merkez unsuru olarak kabul edilmesi maksadıyla insanlar ve yapay zekâ arasında iş birliğinin tesis edilmesi olarak izah edilmektedir. Toplum 5.0’ın en önemli tarafı; eşitlik ilkesine dayalı olarak ve ayrımcı görüşlere yer verilmeksizin tüm insanlar için refahın ve konforun temin

²⁰⁶ Meral Çalış Duman, “Toplum 5.0: İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences* 82, (2022), 313.

²⁰⁷ N. Saracel ve I. Aksoy, “Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum”, 29.

²⁰⁸ S. Büyükgöze ve E. Dereli, “Toplum 5.0 ve Dijital Sağlık”, *VI. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi-Fen ve Sağlık*, (2019), 2.

²⁰⁹ Meral Çalış Duman, “Toplum 5.0: İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm”, 313.

²¹⁰ A. Büyüksulu, *Sürdürülebilir Kalkınma ve Endüstri 5.0*, (İstanbul: Der Yayınları, 2021), 56.

edildiği bir toplum yapısının oluşturulmasının gerektiğine dair fikirlerdir. Toplum 5.0, teknolojik gelişmeler vasıtasıyla sosyal ve fiziksel engellerin ortadan kaldırılabileceği, sosyal hayatta etkin şekilde yer almak isteyen fertlere eşit bir şekilde fırsat ve imkânlar tanınabileceği ve bireylerin farkındalığının artırılabilceğini savunmaktadır. Keza Toplum 5.0 anlayışı kapsamında ekonomik ve sosyal açıdan tutarlılığın sağlanması ancak bu amaçlara ulaşılması ile tesis edilebilir.²¹¹

Toplum 5.0, eski bilgi toplumunda yürütülen ağlar vesilesiyle verilerin toplanması ve toplanan verilerin insanlarca analiz edilerek işlenmesi şeklindeki uygulamanın yanında; verilerin, insanlarla birlikte robotlar, makineler, nesneler ve bilgisayarlar marifetiyle de analiz edilmesi ve işlenmesini sağlamayı hedeflemektedir. Bunun yanında, Toplum 5.0 ile birlikte fizikî ortamdan sensörler marifetiyle toplanan veriler, sanal ortamda depolanmakta, yapay zekâ aracılığıyla analiz edilmekte ve nihai olarak fizikî ortama fayda esasına dayalı olarak geri döndürülmektedir. Toplum 5.0 kapsamında insanlar, sistemler ve nesnelerin tamamının sanal ortamda birbirleriyle ilişkili hâle getirilmesi ve elde edilen sonuçların fizikî ortama aktarılması sağlanmaktadır. Bu kapsamda Toplum 5.0'ın, bu anlayışa dayalı olarak gerek endüstri gerekse de toplum bakımından yenilikçi bir şekilde etki alanı oluşturacağı ifade edilmektedir.²¹²

Toplum 5.0, insanların ihtiyaçları arasında yer alan ürün ve hizmetlerin sağlanmasıyla sınırlı olmayıp insanların yaşamlarının daha anlamlı ve keyifli hâle getirilmesi, insanlar ile teknoloji arasındaki entegrasyonun azami düzeyde sağlanması suretiyle insan merkezli bir anlayışa dayalı sürdürülebilir bir dünyanın tesis edilmesi gibi hedeflere odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, “insan-nesne” ve “gerçek-sanal” ilişkisinin etkin bir şekilde tesis edilmesi, sürdürülebilir ekonomik gelişimin sağlanması bakımından zaruri olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, Toplum 5.0 anlayışında sanal ortam ve gerçek hayatın azami düzeyde birleştirilmesinin temel olarak amaçlandığı rahatlıkla ifade edilebilir.²¹³

Toplum 5.0'ın insan ile yapay zekâ, robotlar, makineler ve nesneler arasındaki bağın güçlendirilmesine dair fikirleri, yukarıda detaylı şekilde izah edilen transhümanist

²¹¹ Nisa Akın, Evrim Mayatürk Akyol ve Olca Sürgevil Dalkılıç, “Akademik Yayınlar Işığında Toplum 5.0 Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 35/2, (2021), 581.

²¹² Ö. Önday, “Japan's Society 5.0: Going Beyond Industry 4.0”, *Business and Economics Journal* 10/2, (2019), 3.

²¹³ Nisa Akın, Evrim Mayatürk Akyol ve Olca Sürgevil Dalkılıç, “Akademik Yayınlar Işığında Toplum 5.0”, s. 581-582.

fikirlerle paralellik arz ettiği ifade edilebilir. Zira transhümanizm kapsamındaki insanların geliştirilmesi, yapay zekâ ve teknolojik araçlarla donatılması ve bu suretle post-human seviyesine getirilmesi düşüncesi ile Toplum 5.0 kapsamında insanlar ve toplumun teknolojiyle entegrasyonunun sağlanması birbirine yakın fikirler olarak kabul edilebilir.

Robot teknolojileri ile yapay zekânın gelecekte insanlar tarafından yapılan birçok işi gerçekleştirebileceği ve bu suretle insanların mevcut dünya düzenindeki öneminin azalacağına dair fikirler öne sürülse de Toplum 5.0 kapsamında savunulan prensipler insan merkezli bir anlayışa dayalıdır. Bu kapsamda Toplum 5.0, inovasyonlar ile teknolojik gelişmelerin toplumsal açıdan meydana getirdiği sorunların çözümüne odaklanmaktadır. Buna göre, Toplum 5.0 kapsamında süper akıllı toplumların; akıllı üretim, akıllı şehir, akıllı tedarik zinciri, akıllı sağlık, akıllı kamu hizmetleri, akıllı eğitim, akıllı enerji yönetimi, akıllı çevre yönetimi vs. uygulamalara sahip olması hedeflenmektedir. Süper akıllı toplumda sosyal sermaye ve insanların toplumsal gelişmelerin merkezinde yer almaktadır. Bu kapsamda temel maksat, beraber faaliyet gösterebilen ve farklı akıllı şehir sistemlerinin gerçek zamanlı ve dinamik şekilde etkileşim hâlinde olduğu bir dijital altyapının tesis edilmesine dayalı olarak bilgi odaklı bir ekonomik düzenin kurulmasıdır.²¹⁴

Toplum 5.0 kapsamında ileri sürülen fikir ve hedeflerin dijitalleşme ile doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Zira Toplum 5.0 kapsamında yukarıda da ifade edildiği üzere teknolojik gelişmelerin insan merkezli bir anlayışa dayalı olarak topluma entegre edilmesi ve süper akıllı topluma ulaşılması amaçlanmaktadır. Bu durumun, doğal olarak ulus devlet yapısı ve ulus unsuru üzerinde etkili olacağını ifade etmek gerekir.

Süper akıllı toplumda, dijitalleşme eğilimine ve Endüstri 4.0'a dayalı olarak gerçekleştirilen teknolojik gelişmelerin insan merkezli bir anlayışla topluma entegre edilmesi, toplum tarafından edinilen teknolojik farkındalık ile birlikte toplum yaşamının dönüşüm sürecine gireceği ifade edilebilir. Bu dönüşüm, ulus yapısına da etki edecektir. Zira ulusu oluşturan toplumun dijitalleşmesi, teknoloji ile entegre olması, yapay zekâ ve robot teknolojileri ile bağının azami düzeye getirilmesi gibi hedefler, süper akıllı toplum kavramıyla izah edilen toplum yapısının günümüzde kabul edilen ulus kavramının dışında birçok özelliklere sahip olacağı açıktır.

²¹⁴ Meral Çalış Duman, "Toplum 5.0: İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm", 324.

Süper akıllı toplumda, transhümanist görüşlerle de paralel şekilde, robotların ve yapay zekâ merkezli makinelerin toplumsal konum elde edeceği düşünülebilir. Ancak Toplum 5.0'ın insan merkezli bir anlayışa sahip olmasına dayalı olarak, süper akıllı toplumda transhümanist görüşlerin aksine “bilinçli varlıklar” kavramı kapsamında hukuk düzeninde yeni hak sükelerinin tanınacağını kesin bir şekilde ifade etmek mümkün değildir. Zira insan merkezli anlayış kapsamında transhümanizmin “ilerleme” ve “gelişme” anlayışının tam olarak benimsendiğini ifade etmek bir hayli zordur. Bu kapsamda, Toplum 5.0'a dayalı olarak kabul edilen süper akıllı toplumda, yalnızca insanlardan oluşan ancak insanların dijitalleştiğı, teknoloji ile entegre olduğı, yapay zekâ temelli makineler ile robotların insanlardan müteşekkil toplumun faydası için kullanıldığı bir modelin oluşturulmasının amaçlandığı görölmektedir. Bu durumda, süper akıllı toplumun oluşturduğu ulusun hayat tarzı dönüşen insanlardan oluşacağı fikri ile devamlılık arz edeceği ifade edilebilir.

Toplum 5.0'ın ulus unsuru üzerindeki muhtemel etkilerinden bir diğeri ise, ulusun kavramsal olarak ulusu oluşturan topluluğun ortak amaç, ortak kültür ve milli bilince sahip insanlardan müteşekkil olması şartıdır. Zira yukarıda ifade edildiğı üzere, Toplum 5.0 kapsamında süper akıllı toplumu oluşturan bireyler arasında tamamıyla eşitlik ilkesi benimsenmekte ve bu suretle insanların kültür, cinsiyet, dil, din, milliyet, kültür vs. yönleri dikkate alınmamaktadır. Bu anlayış, günümüzde kabul edilen ulus anlayışıyla kısmen örtüşmemektedir. Günümüzde kabul edilen ulus anlayışında da eşitlik ilkesi benimsenmektedir; ancak eşitlik ilkesinin dışında ulusu meydana getiren insanların ortak kültüre, ortak amaca ve milli bilince sahip olması şartı savunulmaktadır. Süper akıllı toplumda ise bu şartın aranmadığı görölmektedir. Böylece, Toplum 5.0 ile birlikte ulus unsurunun ortak amaca, ortak kültüre ve milli bilince sahip insanlarla sınırlandırılmadığı bir ulus yapısının teşekkülünün hedeflendiğı ifade edilebilir.

2.4.2. Ülke Unsuru

Feodalizmin yaygın olduğı devirlerde ve geleneksel devlet modelinin benimsendiğı devlet yapılanmalarında modern manada bir devlet bulunmamaktadır. Feodal devirlerde toplulukların yaşadıkları coğrafi bölgelerin sınırları net bir şekilde belirlenmemekte ve bu sebeple aynı toprak parçası üzerinde birden fazla iktidarın egemenlik kurduğu bir durum söz konusu olmaktadır. Topluluklar, yaşadıkları topraklar üzerinde soyut

vatandaşlık veya bireysellik anlayışından bağımsız şekilde bağlılık ve bireysel kabullerin tesis edilmesiyle birlikte yaşamaktadır.²¹⁵

Modern devlet anlayışı ile ulus devlet modelinin sınır ve ülke kavramları bakımından mevcut kabulleri Westphalia Barışı ile birlikte meydana gelen gelişmelerle oluşmuştur. Westphalia Barışı'ndan önce Avrupa devletleri tarafından çok sayıda andlaşma yapılmıştır. Ancak Westphalia Barışı ile birlikte teritoryal esaslara dayanan ve sınırları belirli bir ülke üzerinde egemenlik tesis etme amacı güden çok sayıda devlet teşekkülü meydana gelmiştir. Bu anlayış, esasen yalnızca sınırlara ilişkin anlaşmazlıkların çözülmesi değil sınırları belirli bir ülke üzerinde meşru bir egemenlik kurma amacının da bir tezahürüdür. Keza ülkesel anlamda egemenliğin tesisi, sınırları belirli ve birbiriyle çakışmayan ülkeler üzerinde egemenlik kurmak ile mümkündür.²¹⁶

Giddens, ülke unsuru için önem arz eden sınır kavramı bakımından geleneksel devlet ile ulus devlet arasındaki anlayış farkını şu şekilde ifade eder:

“Modern olmayan devletlerde surlarla çevrili sınırlar, merkezi otoritelerin düzenli denetiminin çok dışında kalan sınır boylarıdır; devlet büyüdükçe, bu durum daha da belirginlik kazanır. Surlar, ne Roma'da ne de Çin'de terimin bugün kullanıldığı anlamıyla ‘ulusal egemenlik’in sınırlarına tekabül etmez, daha ziyade ‘derinlemesine’ bir savunma sisteminin dış uzantısını oluştururdu. Modern devletin sınırları doğal savunma sınırları ile çakışabilir, fakat bu, savaştaki bir devletin kaderi açısından önemli olsa da, sınırların karakteri ile ilgili değildir. Sınırlar, devletin egemenliğini belirlemek için çizilen çizgilerden başka bir şey değildir.”²¹⁷

Ülkesellik, modern devletin ve ulus devletin coğrafi unsurunu teşkil eder. Keza devlet egemenliğinin esas unsuru, devletin sınırları belirli bir ülke üzerinde bağımsız bir yönetme yetkisini haiz olmasıdır.²¹⁸ Buna ilişkin olarak Foucault, bir toprak parçasının kontrol edilmesinin egemenliğin temeli olduğunu ifade eder.²¹⁹ Bu husus, ulus devleti diğer siyasi yapılanmalardan farklı kılan özelliklerden biridir. Ek olarak, ülkesel devlet anlayışının ulus devlet için önemli bir amaç oluşturduğu açıktır. Zira ulus anlayışının

²¹⁵ Marc Neocleous, *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*, Der: Zafer Yılmaz (Ankara: Dipnot Yayınları, 2012), 258.

²¹⁶ Neocleous, *Güvenlik*, 261.

²¹⁷ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev: Cumhur Atay (Devin Yayınları, 2005), 75.

²¹⁸ Gianfranco Poggi, *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev: Aysun Babacan, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 31.

²¹⁹ Pierson, *Modern Devlet*, 27.

tesis edilmesinde ÷lkeye dayalı bir milli Şuur ve aidiyet hissinin oluşturulması b÷y÷k katkı sağlamaktadır.²²⁰

Ulus devletin ÷lke unsuru, genel kabulde kara, deniz ve hava alanlarından m÷teŐekkildir. Bu bakımdan, ulus devletin ÷lke unsurunu aşıklarken kara, deniz ve hava alanları ÷zerine değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Ulus devlet, esasen belirli sınırları olan toprak parçasında kurulur. Diğer bir ifadeyle, ÷lke, devletin egemenlik yetkilerine tabi olan bir coğrafi b÷lgedir.²²¹ Devletin kara ÷lkesi, kara parçasından m÷teŐekkil ana vatanını ve mevcut ise adalarını kapsamaktadır. Ada niteliğindeki kara parçalarının da devletin kara ÷lkesi kapsamında kabul edilmesi, milletlerarası hukuk kurallarına dayalı olarak “doğal olarak oluşan bir kara parçası” Şeklinde ifade edilen tanımlamanın bir tezah÷r÷d÷r.²²²

Devletin deniz alanları, belirli Őekilleri bakımından devletin ÷lke unsuru kapsamında kabul edilir. ÷lke unsuru kapsamında kabul edilen deniz alanları, karasuları ve içsuları olarak sıralanabilir.²²³ III. Deniz Hukuku Konferansı’nda kabul edilen Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku S÷zleŐmesi’nin 2’nci maddesinde yer alan “Sahildar devletin egemenliği kara ÷lkesinin ve içsularının ötesinde ve bir Takımda Devleti s÷z konusu olduğunda, takımda sularının ötesinde karasuları denilen bir bitişik deniz b÷lgesine kadar uzanır.” ifadeleriyle devletin deniz ÷lkesi kapsamına takımda suları da dahil edilmiştir.²²⁴

Son olarak hava ÷lkesi ise; karasuları, içsuları ve kara ÷lkesinin ÷zerinde bulunan hava sahasının tamamını ifade eder. Buna ilişkin olarak Chicago Uluslararası Sivil Havacılık S÷zleŐmesi’nin 2’nci maddesi kapsamında d÷zenleme bulunmaktadır. Aynı Şekilde, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku S÷zleŐmesi m. 2/2 kapsamında yer alan “İŞbu S÷zleŐmenin tatbiki bakımından bir devletin ÷lkesi, bu devletin egemenliği, metbuiyeti (suzeraineté), himayesi veya mandası altında bulunan kara b÷lgeleri ile bunlara bitişik karasularıdır.” ifadeleriyle benzer bir h÷k÷m tesis edilmiştir.²²⁵

²²⁰ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev: Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletifim Yayınları, 2007), 24-27.

²²¹ A. Nalbant. *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 26-27.

²²² 1958 Cenevre K.B.B.S., m. 10/1; 1982 B.M.D.H.S., m. 121/1.

²²³ I. Paenson, *Manual of the Terminology of Public International Law (Peace and International Organizations, Brussels*, (1983), 152.

²²⁴ B.M.D.H.S. m. 2.

²²⁵ Chicago Uluslararası Sivil Havacılık S÷zleŐmesi m. 2.

Ülke kavramı, ulus kavramıyla birlikte ulus devlet yapılanmasının önemli unsurlarından biridir. Zira ulus devlet, üzerinde egemenlik yetkilerini kullandığı ülke unsurunu adeta kapsar. Bu yönüyle ülkenin ulus devlet yapılanmasındaki kadar önem arz ettiği başka bir devlet modeli bulunmamaktadır. Ülke ile ülke topraklarında yaşayan ve ulus devletin ulus unsurunu oluşturan insanlar arasında güçlü ve korumacı bir bağ mevcuttur. Keza ulus devletlerde ülke topraklarının muhafaza edilmesi, milli bilinç bakımından en önemli gaye olarak kabul edilir ve bu durum istisna kabul etmemektedir. Milliyetçilik anlayışına dayalı olarak tesis edilen ulus devlet yapılanması, ülkenin muhafaza edilmesi hususunda bir hayli ciddi bir tutum sergilemektedir.²²⁶

Ülke unsuru, ulus devletin üç temel sac ayağından biridir. Zira bir ulus, ulus devlet yapılanması kapsamında ülke sınırları içerisinde mevcut ve meşru egemenlik yetkilerini iktidara devreder. Diğer bir ifadeyle, egemenlik yetkilerinin kullanımı (iç egemenlik), ülke sınırları içerisinde söz konusudur. Bu hâlde, ülkeden yoksun bir ulusun ulus devlet yapılanması tesis etmesi olası değildir. Başka türde egemen aktörler kurulabilir, ancak bunlar ülke unsuru mevcut olmadan ulus devlet niteliği taşımayacaktır.

Ülke unsuru, ulus devletin kurucu ve en temel unsuru olarak kabul edilir. Ülke unsuru, günümüz kabulüyle yalnızca kara parçasında oluşmayıp kara, hava ve deniz sahasını da kapsar. Bu kapsam alanı bakımından devletin hâkimiyet tesis etmesi, egemenlik unsuruna dayalıdır.

Ülke unsuru kapsam ve mahiyet bakımından dijitalleşen dünyada dönüşüm sürecine girmektedir. Zira ülke unsurunun kara, deniz ve hava alanlarının dışında farklı boyut ve yönlerinin doğabileceği hususu tartışılmaktadır. Bu kapsamda, özellikle “siber uzay” ve “siber ülke” kavramlarına dair değerlendirme yapmak gerekir. Zira dijitalleşen dünyada yeni teknolojilerin kullanımı ve bu teknolojilere bağlı olarak yaşam şekillerinin değişmesi, siber uzayın ve siber ülke kavramının önemini artırmaktadır.

2.4.2.1. Siber Uzay

Uzay kavramı, 1950’li senelere kadar yalnızca uzay sahası kapsamında gerçekleştirilen araştırma ve gözlemlerle kısıtlı olarak ifade edilmiştir. Uzay kavramı, Dünya da dâhil olmak üzere gezegenleri, yıldızları ve diğer gök cisimlerini de içine alan ve sonu belirli

²²⁶ N. Güldiken, “Ulus, Ulus-Devlet, Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi* 7/2, (2006), 158-159; O. Erözden, *Ulus-Devlet*, (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2008), 104-105.

olmayan bir alan olarak kabul edilmiştir. Ancak özellikle SSCB ve ABD'nin uzay teknolojileri bakımından rekabet etmesi, uzay kavramının daha detaylı şekilde irdelenmesine yol açmıştır.²²⁷

Uzay sahası üzerinde gerçekleştirilen birçok araştırma ve gözlemlene faaliyetleriyle birlikte, "kozmojoloji" bilimi ortaya çıkmış ve bu kapsamda uzayın bilimsel olarak daha derinlikli ve ciddi bir şekilde incelenmesi yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, dünya çapında uzay alanına yönelik olarak sanayi ve endüstri faaliyetleri yürütme eğilimi tezahür etmiştir.²²⁸

Günümüzde uzay kavramı, dünyanın atmosferinin ötesinde kalan ve sınırları belirli olmayan fizikî alanı ifade etmesinin yanında, bilgi teknolojileri kapsamında mevcut olan ve birbiriyle iletişim hâlinde çok sayıda sanal ağın birlikteliğiyle teşekkül eden "siber uzay" kavramını ifade etmek için de kullanılır. Çalışmamızın kapsamına uygun olarak, fizikî uzay sahası hakkında detaylı değerlendirme yapmadan siber uzay kavramı üzerinde duracağız.

"Siber uzay" kavramına dair birçok çelişkili yorum yapılmaktadır. Bu durum, siber uzay kavramının genel kabul görececek şekilde tanımlanması ve açıklanmasının önüne geçmektedir. Öyle ki; siber uzay kapsamında tesis edilen "bağlantısallık" durumunun, insanların fikir dünyasından tabii özelliklerine kadar birçok meseleyi dönüştürdüğü düşüncesinin öne sürülmesinin yanında, siber uzayın insanların genel alışkanlıklarını uygulayış biçimi üzerinde küçük bir etkiyle farklılıklar meydana getirdiği gibi yorumlar yapılmaktadır.²²⁹

Siber uzay kavramının evveliyatı olmasına karşın ekseriyetle 20'nci asrın ikinci yarısında meydana gelen teknolojik gelişmelere dayalı olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. "Siber" sözcüğünün kökeni genel olarak Platon'un Devlet isimli eserinde yer alan mağara alegorisiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak siber kavramının modern dönem bakımından temel dayanağının Wiener tarafından ifade edildiği söylenebilir.²³⁰ Bunun

²²⁷ Redmond Kathleen Molz ve Phyllis Dain, *Civic Space / Cyberspace: The American Public Library in the Information Age*, (Cambridge, Massachusetts: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1999), 129.

²²⁸ E. Edythe and Esq. Weeks, *Outer Space Development, International Relations and Space Law: A Method for Elucidating Seeds*, (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2012), 1.

²²⁹ David J. Betz and Tim Stevens, "Chapter Three: Cyberspace and War", *Adelphi Series, Cyberspace and the State: Toward a Strategy for Cyber-power* 51/424 (2011), 75.

²³⁰ Norbert Wiener, *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine* (Massachusetts: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1985), 11-12.

yanında, Gibson tarafından kaleme alınan “Neuromancer” adlı roman ile isimlendirildiğini de belirtmek gerekir.²³¹

Siber uzay, denizlerin altından geçirilen kablolar ile ulus devletlerin ülkelerinde yer alan fizikî aletler arasındaki veri aktarımına dayalı olarak teşekkül eden ve küresel çapta etkisi bulunan sanal bir yapıdır. Siber uzay; kara, hava, deniz ve uzay alanlarından farklı olarak yapay nitelikte olup teknolojik çalışmalarla birlikte dönüştürülebilmektedir.²³² Siber uzayın sınırları belirsizdir ve bu kavram süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, siber uzay kavramını evrene benzer şekilde genişleme eğiliminde olan, bu genişlemeye bağlı olarak birçok yeni aktöre yer veren ve aynı zamanda birçok aktörün de geçmişte kalmasına yol açan bir unsur olarak ifade etmek mümkündür.²³³

Siber uzay kavramı günümüzde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. 2018 yılında yayınlanan “ABD Siber Güvenlik Stratejisi” kapsamında siber uzay, “internet, telekomünikasyon ağları, bilgisayarlar, bilgi ve iletişim sistemleri, gömülü işlemciler ve denetleyiciler dâhil olmak üzere birbirine bağlı bilgi teknolojisi altyapısı ağı” şeklinde tanımlanmaktadır.²³⁴ Aynı sene içerisinde yayınlanan “Kanada Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi” kapsamında ise, “birbirine bağlı bilgi teknolojisi ağları tarafından oluşturulan elektronik dünya ile bu ağlardaki bilgiler ve üç milyardan fazla insanın fikir, hizmet ve dostluk alışverişi için birbirine bağlandığı küresel bir müşterek” ifadeleriyle açıklanmaktadır.²³⁵

Siber uzay kavramı, İngiltere tarafından yayınlanan “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi” adlı belgede, “İnternet, bilgisayarlar ve akıllı telefonların ötesinde diğer siber-fiziksel veya akıllı sistemlerin -güç şebekeleri, hava trafik kontrol sistemleri, uydular, tıbbi teknolojiler, endüstriyel tesisler, trafik ışıkları vb.- birbirine bağlandığı yeni teknolojik saha” olarak ifade edilmektedir.²³⁶

²³¹ William Gibson, *Neuromancer*, (*The Sprawl – 1*), (New York: Ace Science Fiction Books, 1984).

²³² Hannes Ebert and Tim Maurer, “Contested Cyberspace and Rising Powers”, *Third World Quarterly* 34/6 (2013), 1054.

²³³ Rebecca Bryant, “What Kind of Space is Cyberspace?”, *Minerva - An Internet Journal of Philosophy* 5 (2001), 142.

²³⁴ U.S. Department of Homeland Security, “Cybersecurity Strategy”, 15 Mayıs 2018, <https://www.dhs.gov/publication/dhs-cybersecurity-strategy>, 1 (Erişim Tarihi: 06/12/2023).

²³⁵ Government of Canada, *National Cyber Security Strategy: Canada’s Vision for Security and Prosperity in the Digital Age* (Public Safety Canada), ISBN: 978-0-660-26553-7, 2018, 34.

²³⁶ HM Government, “National Cyber Security Strategy 2016-2021”, 1 Kasım 2016, <https://www.gov.uk/government/publications/national-cyber-security-strategy-2016-to-2021>, (Erişim Tarihi: 06/12/2023), 13.

Siber uzay; telekomünikasyon, internet, intranet, bilgisayar sistemleri, uydu ve kablo iletişim sistemleri ve hücresel teknolojiler gibi bileşenlerle meydana gelen ve fizikî sınırları bulunmayan, küresel nitelik arz eden bir sanal ortamdır.²³⁷ Siber uzay, unsurlarıyla birlikte tüm insanlığa ait ortak bir hafıza olarak değerlendirilmekte olup siber uzay kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerin devamlılığını sağlayan unsurlar ise insanlığın ortak malı şeklinde kabul edilmektedir. Siber uzayın bu durumu, siber uzay kapsamında devlet egemenliği ve mülkiyet hakkının tesis edilmesi gibi hususları engellemektedir.²³⁸ Fakat tüm değerlendirmelere karşın devletlerin ülkeleri dâhilinde yer alan ve siber ağların faal şekilde devamlılığını sağlayan altyapı ile siber alandaki faaliyetlerin devletler tarafından denetim altında tutulması ve bu faaliyetler bakımından yasal düzenlemeler tesis edilmesi, devletlerin siber uzay kapsamında egemenlik yetkilerini kullandığını göstermektedir.²³⁹

Siber uzay kapsamında mekân ve zaman kavramının farklılığı, teritoryal anlayış bakımından devletlerarası ilişkilerde yeni tehditlere yol açmaktadır. Bu kapsamda, bilişim sistemlerinin kullanımı hususunda uzmanlaşmış kişilerin, hangi devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu veya hangi devletin ülkesinde bulunduğu fark etmeksizin siber uzayda mevcut bir ağa bağlanmak suretiyle siber saldırı niteliğinde faaliyetlerde bulunması mümkündür.²⁴⁰ Bu durum devletlerin ülke kavramı ve egemenlik yetkileri bakımından yenilikçi bir anlayışın doğmasını zorunlu hâle getirmektedir.

2.4.2.2. Siber Ülke

Siber ülke, yukarıda izah edilen siber uzay kapsamında yer alan birleşik ağ sisteminin kapsamı içerisinde yer alır. Bu sanal dünyada, devletlerin egemenlik yetkilerini bilindiği anlamda sınırları belirli bir ülke kapsamında kullandığını ifade etmek güçtür. Zira siber uzay, ülke unsurunun coğrafi sınırları olan kara, hava ve deniz alanlarından farklı olarak

²³⁷ Merve Erdem ve Gürkan Özocak, “Siber Güvenliğin Sağlanmasında Uluslararası Hukukun ve Türk Hukukunun Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 68/1 (2019), 128; Joseph S. Nye, “The Regime Complex for Managing Global Cyber Activities”, *The Centre for International Governance; Global Commission on Internet Governance* 1 (2014), 2.

²³⁸ Mark Raymond, “Puncturing the Myth of the Internet as a Commons”, *Georgetown Journal of Internet Affairs, Special Issue* (2013), 5.

²³⁹ Catherine Lotrionte, “State Sovereignty and Self Defence in Cyberspace: A Normative Framework for Balancing Legal Rights”, *Emory International Law Review* 26 (2012), 829.

²⁴⁰ D. P. Auerswald, “Explaining Wars of Choice: An Integrated Decision Model of NATO Policy in Kosovo”, *International Studies Quarterly* 48/3 (2004), 631.

sanal bir alan olup, siber ülkenin sınırlarının fizikî olarak net bir şekilde belirlenmesi ve kabul edilmesi kolay değildir. Bu kapsamda, siber ülke kavramı üzerine değerlendirme yaparken genel kabul gören “ülke unsuru” tanımından uzaklaşmak gerekecektir. Aksi hâlde, siber ülkenin tam anlamıyla izah edilmesi olanaksız hâle gelecektir.

Siber ülke içerisinde devletlerin vatandaşları arasındaki ilişki, günümüzde kabul edilen ülke unsurundan farklı şekilde iç içe geçmiştir. Günümüzde, bir devletin ülkesine bir yabancı bireyin giriş yapabilmesi için birçok yasal izin ve yükümlülüğün yerine getirilmesi gerekir. Buna örnek olarak vize, pasaport, oturma izni gibi uygulamalar gösterilebilir. Ancak siber ülkede bu tür sınırlayıcı uygulamaları tesis etmek kolay değildir. Zira siber ülke, ülke unsurunun kara, hava ve deniz alanlarından farklı olarak devletlerin tam egemenlik alanı kapsamında değildir; siber ülkedeki hâkimiyet, bireyler, şirketler, devletler ve diğer aktörler tarafından idare edilen bir sanal alandır. Bu kapsamda, siber ülkenin kapsam ve mahiyetinin belirlenmesi, ülke unsurunun esaslı bir dönüşüme tabi olmasını gerektirmektedir.

İnternet üzerinden erişilebilen ağlar, yukarıda da ifade edildiği üzere ülke sınırları içerisinde internet erişimin engellenmemesi durumunda farklı devletlerden vatandaşların erişebildiği sanal platformlardır. Bu platformlar, kendi içerisinde devletlerin tam egemenlik yetkisi ile idare ve denetim faaliyeti yürütebildiği alanlar değildir. Ancak devletin egemenlik yetkilerini kullanamaması ve denetim faaliyeti yürütememesi, bu platformlara vatandaşların erişmesinin önünde engel değildir. Bu kapsamda, devletin vatandaşları tarafından erişilen siber alanların devletin siber ülkesi kapsamında yer alıp almadığı hususu kesin bir şekilde belirlenememektedir. Zira siber uzayda yer alan bir ağa birden fazla devletin vatandaşı erişebilmektedir. Bu durumda, aynı ağın birden fazla devletin egemenliği altında bulunan siber ülkesi olması hali değerlendirilebilir, ancak bu hâlde ülke unsurunun belirli olması ve ülke dahilinde devletin tam egemenlik yetkilerini dış etkilerden bağımsız ve rakipsiz şekilde kullanması hususları tesis edilemeyecektir. Bu suretle de geleneksel manada kabul edilen ülke unsurunun şartlarının siber ülke bakımından geçerli olmayacağı veya siber ülkenin ülke unsuru kapsamında kabul edilmeyeceği seçenekleri arasında kalınacaktır.

Siber ülkenin sınırlarının belirlenmesi bir hayli zor olmasına karşın siber uzayın katmanlı yapısına dayalı olarak bu hususta belirli düzeyde değerlendirme yapmak mümkündür. ABD Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın “Siber Uzay Operasyonları

Konsept Kabiliyet Planı 2016-2028” adlı bildirisi kapsamında siber uzayın katmanlara ayrılmış şekilde kategorize edildiği görülmektedir. Buna göre siber uzayın katmanları; mantıksal katman, fiziksel katman ve sosyal katman olarak ifade edilmektedir. Bunun yanında, işbu katmanlar da kendi içerisinde beş ayrı alt bileşenle belirtilmektedir. Mantıksal katman; telefon, bilgisayar, modem vs. cihazların siber ağlara bağlandığı temel odak noktalarıdır. Fiziksel katman, fiziksel ve coğrafi ağ bileşenlerini kapsamında barındırır. Sosyal katman ise gerçek ve sanal bireylerin varlığıyla teşekkül eden ve kullanıcıların aktif olarak yer aldığı katman olarak ifade edilmektedir.²⁴¹

Geleneksel anlamda ülke unsuru kapsamında siber ülkenin de kabul edilmesi için, siber ülkenin sınırlarının belirli olması ve ülke kapsamında iktidarın tam egemen olarak gücünü kullanması, ayrıca ulus devlet yapılanması kapsamında, ülke sınırları içerisinde yaşayan insanlardan müteşekkil ulus tarafından egemenlik yetkilerinin meşruiyet temelinde iktidara devredilmesi gerekir. Bu şartların siber ülke bakımından sağlanması oldukça zordur. Zira siber ülke kapsamında faaliyet gösteren, ağlara bağlanan insanların “ulus” olma şartlarını sağlaması pek mümkün değildir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, ağlara bağlanan insanlar, dünya üzerinde internet erişimi olan herhangi bir coğrafi bölgede yaşıyor olabilir. Bu durumda, bir ağa bağlanan insanların günümüzde kabul edilen ulus tanımına dayalı olarak ortak bir amaca, kültüre ve milli bilince sahip olması bir hayli güçtür. Bu hâlde, siber ülkede bulunan insanların birlikteliğinin ulusu meydana getirmeyeceği kabul edilirse, ulus niteliği taşımayan bir topluluğun siber ülke kapsamında iktidara egemenlik yetkilerini devretmesi mümkün olmayacağından siber ülke, ulus devletin ülke unsuru kapsamında kabul edilemeyecektir.

Siber uzayın itici gücü konumundaki teknolojik gelişmelerin ilk zamanlarında, siber uzay kavramı fizikî alanlarla bağlantılı olmayan sanal bir alanı ifade ederken dijital veri kapsamında meydana gelen teknolojik yenilikler aracılığıyla sahip olunan imkânlarla dayalı olarak günümüz dünyasında siber uzay; kara, hava, deniz ve uzay alanlarıyla sıkı şekilde ilişkili hâle gelmektedir ve bu suretle fizikî alanlar ile sanal dünya arasında amaca uygun ve bilinçli bir etkileşim oluşturulmaktadır. Bu yönelimi kavramsal olarak kapsayan siber fiziksel sistemler, bilgisayarlar ile fizikî faaliyetlerin ağ üzerindeki işlemler ve hesaplama süreçleri bakımından birlikteliğini sağlamaktadır. Günümüz dünyasında sıklıkla gündeme gelen robotlar, akıllı şehirler, sürücüsüz araçlar, kritik

²⁴¹ US Army Cyberspace Operations Concept Capability Plan, <https://fas.org/irp/doddir/army/pam525-7-8.pdf>, Erişim tarihi: 08/03/2024.

altyapılar, nesnelerin interneti ve tıbbi cihazlar gibi yenilikçi bir anlayışla geliştirilen teknolojiler teknik açıdan siber fiziksel sistem altyapısına dayalıdır. Keza akıllı ve ağ ile bağlantılı sisteme dayalı olarak faaliyet gösteren unsurlar siber fiziksel sistem olarak kabul edilmektedir. Bunlar, internet üzerinde faal olarak yer alırken aynı zamanda özel ağlar veya kısa mesafeye dayalı olarak kurulan ağlar kapsamında da işleyebilmektedir. Bu sistemlerle birlikte dijital teknolojiler, fizikî alanlarla ilişkili hâle gelmektedir. Hal böyleyken, siber uzay kapsamındaki riskler gün geçtikçe fizikî alanlar üzerinde de etkili olmaktadır.²⁴²

Siber uzayın idaresi, düzenlenmesi ve izlenmesi hususlarında ulus devletlerin rolü büyüktür. Ancak, siber uzayda devlet dışı aktörlerin de devletlerden bağımsız şekilde var olduğu ve güç kullandığı görülmektedir. Siber alan kapsamında yer alan devlet dışı aktörlerin mevcudiyeti ile siber uzayda kimliği tam olarak saptanamayacak şekilde faaliyetler yürütülmesi hususlarına dayalı olarak siber uzayın kapsam ve mahiyeti açık bir şekilde anlaşılamamaktadır.²⁴³ Siber uzayın bu durumu, ulus devletler bakımından belirsizliğe yol açmaktadır. Zira siber ülke, sınırları belirli olan ve ulusun yaşadığı ülke unsurunun özellikleriyle bağdaşmamaktadır. Bu hâlde, ulus devletlerin siber ülke üzerindeki egemenliğinin kara, hava ve deniz ülkeleri üzerindeki egemenlik anlayışından farklı olduğunu ifade etmek gerekir. Siber ülke, kendine has özellikleri gereği ulus devletin tam egemenlik tesis edebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum da ulus devletin temel unsur ve özelliklerine aykırılık teşkil ettiğinden ulus devletin mevcut kabullere dayalı olarak siber alanları ülke unsuru kapsamında değerlendirmesinin önüne geçmektedir. Böylece, siber ülkenin ulus devletin ülke unsuru kapsamında kabul edilmesi için, ulus devletin esas unsurları olan egemenlik, ulus ve ülkenin kapsam ve mahiyetinin değişmesi ve ulus devlet yapılanmasının dönüşüm sürecine girmesi gerektiği ifade edilebilir.

2.4.3. Egemenlik Unsuru

Egemenlik kavramı, yukarıda da ifade edildiği üzere ilk kez Bodin tarafından konu edilmiştir. Bodin, egemenlik kavramını Latince kökenli “superanus” kelimesinden

²⁴² E. Lee, “Computing Foundations and Practice for Cyber- Physical Systems: A Preliminary Report”, *Technical Report No. UCB/EECS-2007-72*, (2007), 1-2.

²⁴³ E. Grohe, “The Cyber Dimensions of the Syrian Civil War: Implications for Future Conflict”, *The Johns Hopkins University Applied Physics Laboratory* 14/7 (2017), 9-10.

türetmiştir. Bunun yanında Bodin, “devletin mutlak ve sürekli gücü” olarak ifade edilmek üzere “souveraineté” kavramıyla egemenliği terimsel olarak belirtmiştir. Bodin, egemenliğin mutlak nitelikte olduğunu ifade ederek bu kavramı işlev, güç veya zaman bakımından herhangi bir kısıtlamaya tabi tutmamıştır. Ona göre egemenlik kavramına getirilecek herhangi bir kısıtlama egemenlik varlık maksadına ve doğasına aykırı olur ve bu hâlde egemen iktidarın mevcudiyetinden söz etmek olanaksızlaşır. Keza, bahsi geçen mutlak iktidar, Tanrı’dan sonra herhangi bir gücü kendisinden üstün tutmaz. Bu anlamda, Bodin’in egemenlik kavramı ile mutlak monarşileri birlikte değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür.²⁴⁴

Bodin esasen sadece kralın üstünlüğü hususunda hukuki dayanak oluşturmakta kalmayıp, eşgüdüm anlayışına dayalı olarak sürekliliği muhafaza edilen bir idare usulüne vurgu yapmaktadır. Zira monarşinin reşitliği, sadece ülke sınırları kapsamında siyasi denetim yetkisini haiz oluşuyla kısıtlanmış bir durum olmayıp, dış güç odaklarının ülke sınırları dahilinde mevcut olan sorunlara müdahale etmesinin engellenmesini de ifade eder. Kanunlar, monarşik egemen iktidarın yöneticisinin kendi iradesiyle ortaya koyduğu bir netice şeklinde tesis edilecek ve devlet, faaliyetlerinde dış güç odaklarının tesir kabiliyetinden bağımsız şekilde tutum sergileme olanağına sahip olacaktır.²⁴⁵

Egemenlik; en üstün, mutlak, bölünmez ve devredilemez bir unsurdur. Bu yönüyle egemenlik bir devletin vazgeçilmez nitelikte bir unsurdur. Zira egemenlik, tamamen devlet yönetimine bağlı ve otorite bakımından rakipsiz olan mutlak bir iktidar anlayışdır.

Egemenlik kavramı, günümüzde teorik açıdan mevcudiyetini muhafaza etmektedir. Ancak önceki dönemlerde sahip olduğu tanımlamaya aykırı olarak günümüzde fiili ve hukuki birçok kısıtlamaya tabi tutulmuş olup bölünmez, mutlak ve üstünlük bakımından rakipsiz olma niteliklerini kaybetmiştir.²⁴⁶

Günümüzde egemenlik kavramı genel anlamda bir devletin ülke sınırları dahilinde idare etme güç ve yetkisine sahip olması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kavram, hukuki

²⁴⁴ H. Emrah Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *AÜSBF Dergisi* 63/1 (2008), 58.

²⁴⁵ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil, (İstanbul: Ayrıntı Kitabevi, 2004), 13.

²⁴⁶ Atilla Özer, “Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu”, *Anayasa Yargısı Dergisi* 20 (2003), 189.

olduğu kadar siyasi bir önemi de haizdir ve egemenlik kavramı bakımından bu iki alanın birlikte değerlendirildiği ve aradaki ayrımın azaldığı görülmektedir.²⁴⁷

Egemenlik kavramı, devletin gücünü ifade etmektedir. Uluslararası ilişki ve iş birliği arttıkça egemenlik kavramı öne çıkmaktadır. Devletin egemenlik yetkilerinin mevcudiyeti, öncelikli olarak hukuki düzenin tesis edilmesini ortaya çıkarır ve bu suretle devletin faaliyetleri kapsamında karar alırken benimseyeceği usuller ile düzenleme niteliğinde kurallar tesis ederken nasıl bir uygulama gerçekleştireceği hususlarında tesirlidir. Diğer bir ifadeyle, devlet, ulus tarafından kendisine tanınan egemenlik yetkilerine dayalı olarak kendi yetki alanını ve hukuk düzenini bağımsız bir şekilde ortaya koymaktadır.²⁴⁸

Egemenlik kavramının uluslararası düzeyde kabul edilmesi 1648 senesinde imzalanan Westphalia Barışı vesilesiyle gerçekleşmiştir. Ruggie, Westphalia Barışı'nın Ortaçağ ile modern milletlerarası dünya düzeni arasında geçen zaman içerisinde Avrupa coğrafyasında meydana gelmesine vesile olduğu değişim ve dönüşümle bin yılın en önemli değişim hareketi olduğunu ifade eder.²⁴⁹ Westphalia Barışı, dünyanın birçok egemen devlete bölünmesine sebep olmuştur.

Philpott, Westphalia Barışı ile birlikte modern devlet yapılanmasının teşekkül etmesi hususunda en önemli neticenin iktidar ile ülke arasında bir bağ oluşması ve bu suretle devletlerin ülke sınırları dahilinde geniş bir özerklik edinmesi olduğunu ifade eder. Keza bu dönemde devletler milli ordular kurmuş ve böylece güç kullanma yetkilerini tekel şeklinde üzerine almış, merkeziyetçi bir anlayışla vatandaşların yalnızca bağlı olduğu devlete karşı vergi yükümlülüğü altına girmesini sağlayarak modern devletin oluşum sürecinde egemenlik unsurunun öncelikli şekilde etkili olmasına yol açmıştır.²⁵⁰

Leo Gross'a göre ise Westphalia Barışı ile beraber uluslararası siyasette egemenlik yetkileri kısıtlanmayan ve ülke toprakları kapsamında egemen, bağımsız, otorite bakımından rakipsiz nitelikte birçok devletin mevcut olduğu bir dünya düzeni oluşmuştur.²⁵¹

²⁴⁷ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (Cem Yayınevi, 2005), 120.

²⁴⁸ Sait Güran, "Egemenlik Ulus' undur Üstünlük Anayasa'dadır", *Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi'nin 38. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler* 17 (2000).

²⁴⁹ Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001), 4.

²⁵⁰ Beriş, "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi", 58.

²⁵¹ Leo Gross, "The Peace of Westphalia: 1648-1948", *The American Journal of International Law* 42/1 (1948), 20.

Egemenliğin varlığı meşru olmasına bağlıdır. Zira ulus devlet yapılanmasında ulus unsurunu oluşturan insanlar, devletin egemenlik yetkilerini kullanmasını meşruiyet temelinde kabul eder ve tanır.²⁵²

Egemenlik unsuru, devletin en çok öne çıkan unsuru olarak kabul edilebilir. Zira egemenlik yetkileri kapsamında devlete güç kullanma, kanun koyucu olma ve rakipsiz bir şekilde merkeziyetçi bir otorite tesis etme hakkı tanınması, devlet teşekkülünde baskın olarak kabul edilmesinin yolunu açmaktadır. Egemenlik yetkileri, devletin ulus ve ülke unsurları üzerinde idare etme kabiliyetine sahip olma hakkı vermesi ve bu hakkın meşruiyet temelinde kabul edilmesi hususlarına dayalı olarak devletin varlığı bakımından son derece önemli bir rol üstlenmektedir.

Ulus devlette egemenlik yetkileri, hukuk devleti ilkesine bağlı olarak yasal düzenlemelere dayanır. Bu kapsamda, egemenlik yetkilerinin iktidara devredilmesi ve bu yetkilerin kullanımı, ulus tarafından kabul edilen ve bağlayıcı niteliği bulunan yasalar ile düzenlenir. Bu yasalar, ulusu oluşturan vatandaşlar ve iktidar bakımından bağlayıcı niteliktedir. Bu yasaların vatandaşları bağlamaması durumunda, hukuki zeminde egemenlik yetkilerinin iktidara devredildiğinden söz edilemez; iktidarı bağlamaması durumunda ise iktidarın meşruiyeti sağlanamayacağından ulus devletin teşekkül etmesi mümkün olmaz. Bu hâlde, ulus devletin meşru bir şekilde teşekkülü bakımından hukuki zeminin inşa edilmesi ve tesis edilen yasaların iktidar ve vatandaşlar için bağlayıcılık teşkil etmesi zaruridir.

Egemenlik unsuru ile transhümanizm arasında da ilişki kurulabilir. Zira transhümanizmin temel amaçlarından biri, insanın tabii yapısını değiştirmek ve insanı geliştirerek post-human hâline getirmektir. Post-human, gelişmiş veya üst insan olarak ifade edilebilir. Bunun dışında; bilinçli varlıklar kavramına dayalı olarak insan dışındaki yapay zekâ, bilinçli şekilde geliştirilmiş bitki ve hayvanlar, cyborg'lar gibi varlıkların hukuk düzeni içerisinde kişi ve hak süjesi olarak kabul edilmesi hususu gündeme getirilmektedir. Bu taleplerin karşılanması ve insan dışındaki işbu varlıkların kişi ve hak süjesi olarak hukuk düzeni içerisinde kabul edilmesi durumunda, ulus kavramının kapsam ve mahiyet bakımından tamamıyla dönüşeceğini tahmin etmek zor değildir. Bu hâlde, meşru iktidara ulus tarafından devredilen egemenlik yetkilerinin de etki altında kalarak dönüşüm sürecine gireceğini ifade etmek gerekir. Bu kapsamda egemenlik

²⁵² D. Dursun, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Beta Yayınları 2014), 102.

yetkileri dahilinde yer alan şiddet uygulama tekeli, ülke sınırları içerisinde tam egemenlik yetkisi gibi unsurlarında değişikliklerin gündeme geleceği belirtilebilir.

Transhümanizmin egemenlik unsuru üzerindeki bir diğer etkisi ise, iktidarın yapısı bakımından görülebilir. İktidar, ulus devlet yapılanmasında ulus tarafından meşru zeminde egemenlik yetkilerinin devredildiği unsurdur. İktidar, hukuk düzenine uygun olarak, vatandaşlara karşı sorumlu bir şekilde ve ulusun menfaatleri doğrultusunda egemenlik yetkilerini kullanır. Bu hal, meşruiyet temelinde tesis edilir ve ulus devletin tesisi bakımından şarttır. Transhümanist görüşlere uygun olarak bilinçli varlıkların kişi ve hak süjesi olarak kabul edilmesi, iktidarın yapısını da değiştirecektir. Zira iktidar, nihai olarak insanlardan oluşan bir yapı olup, ulustan tamamen bağımsız ve soyutlanmış değildir. İktidarın görev ve yetkileri, iktidarı temsil etmek hususunda yükümlü insan ve kurumlar eliyle yerine getirilir. Yukarıda ifade edildiği şekilde bilinçli varlıkların kişi ve hak süjesi olarak kabul edilmesiyle meydana gelecek yeni ulus yapısı, iktidarın görev ve yetkilerini yerine getirmekle yükümlü kılınan kişilerin bilinçli varlıklar kapsamına genişlemesi neticesini doğuracaktır. Bu hâlde, örneğin yapay zekâ temelli bir robotun hukuk düzeni içerisinde devlet idaresinde yer alması, somut, etkili ve bağlayıcı işlemler tesis etmesi, iktidarın şiddet tekeli kapsamında uygulayıcı olarak faaliyet göstermesi gibi durumlar meydana gelebilecektir. Ayrıca, demokratik devlet yapısı içerisinde bilinçli varlıkların seçme ve seçilme hakkı elde etmesi, devlet yapısı içerisinde yasama erkinde rol alması gibi birçok olasılık da gündeme gelebilecektir.

Küreselleşmeye dayalı olarak ulus devletlerin baskın olduğu dünya düzeninde dönüşüm sürecine girilmiş ve devletler dışında birtakım güç odakları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ulus devletlerin sınırlarını aşar şekilde “küresel işbirliği”, “karşılıklı bağımlılık”, “uluslararası toplum” vs. anlayışlar uluslararası ilişkilerde önemli hâle gelmiştir. Bu hâl; ulus devletler, uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının küresel problemlerin çözümünde ortak bir amaca dayalı olarak beraber hareket ettiği bir düzeni meydana getirmektedir. Bu şekilde alenileşen küresel işbirliği anlayışı, teknolojik gelişmelerin de itici etkisiyle hızla güçlenmeye devam etmektedir. Böylece ulus devletlerin ulusal ağlarını güçlendirme ve koruma faaliyetleri özel sektör, hizmet sağlayıcıları, ajanslar, uzmanlar ve işbirliği hâlindeki diğer ulus devletler arasında tesis edilen ve karşılıklı fayda esasına dayanan zorunlu bir ilişkiyi doğurmaktadır. Bu durum ağ güvenliği, uluslararası işbirliği, ağ standartlarının uygulanması ve geliştirilmesi

hususlarında bağımlılık arz eden bir çözüm usulü olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵³ Bu kapsamda, dijitalleşen dünyada siber alan kapsamında ulus devletler ile devlet dışı aktörlerin egemenlik alanlarının belirli olmadığı ve ulus devletlerin tam egemen olarak güç kullanmadığı ifade edilebilir. Zira ulus devletlerin siber alandaki faaliyetlerinde belirli ölçüde diğer aktörlere bağımlı hâle geldiği ortadadır.²⁵⁴

Tüm bu yönlendirme ve iş birliğine karşın ulus devletlerin güvenliğe dayalı bir şekilde devamlılığını korumaya çalıştığı da görülmektedir. Çoğu devletin “beşinci muharebe alanı” şeklinde isimlendirdiği siber uzay, ulus devlerin egemenliğini artırmak, güç kullanma hususundaki meşru alanını genişletmek bakımından faaliyet yürüttüğü bir alandır.²⁵⁵ Bu kapsamda, ulus devletler tarafından siber alanda uzmanlaşmış birimler ve siber ordular tesis edilmeye çalışılmaktadır.

Geleneksel anlamda egemenlik unsuru bakımından ulus devletlerin siber alanlardaki faaliyetleri farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Keza siber alanların farklı güç odakları tarafından kullanılan ve idare edilen kısmı dışında ulus devletlerin egemenliği mevcuttur. Ancak bu alanlarda coğrafi alanlardan farklı olarak bağlayıcı nitelikte ulusal ve uluslararası kapsamlı kurallar bulunmamakta olup ulus devletlerin güç kullanma veya hukuk düzeni tesis etme hususlarında tekelleşemediği ifade edilmelidir.²⁵⁶

Ulus devletlerin egemenlik yetkilerini askeri güç kullanmak suretiyle tesis etmesi, askeri güç kurma ve bu gücü kullanma yetkisini elde etmesi neticesini doğurur. Bu yetkiler, ekseriyetle devletler tarafından kullanılmaktadır. Ancak siber alan kapsamında bu durumun farklılık arz ettiğini ifade etmek gerekir. Zira siber alanda bir ferdin siber altyapı kapsamında yer alan ağlar aracılığıyla siber alanda egemenli tesis etme imkânına erişmesi mümkündür. Bu durumda, bireylerin siber alanlarda güçlenmesi söz konusu olacağından ulus devletler dışında aktörlerin egemen olması sonucu ortaya çıkacaktır. Ancak bu hâlin ulus devletleri güçlendirmesi ihtimali de olasıdır. Keza ulus devletlerin siber alanlardaki faaliyetlerini anonim şekilde gerçekleştirerek alenileşmemiş bir egemenlik alanı oluşturabileceği de açıktır. Bu tür durumlarda, uluslararası hukukun

²⁵³ S. Hensel ve F. Krishna, *Cybersecurity: Perspectives on the Challenges of the Information Revolution*, Myriam Dunn Cavelty, Victor Mauer, *Power and Security in the Information Age Investigating the Role of the State in Cyberspace*. (Ashgate Publishing: 2007), 6.

²⁵⁴ Sevda Korhan, “Siber Uzayda Aktör – Güç İlişkisi”, *Cyberpolitik Journal* 2/4 (2018), 80.

²⁵⁵ M. Çelik, “Siber Ordu Kurmak İçin Devletler Özel Sektör ile Çalışıyor”, *TMMOB Bilgisayar Mühendisleri Odası Dergisi* 5 (2015), 32.

²⁵⁶ Korhan, “Siber Uzayda Aktör – Güç İlişkisi”, 81.

yeterli olmamasına dayalı olarak ulus devletleri caydırıcı veya durdurucu nitelikte bir yaptırımın uygulama alanı bulamayacağı da ifade edilebilir.²⁵⁷

Siber alanlarda gerçekleştirilen faaliyetler bakımından tesiri olan teknolojik gelişmeler, devlet dışı aktörlerin nicelik ve nitelik açısından çoğalmasına ve bu suretle egemenlik unsuru kapsamında değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu durum, siber alanların varlığıyla birlikte uluslararası güç dağılımının değişmesinin temel sebebi olup bilgi teknolojilerinin öne çıkmasının bir sonucudur. Böylece siber alanlardaki egemenliğin devlet dışı aktörler tarafından elde edilmesi mümkün olacaktır.²⁵⁸ Diğer yandan, siber alanda mesafe algısının bulunmayışı, kapsam açısından sınırlandırılmaması, fiziksel bir alana dayalı olmaması ve zaman algısının farklılığı hususlarına dayalı olarak ulus devletlere ve devlet dışı aktörlere daha kolay hareket edebilme imkânı sağlaması açısından siber alanın önemi büyüktür.²⁵⁹

Ulus devletin egemenlik yetkileri, günümüz dünyasında devlet dışı aktörlerin faaliyet alanına girmektedir. Bu durum, egemenlik unsurunun dönüşümü bakımından önem arz etmektedir. Bu suretle, devlet dışı aktörlere de çalışmamız kapsamında yer vermek faydalı olacaktır.

2.4.3.1. Çok Uluslu Şirketler

Çok uluslu şirketler, “birden fazla ulusal nüfuz sahasında şubelere ve bağlı şirketlere sahip olan şirket” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁶⁰ Bir diğer tanımlamada ise çok uluslu şirketler şu şekilde açıklanmaktadır:

“Ekonomik işletme birimlerinin hukuki şekli ve uğraşı alanlarına bakılmaksızın iki veya daha fazla ülkede faaliyet gösteren; işletme birimleri arasında, küresel stratejiyi oluşturmak üzere uyumlu ve ortak politikaların saptanmasını sağlayan; bir ya da birden fazla karar alma merkezinin etkin kontrolüne dayalı bir karar alma sistemine sahip olan; bilgi, kaynak ve sorumlulukları birimler arasında paylaşan ekonomik işletmelerden oluşan ticari bir teşebbüstür.”

²⁵⁷ N. Schmidt, “Super-empowering of Non-State Actors in Cyberspace”, (2016), 36, http://www.academia.edu/10088487/Super-empowering_of_Non-State_Actors_in_Cyberspace , Erişim Tarihi: 08/03/2024.

²⁵⁸ N. Choucri, *Cyberpolitics in International Relations*, (Cambridge: The MIT Press, 2012), 4.

²⁵⁹ M. Libicki, *Conquest in Cyberspace National Security and Information Warfare*, (Cambridge: 2007), 276.

²⁶⁰ Bülent Namlı, *Devletler ve Örgütler*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2005), 158.

Çok uluslu şirketler, farklı kaynaklarda küresel işletme, uluslararası işletme, ulus aşırı işletme ve ulus üstü işletme ifadeleriyle izah edilmektedir. Çok uluslu şirket, ilk olarak birden çok devletin sınırları içerisinde faaliyet yürüten şirketler için kullanılmıştır. Çok uluslu şirket kavramı, mülkiyetinin birden çok ulusa bağlı olarak mevcut olmasına dayalı olarak uluslararası şirket şeklinde de ifade edilmektedir.²⁶¹

Şirketler üç şekilde çok uluslu şirket niteliği kazanabilmektedir. İlk olarak, merkezi olmayan bir ülkede yeni yapılanma kurmalarına bağlı olarak çok uluslu yapıya kavuşur. İkinci olarak, merkezi dışında bir ülkede yer alan şirketleri satın alarak yahut bu şirketlerle birleşerek çok uluslu hâle gelebilir. Son olarak ise, farklı ülkelerde yer alan şirketler arasında stratejik iş birliği tesis edilerek çok uluslu şirket niteliği kazanılabilir.²⁶²

Günümüz dünyasında çok uluslu şirketlerin çoğu ulus devletten daha büyük bir ekonomik güce sahip olduğu ifade edilebilir. Keza dünyadaki en büyük yüz ekonomik gücünün çoğunluğu şirketlerden oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, günümüz dünyasında şirketlerin birçok devletten daha büyük ve güçlü olduğu görülmektedir.²⁶³

Çok uluslu şirketlerin ulus devletler üzerindeki temel etkisi ekonomi alanında meydana gelmektedir. Keza günümüz dünyasında, ulus devletlerin dış bağımsızlık esasına dayalı milli ekonomi politikalarını esas alması bir hayli güçleşmiştir. Çok uluslu şirketlerin yayılmacı faaliyetleri ile dijitalleşme ve küreselleşme etkilerine dayalı olarak ulusal sınırlar soyut anlamda ortadan kalkmıştır. Çok uluslu şirketler, sahip olduğu sermaye gücünü kullanarak ekonomik değeri olan kaynakları kontrol altına almaktadır. Bu durum, ulus devletlerin otoritesini ve tekel niteliğindeki iktidar gücünü zayıflatmaktadır. Bu kapsamda, ulus devletlerin ulusal geleceğini tayin etme hususunda tekel olma ve bağımsız şekilde karar alma gücünü kaybettiği ifade edilebilir. Zira ulus devletlerin tek otorite olma yetisi bakımından ciddi düzeyde gerilediği görülmektedir.²⁶⁴

Dijitalleşen dünyada ulus devletlerin egemenlik yetkilerinin sınırlandığı bir diğer alan ise internettir. İnternet, birbirine bağlı olmayan ağlardan müteşekkil ve dağınıklık arz eden bir yapıyı haizdir. Buna dayalı olarak internet üzerinde kullanıcıların iletişime

²⁶¹ N. Yıldırım, *Uluslararası Şirketler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983), 83.

²⁶² G. Ritzer, *Küresel Dünya*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 219.

²⁶³ A. Yılmaz, *İkinci Küreselleşme Dalgası, Kavram Süreç ve Sorunlar*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2004), 311.

²⁶⁴ C. Newman, "Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet", Çev: Muammer Türker, *Türkiye Günlüğü* 64, (2011), 85.

geçmesi genellikle platformlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Sosyal medya platformları, platformlara kapsam bakımından olumlu yönde etkiye bulunmuş ve platformların tesir alanını genişletmiştir. Böylece platformlar, büyük miktarda veri toplayarak güç kazanmıştır. Platformlarca toplanan veriler, genel olarak reklam faaliyetleriyle ticari menfaatlere dayalı olarak kullanılmaktadır. Ancak, platformların elindeki veriler, bu faaliyetleri aşan bir gücü temsil etmektedir. İnternetin sınırları belirlenemeyen yapısı içerisinde faaliyet gösteren platformlar, faaliyet alanlarının genişlemesiyle çok uluslu şirket yapısı esasında teşekkül etmiş olup veri toplama ve depolama faaliyetleri bakımından ulus devletlere kıyasla avantajlı bir konum elde etmiştir. Zira ulus devletler, egemenlik yetkileri bakımından meşru otorite sahibi oldukları sınırlar içerisindeki veriler üzerinde hakimiyet kurarken uluslararası çapta faaliyet gösteren ve ülke sınırlarını aşan şekilde etki alanına sahip olan platformlar ulusları ve ülkeleri aşan düzeyde veri hakimiyeti tesis etmektedir. Bu durum, ulus devletler ile platformlar arasında egemenlik yetkileri bakımından gerilim oluşmasına yol açmaktadır.²⁶⁵

İnternet alanında ulus devletlerin müstakil olarak otorite tesis etmesi olası değildir. Bu sebeple, internete ilişkin bağlayıcı hukuk kurallarının ulus devletler tarafından iç hukuk kapsamında tesis edilmesi söz konusu olsa dahi bu kuralların uygulanması oldukça zordur. Keza çok uluslu şirketlerin mahiyetinde faaliyetleri devam eden online platformlar uluslararası çapta etkili olup ulus devletlerin iç hukuku dahilinde tesis edilen kanun ve yükümlülöklere dayalı olarak sınırlandırılması kolay olmayan yapılardır.²⁶⁶ Bu kapsamda, internet üzerindeki egemenlik bakımından ulus devletlerin sınırlı şekilde otorite kurabildiğı ve çok uluslu şirketlerin internet üzerinde ciddiye alınması gereken egemen aktörler olduğı kabul edilmelidir.

Platformlar ile ulus devletler arasındaki egemenlik ilişkisi, ulus devletler ile platformlar arasındaki iş birliğinin daha geniş bir şekilde sağlanmasına yol açabilir. Bu hâlde, ulus devletlerin, platformlar ile iş birliğı tesis ederek internet üzerindeki hâkimiyetini artırması mümkündür. Böylece ulus devletler, internet alanı üzerindeki güçlüklerle başa çıkabilir. Keza yukarıda da ifade edildiğı üzere platformlar genel olarak çok uluslu şirket niteliğindedir ve ulusal sınırları aşan bir faaliyet alanına sahiptir. Bu sebeple,

²⁶⁵ Alper Işık, *İnternet Aktörleri ve Egemenliğin Değışen Boyutları*, (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2023), 18.

²⁶⁶ Işık, *İnternet Aktörleri ve Egemenliğin Değışen Boyutları*, 4.

platformların küresel nitelik arz eden ağlar üzerindeki hareketleri izleme hususunda ulus devletlere göre daha esnek ve etkili oldukları ifade edilebilir.²⁶⁷ Hâl böyleyken, ulus devletler ile platformlar arasında tesis edilecek güçlü iş birliğinin ulus devletlerin internet üzerindeki egemenliğine olumlu yönde etki edeceğini vurgulamak gerekir.

Ulus devletin egemenlik unsuru, dijitalleşme ile bu eğilim bakımından önem arz eden teknolojilerin etkisiyle dönüşüm hâlinindedir. Teknolojik gelişmeler ve yeni teknolojileri üreten ve elinde tutan çok uluslu şirketlerin güçlenmesinin etkisiyle, ulus devletlerin tam egemen olduğu alanlarda birtakım yetkilerini dolaylı olarak kullanamadığı veya kullanırken tekel olma kudretini kaybettiği görülmektedir. Bu sonuçlar, ulus devlet yapılanmalarının günümüz şartlarında egemenlik unsuru bakımından dönüştüğünü göstermektedir. Bu dönüşümün tamamen meşruiyet temelinde olduğunu ifade etmek zordur. Zira birtakım egemenlik yetkilerinin ulus üstü şirketler veya teknolojik aletleri kullanan bireyler tarafından kullanılması, ulus devletler veya uluslar tarafından tanınmadan meydana gelmektedir. Egemenlik yetkilerinin bu şekilde kullanımı, meşruiyet temelinde ve yasalara dayalı olarak değişmemekte olup, daha çok ulus devletlerin engel olamamasıyla meydana gelmektedir. Bu yönüyle, egemenlik unsurunun dönüşümü, ulus tarafından devredilmeden ve meşruiyet kazanmadan gerçekleşen birtakım etkilere de dayanmaktadır. Bu hâlde, ulus devletin temel unsurlarından olan meşru bir iktidarın tesis edilmesi ve egemenlik yetkilerinin hukuk devleti ilkesine bağlı şekilde iktidara devredilmesi hususları, günümüzde kabul edilen ulus devlet sistemi dışında mevcut olan etkilerle eski gücünü ve vazgeçilmez olma niteliğini kaybetmektedir.

2.4.3.2. Uluslararası Örgütler

Küreselleşmenin ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle dünya üzerinde birçok uluslararası örgüt tesis edilmiştir. Bu kapsamda, devletler farklı uluslararası örgütlere üye olmakta ve bu şekilde güçlerini birleştirme yoluna gitmektedir.²⁶⁸

Uluslararası örgütler, milletlerarası düzeyde faaliyet gösteren, birden fazla devlete etki eden ve devlet niteliği taşımayan organizasyonlardır. Uluslararası örgütler, bu kapsamda

²⁶⁷ Michael D. Birnhack ve Niva Elkin-Koren, “The Invisible Handshake: The Reemergence of the State in the Digital Environment”, *Virginia Journal of Law and Technology Association* 8/6, (2003), 41’den aktaran: Işık, *İnternet Aktörleri ve Egemenliğin Değişen Boyutları*, 36.

²⁶⁸ Tuncer Bulutay, “Kalkınma ve Büyüme”, *İktisat, İşletme ve Finans* 19/214 (2004), 24-26.

devletler arası ve devletler dışı yapılanmaları barındırır. Devletler arasında kurulan uluslararası örgütler, uluslararası hukuk kaidelerine bağlı şekilde tesis edilir ve devamlılığını muhafaza eder. Devletler dışı uluslararası örgütler ise, genellikle uluslararası nitelik arz eden dernek ve diğer sivil toplum kuruluşları arasında tesis edilmektedir. Uluslararası kuruluşların her iki türü de ismine uygun olarak uluslararası çapta faaliyet yürütmektedir.²⁶⁹

Uluslararası örgütler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip gerçekleştirilen "Bretton Woods" toplantıları kapsamında gündeme gelmiştir. Bu toplantı ile uluslararası iktisadi birliğin sağlanması, devletlerin iktisadi olarak daha istikrarlı bir şekilde büyümesi, devletlerin dış ticarete rahat hareket ederek gelişim göstermesi ve bu suretle uluslararası iktisadi ilişkilerin gelişim göstermesi hedeflenmektedir. Keza günümüz dünyasında uluslararası düzeyde faaliyet yürüten birçok uluslararası örgüt bu toplantı neticesinde tesis edilmiştir.²⁷⁰

Uluslararası örgütler her ne kadar geniş yetkilere sahip olsa da ulus devletlerin haiz olduğu özellikleri taşımamaktadır. Keza üye olan devletle tarafından birtakım egemenlik yetkilerinin devredildiği Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler bakımından dahi yaptırım teşkil eden egemenlik yetkilerinin kullanımı hususunda üye devletlerin aracılığı gerekmektedir. Bu kapsamda, uluslararası örgütlerin müstakil bir mevcudiyeti bulunmasına karşın güçlü devletlerle rekabet etme olanağına sahip olmadığı ve bu suretle uluslararası önemi olan birçok olayda güçlü devletlerin etkisinden bağımsız şekilde karar alamadığı ifade edilebilir. Hâl böyleyken uluslararası örgütler genel olarak belirli devletler veya devlet grupları lehine faaliyetler gerçekleştirmektedir. Özellikle sermaye odaklı şekilde tesis edilen Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi örgütler üzerinde Batılı devletlerin ciddi şekilde etkili olduğunu ifade etmek gerekir.²⁷¹

Dijitalleşen dünyada ulus devletlerin ihtiyaç duydukları teknolojilere erişmesi ekseriyetle uluslararası ilişkilere bağlı hâle gelmiştir. Bu ilişkiler, günümüz dünyasında çoğunlukla uluslararası örgütler vasıtasıyla tesis edilmektedir. Bu sebeple, uluslararası örgütlerin üyesi olmanın ulus devletler bakımından ciddi şekilde önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Uluslararası örgütlerin, üye devletleri bağlayıcı şekilde tesis ettiği

²⁶⁹ Dani Rodrik, *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 2000), 18-19.

²⁷⁰ Yılmaz, *İkinci Küreselleşme Dalgası, Kavram Süreç ve Sorunlar*, 73.

²⁷¹ Rodrik, *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, 26.

kurallara dayalı olarak ulus devletlerin iktisadi açıdan tamamıyla milli ve bağımsız bir organizasyona sahip olamadığı görülmektedir. Bu durum, iktisadi bakımdan tam bağımsız ve milli bir teşkilatlanmaya sahip olmayı hedefleyen ulus devletlerin uluslararası dünya düzeninde dışlanmasına ve zarar görmesine yol açmaktadır.²⁷²

Uluslararası örgütlerin bir diğer etkisi ise ulus devletler arasındaki rekabette dengelerin dönüşmesidir. Keza uluslararası örgütler tarafından üye devletleri bağlayıcı şekilde tesis edilen kuralların düzenlenmesinde güçlü ve gelişmiş devletlerin yönlendirmeleri etkili olmaktadır. Bu durum da gelişmemiş veya gelişmekte olan devletlerin, gelişmiş devletler tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde baskı altına alınması sonucunu doğurmaktadır. Zira ulus devletler, uluslararası sistem içerisinde yerini muhafaza edebilmek için uluslararası örgütlere üye olmak ve bu örgütlerin tesis ettiği kurallara uygun şekilde politika ve strateji geliştirmek zorunda kalmaktadır. Böylece, uluslararası örgütlerin varlığına dayalı olarak ulus devletlerin egemenlik unsuru bakımından bağımsız olma ve tekel niteliğinde iktidara sahip olma özellikleri sınırlandırılmaktadır. Keza uluslararası örgütler tarafından tesis edilen kurallar, küresel ölçekte uygulanma kapasitesine dayalı olarak ulus devletlerin bağımsız hareket etme kabiliyetini kısıtlamaktadır.²⁷³

2.4.3.3. Çok Uluslu Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum terimi, “site”, “sasaitas”, “citoien” ve “civilisation” kavramlarına dayanmaktadır. Bu kavramların tamamı esasen kent hayatında ortaklık manasını taşımaktadır. Sivil toplum kavramı; devletin kapsamı dahilinde bulunan ancak devletten farklı olan ve birtakım durumlarda devletin politikalarına karşı faaliyet gösteren insan ilişkileri birlikteliğidir. Sivil toplum kuruluşu ise, devlet teşkilatlanması dışında örgütlenen, bireylerin gönüllü şekilde faaliyet gösterdiği ve gelir elde etmeyi hedeflemeyen yapılanmalar olarak tanımlanabilir.²⁷⁴

Çok uluslu sivil toplum kuruluşları, bireylerin ve ulusların temel ihtiyaçlarının temin edilmesi, insani yardımların gerçekleştirilmesi ve bölgesel faaliyetlerin uluslararası alana yayılması hususlarında ulus devletlere öncülük etmektedir. Bu kapsamda;

²⁷² Yılmaz, *İkinci Küreselleşme Dalgası, Kavram Süreç ve Sorunlar*, 73.

²⁷³ K. Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi* 71, (2008), 29.

²⁷⁴ Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, 27.

Uluslararası Af Örgütü, Yeşil barış Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi kuruluşlar tarafından uluslararası çapta faaliyet yürütülerek ulus devletlerin ilgili konularda uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde hareket etmesini sağlamaktadır.²⁷⁵

Çok uluslu sivil toplum kuruluşları, günümüz dünyasında ciddi şekilde önemli hâle gelmiştir. Keza özellikle küreselleşme ve dijitalleşme etkilerine dayalı olarak devletlerarası ve bireyler arası iletişimin kolaylaşmasına dayalı olarak birey-devlet ilişkisi dönüşmektedir. Bu kapsamda, çok uluslu sivil toplum kuruluşlarının devletlerden bağımsız şekilde bireylere erişebilme ve onlarla iletişim kurabilme fırsatı bulunmaktadır. Bu durum da ulus devletlerin ulus unsuru üzerindeki egemenlik alanının sınırlandırılmasına yol açmaktadır.²⁷⁶

Çok uluslu sivil toplum örgütlerinin dijitalleşen dünyadaki erişim gücü, önceki dönemlere kıyasla genişlemiştir. Keza yukarıda da ifade edildiği üzere, günümüzde çok uluslu sivil toplum kuruluşlarının bireylere erişebilmesi için ulus devletlerden izin alması gerekmemektedir. Zira internet aracılığıyla iletişim kurma imkânına erişen çok uluslu sivil toplum kuruluşları, ulus devletlerin tamamen kontrol edemediği bir alan olan siber uzayda bireylere ulaşabilmektedir. Bu hâlde ise, ulus devletlerin vatandaşları üzerindeki kontrol gücü ve ulus unsurunu bağlayan egemenlik yetkileri sınırlandırılmaktadır.

2.5. Ulus Devletin Geleceği

Yukarıda yapılan kapsamlı izahata dayalı olarak, ulus devletin dijitalleşme eğiliminin etkisiyle yok olup olmayacağı hususu da tartışılabilir. Zira dijitalleşme eğilimi, bu kapsamdaki teknolojik gelişmeler, transhümanizm ve dijital vatandaşlık gibi yenilikçi ve dönüştürücü anlayışlar ile günümüzde kabul edilen ulus devlet yapılanmasının birlikteliğinin mümkün olup olmayacağı hususu değerlendirmeye muhtaçtır.

Ulus devlet, yukarıda da ifade edildiği üzere, temel olarak egemenlik, ülke ve ulus unsurlarından müteşekkildir. Buna göre ulus devletin, sınırları belirli bir ülke üzerinde yaşayan ve ortak bir amaç, kültür ve milli bilince sahip insanlardan oluşan milletin, egemenlik yetkilerini hukuk düzeni içerisinde meşru iktidara devredilmesi neticesinde teşekkül ettiği ifade edilebilir. Ulus devlet yapılanmasının unsurları, ulus devletin

²⁷⁵ Etgü, *Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine*, 142-143.

²⁷⁶ Yılmaz, *İkinci Küreselleşme Dalgası, Kavram Süreç ve Sorunlar*, 74.

teşekkülü bakımından zaruridir. Zira egemenlik, ulus ve ülke unsurlarının herhangi birisinin mevcut olmadığı bir ulus devletin var olması günümüz kabulünde mümkün değildir.

Ulus devletin önemli özelliklerinden birisi siyasi ve idari gücünü paylaşmaması ve merkeziyetçi anlayışı muhafaza etmesidir. Ulus devletin bu şekilde merkeziyetçi bir anlayışı benimsemesi, dijitalleşme ve küreselleşme etkilerinin altında dönüşüm sürecine girmesini zorunlu kılmaktadır. Zira günümüz dünyasında dijitalleşme, liberalleşme, küreselleşme, demokratikleşme, yerelleşme vs. akımların etkisi ve önemi artmaktadır. Bu kapsamda hem tekil hem de yerel özellikte olmak önem kazanmaktadır. Bunun yanında birçok alanda küresel birtakım kabullerin etkisi de inkâr edilemez dereceye gelmektedir. Bu hâl, ulus devletin mevcut yapılanmasının etki altında kalmasına yol açmaktadır. Böylece ulus devletlerin merkeziyetçi anlayıştan uzaklaşması bir gereklilik hâline gelmektedir. Keza merkeziyetçi anlayışı haiz ulus devletlerin üzerinde egemenlik yetkilerinin sivil toplum kuruluşları ve ulus üstü örgütleriyle paylaşıldığı bir yönetim anlayışına yol açmaktadır. Bu durum da egemenlik yetkileri bakımından tekel olmayı kural olarak benimsemiş ulus devlet yapılanmasını baskı altına almaktadır. Bu dönüşüm, ulus devletleri küreselleştirmekte ve ulus devletlerin egemenlik yetkilerini sınırlamaktadır. Bu kapsamda bilhassa çok uluslu şirketlerin, ulus devletlerin egemenlik yetkilerine paydaş olmasına neden olmaktadır.²⁷⁷

Dünya üzerindeki dijitalleşme ve küreselleşme etkisinin ulus devletler üzerinde kültürel ve siyasi baskı oluşturduğunu da ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda sermayeyi elinde tutan aktörler ulus devletlerin yönetiminde etkin rol alan siyasetçilerden güçlü hâle gelmektedir. Zira bu etkilerin altında siyasetçiler güç kaybetmektedir. Kültürel manada ise milli kültür değerleri küresel etkilerden nasibini almakta ve ekseriyetle Batı kültürlerinin etkisi altında özgünlüklerini kaybetmektedir.²⁷⁸

Ulus devletin günümüz dünyasında birtakım özellikleri bakımından zor zamanlardan geçmesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunlar, ulus kavramının ve devlet yapılanmasının kapsamının dönüşmesidir. Keza dijitalleşme ve küreselleşme etkilerinin artış göstermesiyle beraber bireyselleşme anlayışı güçlenmekte ve siyasi etki

²⁷⁷ Hakan Yalçınkaya, Coşkun Çılbant ve Neslihan Yalçınkaya, “Küreselleşme ile Yeniden Şekillenen Ulus-Devlet Anlayışı”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* 4/8, (2012), 2.

²⁷⁸ İsmail Başaran, “Küreselleşme Karşısında Ulus Devletler: Direnen Geleneksel Egemenlik”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2005), 47-48.

oluşturmaktadır. Bunun yanında ulus devletlerin merkezîyetçi anlayışa dayalı olarak tesis edilen kurumsal altyapısı gücünü kaybederken yerellik arz eden kurumsal yapıların önemi artmaktadır. Bu durum da tüketim siyasetinin önemli bir aktör hâline gelmesini ve küresel birtakım kabullerin gerek milli kültürlerle gerekse de toplumu oluşturan insanların bireysel hayatına zorlayıcı bir şekilde etki etmesine yol açmaktadır.²⁷⁹

Ulus devletin ülke unsuru, günümüzde kabul edildiği şekliyle kara, hava ve deniz alanlarından oluşur. Ancak bu alanların tamamının bulunması gerekli değildir. Zira bir ulus devletin ülke unsuru kapsamında deniz alanının bulunmaması pekâlâ söz konusu olabilir ve bu durum ulus devletin mevcudiyetini engellemez. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız üzere, ülke dijitalleşen dünyada ülke unsurunun bir parçası olarak “siber ülke” kavramının da değerlendirmeye tabi tutulduğu ifade edilmektedir. Siber ülke, günümüzde her ne kadar ülke unsuru kapsamında kabul edilmese de ülke kavramının kapsam ve mahiyet bakımından dönüşüm sürecine girmesi ve birtakım şartlarının değişmesiyle ülke unsurunun bir parçası olarak kabul edilebilecektir. Buradaki temel soru, siber ülke ile ulus devletin esas özellikleri değişecek midir?

Günümüzde siber alanın ülke unsurunun tanımlamasına uygun olarak sınır kavramıyla değerlendirilmesi oldukça zordur. Zira siber alan, ülke unsurunun kara, hava ve deniz alanlarından farklı olarak coğrafi nitelik taşımamakta olup tamamıyla sanal ve soyuttur. Bu sebeple, siber alanın coğrafi sınır anlayışıyla tanımlanması olası değildir.

Siber alanın ülke unsuru kapsamında kabul edilmesi durumunda, yalnızca siber alandan oluşan bir ülkenin, ulus devletin ülke unsurunu oluşturması tartışılabilir. Siber ülkenin; kara, hava ve deniz alanları bulunmaksızın ülke unsurunu oluşturması pek makul görünmese de tanım ve anlayışların değişmesi ile bu hususun kabul edilmesi sonucu da ortaya çıkabilir.

Ülkenin hava alanı, kara ve deniz alanı bulunmaksızın ulus devletin ülke unsurunu oluşturamamaktadır. Zira hava ülkesi, kara ve deniz alanlarının üzerinde stratosfere kadar olan hava sahasını ifade eder; bu suretle hava ülkesinin mevcudiyeti, kara veya deniz alanının ülke unsuru dahilinde bulunmasına bağlıdır. Siber ülkenin de hava ülkesine benzer şekilde değerlendirilmesi mümkündür. Zira kara alanının bulunmaması durumunda ulusun yerleşik olarak yaşayacağı bir coğrafi alanın mevcut olmadığı ve bu suretle ülke unsurunun oluşmadığı çıkarımı yapılabilir. Bu durumda, siber alanın tek

²⁷⁹ Rana A. Aslanoğlu, Menderes Çınar, Kadir Cangızbay, Nur Vergin, Ersin Kalaycıoğlu, Halil İnalçık ve Simten Coşar, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 15.

başına ülke unsurunu oluşturmayaacağı ifade edilebilir. Ancak teknolojik gelişmelere bağlı olarak ve özellikle transhümanist fikirlerin gerçekleştiği varsayımında, insanların fizikî varlık şartından sıyrılarak bilinç düzeyinde varlık gösterebileceği ve siber ülke içerisinde bedene sahip olmaksızın yaşayabileceği kabul edilirse, siber ülkenin tek başına ülke unsurunu oluşturabileceği ifade edilebilir. Günümüz teknolojisinde bu tür bir imkân söz konusu değildir; ancak dijitalleşme eğilimi ve transhümanist fikirler bakımından böyle bir amacın ve bu yönde bir gayretin mevcut olduğu görülmektedir.

Siber uzayın ulus devlet ile ilişkisi bakımından birtakım değerlendirmeler yapılmaktadır. Schmidt ve Cohen, siber uzayın varlığı ile birlikte devlet dışı aktörlerin ulus devletlere karşı güçlenmesine imkân verdiğini ifade etmektedirler. Buna göre, siber alan kapsamında güç tesis etme bakımından bir rekabet mevcuttur. Ancak diğer taraftan, siber alanla ilişkili teknolojik gelişmelerin Batı devletleri lehine fayda sağlayacağını belirtmektedirler.²⁸⁰ Murphy ise bu hususa ilişkin olarak farklı fikirler öne sürmektedir. Buna göre, sivil toplum kuruluşlarının yanında “erdemsiz” nitelikte devlet dışı aktörlerin siber alanda etkili teknolojik gelişmeler vasıtasıyla güç elde etmektedir.²⁸¹ Drezner ise siber alandaki gelişmelerin ulus devletlerin egemenlik yetkilerini sınırlamadığını ve uluslararası siber yönetim kapsamındaki neticelerin güçlü devletlerin menfaatleri doğrultusunda gelişim gösterdiğini ifade etmektedir.²⁸²

Barlow, yenilikçi özellik arz eden bilgi ve iletişim teknolojilere dair pazarın devletlerin etkisi bulunmaksızın geliştiğini ve devletlerin uluslar üzerinde güç sahibi olmadığı bir dünya düzenini varsaymaktadır. Ek olarak, meşru iktidarlardan ve hukuk düzenlerinden bağımsız bir şekilde bir toplum yapısından da söz edilmektedir. Bunlara dayalı olarak, bilgiye dayalı gelişimin hayatı tamamıyla dönüştürdüğü ifade edilmektedir. Bu kapsamda gelecek zamanlarda devlet dışı aktörlerin ulus devletlerden bağımsız şekilde hareket edeceği ve ulus devletlerin kontrolü altında olmayacağı, günümüze kıyasla daha çok güç kullanma yetkisine sahip olacağı, bağımsız hukuk düzeni tesis edeceği, yasal düzenlemeler yapacağı, para basacağı ve vergi sistemi kuracağı ifade edilmektedir.²⁸³

²⁸⁰ E. Schmidt ve J. Cohen, “The Digital Disruption: Connectivity and the Power of Diffusion”, *Foreign Affairs* 89/6, (2010), 75-86.

²⁸¹ E. C. Murphy, “Theorizing ICTs in the Arab World: Informational Capitalism and the Public Sphere”, *International Studies Quarterly* 53/4, (2009), 138-139.

²⁸² D. W. Drezner, “The Global Governance of the Internet: Bringing the State Back In”, *Political Science Quarterly* 199/3 (2004), 480.

²⁸³ Korhan, “Siber Uzayda Aktör – Güç İlişkisi”, 96.

Ulus, temel olarak insanlardan oluşur. Ancak ulus unsuru, dijitalleşen dünyada kapsam ve mahiyet yönünden başkalaşmaya adaydır. Özellikle dijital vatandaşlık, Toplum 5.0 transhümanist fikirler, ulus unsurunun günümüzdeki tanımına aykırı şekilde birtakım görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, dijital vatandaşlık kavramı ile siber alan içerisinde çevrimiçi olarak faaliyet gösteren bireylerin, egemenlik alanı dahilinde bulunan toprak parçası üzerinde yaşamaksızın siber ülke içerisinde yer alması ve böylece dijital vatandaşlık temelinde ulus devlet veya başka bir otorite ile vatandaşlık ilişkisi kurması mümkün olabilir. Bu durum, millet unsurunun “sınırları belirli bir ülkede yaşama” şartına aykırılık teşkil etmektedir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi, siber ülkenin kara, hava ve deniz ülkelerinde olduğu gibi sınırlarının belirlenmesi olası değildir.

Ulus devletin ulus unsuru üzerinde etkili olma potansiyeli bulunan diğer bir kavram ise transhümanizmdir. Zira transhümanistlerin insanları geliştirerek post-human niteliğine erişmesini sağlama, hukuk düzeni içerisinde insan dışında bilinçli varlıkların kişi veya hak süjesi olarak kabul edilmesini tesis etme gibi birtakım fikirleri, ulus unsurunun “insanlardan oluşan topluluk” olma şartına aykırılık teşkil etmektedir. Bu fikirlerin gerçekleşmesi varsayımında, bilinçli varlıklardan oluşan bir milletin ulus devleti tesis edip edemeyeceği konusu tartışmalıdır. Keza bu durumda ulusun oluşması da günümüz kabullerine göre bir hayli zordur. Ulusun insan dışındaki bilinçli varlıklardan oluşması hâlinde; ortak bir amaç, kültür ve milli bilince sahip olma şartının sağlanmasının mümkün olup olamayacağı belirsizdir. Bilinçli varlıklar içerisinde sayılan varlıklar günümüz koşullarında soyut ve belirsizlik içerdiğinden, bu varlıkların amaç, kültür ve milli bilinç gibi insani hususiyetleri benimseyebileceğini ifade etmek güçtür.

Dijitalleşen dünyada, iç egemenlik yetkileri bakımından ulus devletlerin tekelinin de sınırlandığını ifade etmek mümkündür. Bu durum, daha çok siber alan kapsamında görülmektedir. Keza siber alanda faaliyet gösteren çok uluslu şirketler, siber alanın sınırlarının belirli olmaması ve devletlerin denetim gücünün tamamıyla sağlanamaması gibi hallere bağlı olarak ülke ve ulus üzerindeki hâkimiyetin dağılmasına ve birtakım hususlarda meşru iktidara rakip olarak egemenliğin dönüşümüne yol açmaktadır. Uydu teknolojilerine bağlı olarak ulus devletlerin ülkelerinin çok uluslu şirketler tarafından sürekli olarak gözlenmesi ve kaydedilmesi, uydular aracılığıyla ulus devlet

vatandaşlarına ulus devletin denetimi dışında internet hizmeti sunulması gibi durumlar örnek olarak ifade edilebilir.

Ulus devletlerin, çok uluslu şirketler tarafından yürütülen teknolojik faaliyetlere dayalı olarak hukuki düzenlemeler tesis ettiği ve siber alanı ulusal denetim altına almaya çalıştığı görülmektedir. Ancak bu gayretler, ulus devletlerin siber alanda tam egemen olarak sınırlarını belirlemesi bakımından yetersiz kalmaktadır. Zira günümüzde oldukça güçlenen ve birçok ulus devletten ekonomik, sosyal ve uluslararası politika bakımından üstün duruma gelen çok uluslu şirketler tarafından ulus devletlerin tam egemen olarak kabul edilmediği ve siber alanda yürütülen faaliyetler açısından bu gücün muhafaza edilmeye çalışıldığı açıktır. Bu durum, dijitalleşen dünyada ulus devletlerin özellikle siber alan ve teknolojik faaliyetler açısından dönüştüğü, egemenlik alanının daraldığı, tam egemenlik konusunda geçmişe kıyasla sınırlı şekilde yönetebildiğini ifade etmek mümkündür.

Modern devlet anlayışının günümüzdeki tezahürü olarak kabul edilen ulus devleti tehdit altında tutan etkenler; ulus üstü kuruluşların yaygınlaşması, küreselleşmenin etkisiyle ulus devletlerin ekonomik ve ticari açıdan birbirine bağımlı hâle gelmesi, devlet eliyle yürütülen birtakım faaliyetlerin özel kurum ve kuruluşlara devredilmesi ve bu suretle ulus devletlerin merkezi güç olma niteliğini kaybetmeye başlaması ve ademimerkeziyetçi bir anlayışla ulus devletlerin merkezi görev ve yetkilerinin bölgelere yahut eyaletlere dağıtılması olarak örneklendirilebilir. Bu kapsamda ulus devletler iç ve dış egemenlik bakımından dönüşmektedir. Keza ulus devletler, tekel şekilde sahip olduğu birtakım egemenlik yetkilerini yerel ve ulus üstü yapılanmalara devretmektedir.²⁸⁴

Veri teknolojileri, devletlerin müdahale edebildiği ve genel olarak egemenlik yetkileri kapsamında kabul edilen işlemleri gerçekleştiren devlet dışı aktörlerin faaliyetlerine dayalı olarak geliştirilmektedir. Bu faaliyetlerin devletlerin egemenlik yetkilerinin sınırlandırmadığı; aksine süreç içerisinde devlet otoritelerinin egemenlik alanları kapsamında yenilikçi bir anlayışa dayalı olarak dönüştüğü ve bu suretle mevcut egemenlik anlayışına yakınlığı ifade edilebilir. Keza bütün teknolojik gelişmelere rağmen ağ çağının, devletlerin siyasi yapılanması içerisinde devamlılığını koruduğu ve

²⁸⁴ Ömer Özkaya, “Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 8/16, (Aralık 2020), 342-343.

buna dayalı olarak devletlerin mevcudiyetine meydan okumadan devletlerin faaliyetlerini destekleyici nitelik arz ettiği görülmektedir.²⁸⁵

Ulus devletlerin ulus unsurları üzerindeki egemenlik yetkilerini yitirmeye başladığı ifade edilebilir. Ancak bu hâl, ulus devletleri yok etmeyecektir. Zira ulus devletler farklı sebeplere dayalı olarak mevcudiyetini muhafaza etmektedir. Bu kapsamda, ulus üstü nitelik kazanmak için ulus devlet devletlerin varlığını koruması gerekmekte olup ulus devletler, yönetişime dayalı olarak mevcudiyetlerini devam ettirmektedir. Nitekim ulus devletler, milletlerarası aktörlerin küresel sistem kapsamındaki temel meşruiyet dayanağıdır.²⁸⁶

Ulus devletlerin yok olmaya başladığı düşüncesi oldukça abartılıdır. Zira ulus devletler günümüz dünyasının yöneldiği istikamete göre dönüşüm hâlinindedir. Bu dönüşüm, tekeli iktidar yapısını haiz ulus devletlerin daha esnek bir yapı hâline gelmesine sebep olmaktadır. Bu dönüşümün ivme kazanmasıyla birlikte temel hak ve hürriyetlerin nispeten daha doğru bir şekilde muhafaza edildiği, ulus devlet yapılanmasındaki idari anlayışın daha özgürlükçü ve demokratik hâle geldiği bir teşkilatlanmanın sağlanacağı görüşü de karşılık bulmaktadır.²⁸⁷

Günümüz dünyasında devlet olgusu ve ulus devlet anlayışının tekrar irdelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda devlet, küreselleşme ve dijitalleşme sürecinde nesne niteliğinde olmayıp bir öznedir. Dolayısıyla, ulus devletin ortadan kalkacağını ifade etmek makul bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak bu durum karşısında ulus devletlerin mevcut kabullerini tamamen muhafaza edebileceğini savunmak da bir hayli güçtür. İnsanların ve toplumların yaşantılarına bakıldığında nesilden nesle farklılaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Mevcudiyeti bakımından tıpkı insanlar gibi canlı bir organizmaya benzeyen devlet yapılanmaları da nesillerin kabullerine uyum sağladığı oranda varlığını sürdürecektir. Zira bu husus, devletin doğasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸⁸

Ulus devletler dijitalleşme eğilimi ve teknolojik gelişmeler karşısında her ne kadar gücünü bir nebze kaybetse de hâlen dünya düzeni kapsamında en önemli güç odağı ve

²⁸⁵ L. Quill, *Secrets and Democracy: From Arcana Imperii to WikiLeaks*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2014), 12.

²⁸⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, *Doğu Batı* 1, (2000), 122.

²⁸⁷ Hamit Emrah Beriş, *Egemenlik Kavramının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2014), 283-284.

²⁸⁸ Özkaya, “Devlet Olgusu”, 346.

egemen aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ulus devletlerin dijitalleşen dünyada dönüşüm sürecine girdiği de açıktır. Bu hâlde temel olarak ele alınması gereken husus, ulus devletlerin dijitalleşme eğilimini ne derece benimseyeceği ve dijital dönüşüm sürecine ne denli uyum sağlayabileceğidir. Dijitalleşme ve bunun yanında küreselleşme etkileri, ulus devletlerin günümüze kadar tesis ettiği yapılanmalar ile kabul edilen mevcut niteliklerini dönüşmeye zorlamaktadır. Bu etkilerin artarak devam edeceği düşünülürse, ulus devletlerin yenilikçi bir bakış açısıyla teşekkülünü reforme etmesi gerekebilir. Aksi hâlde, dijital dünyaya uyum sağlayamayan ulus devletlerin devamlılığını korumakta zorlanacağını ifade etmek mümkündür.



SONUÇ

Dijitalleşen dünyanın birçok farklı yönü vardır. Bunlar; birtakım teknolojiler, endüstriyel anlayışlar ve fikir akımları çerçevesinde izah edilebilir. Dijitalleşen dünyanın en etkili unsurlarından biri, Dördüncü Sanayi Devrimidir (Endüstri 4.0). Endüstri 4.0, genel anlamda dünya tarihindeki sanayi devrimlerinin dördüncüsü olarak kabul edilir ve endüstrileşme bakımından yenilikçi bir bakış açısı sunar. Endüstri 4.0 ile birlikte yapay zekâ, internet, nesnelerin interneti, otonom robotlar, büyük veri, bulut bilişim, akıllı teknolojiler, giyilebilir teknolojiler, transhümanizm temelinde insan genomu üzerinde geliştirme ve dönüştürme temelli çalışmalara bağlı olarak geniş bir kapsamı teşkil eder.

Ulus devletin ülke unsurunun kara, hava ve deniz alanlarına ek olarak, dijitalleşen dünyada kabul edilen bir kavram olarak karşımıza çıkan siber uzayın varlığını da tartışmak gerekir. Siber uzay, dijital ortamla sınırlı olan, fizikî olarak kablolar, güç kaynakları ve donanımsal yapılar aracılığıyla tesis edilen, çok sayıda sanal ağdan müteşekkildir. Siber uzay, varlığı itibariyle günümüz dünyasında insanların hayatını yoğun şekilde etkilemektedir.

Siber uzayın ülke unsuru bakımından ifadesi, siber ülke kavramı ile açıklanabilir. Siber ülke, ülke unsurunun kara, hava ve deniz alanlarından farklı olarak coğrafi sınır kavramıyla değerlendirmez; tamamen sanal bir yapı içerisinde yer alır ve çevrimiçi faaliyetlere ev sahipliği yapar. Siber ülke, vatandaşların çevrimiçi olarak varlık gösterdiği sanal ağları ifade eder. Siber ülke, kapsam ve mahiyet itibariyle geleneksel olarak sınırlandırılması mümkün olmayan bir yapıya sahiptir. Öyle ki siber ülkenin coğrafi sınırları bulunmaz; zira siber ülke sanal bir alemdir.

Siber ülke, ülke unsurunun kara, hava ve deniz alanlarının yanında bir yönü olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda, ulus devlet yapılanması kapsamında meşru iktidarın siber ülke üzerindeki egemenlik yetkileri ve bunların kullanımı bakımından siber ülkenin sanal sınırlarının tesis edilmesi mümkün olabilir.

Siber ülkenin tek başına ülke unsurunu oluşturup oluşturamayacağı hususu tartışmalıdır. Siber ülke, coğrafi bir alan niteliği taşımadığından ulusu oluşturan insanların üzerinde yaşayabileceği bir coğrafi alanı sağlayamaz. Ancak dijital vatandaşlık kavramı ve transhümanizm kavramlarıyla birlikte sanal bir hayata ev sahipliği yapabilir. Bu yönüyle siber ülkenin gelişen teknolojinin de etkisiyle öneminin artacağını ve ülke

unsuru açısından dönüştürücü nitelikte tesir kabiliyetinin olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

Siber ülke, her ne kadar geleneksel anlamda vatandaşların üzerinde yaşayabileceği bir ülke olarak kabul edilemese de dijitalleşmenin etkisiyle ortaya çıkan ve insanların hayat tarzını etkileyen dijital vatandaşlık tanımı ile birlikte dijital bir yaşamın kurulduğu bir ülke olarak kabul edilebilir. Sanal bir dünyada hayatının büyük bir kısmını çevrimiçi olarak geçiren insanların, sanal yaşamında dahilinde bulunduğu bir alan olarak ülke unsurunu oluşturabilir.

Ulus unsurunun dijitalleşme sürecindeki dönüşümünün en büyük etkenleri, dijital vatandaşlık, transhümanizm ve Toplum 5.0 kavramları etrafında şekillenmektedir. Dijital vatandaşlık, bireylerin sanal alemde çevrimiçi olarak faaliyet göstermesi, birbiriyle etkileşim ve iletişim hâlinde olan ağlar üzerinde varlığını göstermesiyle birlikte gündeme getirilen bir kavramdır. Dijital vatandaşlık kavramı, geleneksel vatandaşlık anlayışından farklı olarak yalnızca siber uzay dahilinde çevrimiçi olarak bulunmayı kapsar. Bu hâlde, dijital vatandaşlığın, devletin siber ülkesi kapsamında değerlendirilebileceğini ifade etmek doğru olacaktır.

Dijital vatandaşlık anlayışının yaygınlaşması, ulus devletin mevcut hâline kıyasla farklı bir yöne evrilebileceğinin bir işaretidir. Zira dijital vatandaşlık, ulus devletin üç temel unsuru üzerinde etkilidir. Ancak bu kavramın özellikle ulus ve ülke unsurları üzerinde derin izler bırakacağını vurgulamak gerekir. Dijital vatandaşlığın ülke unsuru üzerindeki etkisi, siber ülke kavramının tesirini artırmasına yol açacaktır. Dijital vatandaşlığın ulus kavramı üzerindeki etkisi ise ülke unsuruna nazaran daha derinlikli olacaktır.

Dijital vatandaşlık kavramı ile birlikte ulus kavramının “sınırları belirli bir ülke üzerinde yaşama” koşulunun tesiri azalacaktır. Zira dijital vatandaşlar, siber uzayın özellikleri itibarıyla dünyanın herhangi bir coğrafi bölgesinde yaşayabilir. İnternete ulaşılabilmesi ve siber ülke kapsamında yer alan ağlara erişim izni verilmesi ile birlikte dünya üzerindeki herhangi bir insanın siber ülke dahilindeki ağlarda çevrimiçi olabilmesi ve sanal işlemler gerçekleştirebilmesi mümkündür. Bu durumda, bir devlete dijital vatandaşlık bağı ile bağlı olan bir insanın ulus kapsamında kabul edilebilmesi için ulusun “sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşama” koşulunun en azından hafifletilmesi gerekecektir. Aksi hâlde dijital vatandaşlık kavramı ile ulus devlet yapılanması arasında meşru bir bağın tesis edilmesi mümkün olmaz.

Dijital vatandaşlığın ulus kavramı üzerindeki bir diğer etkisi ise, ulus kavramının “ortak kültür, amaç ve milli bilince sahip olma” koşulu açısından olacaktır. Zira dijital vatandaşlık sıfatını haiz insanların farklı kültür ve milliyete sahip olabileceği kuşkusuzdur; zira dijital vatandaşlık, tabiatı gereği dünyanın farklı yerlerinde yaşayan ve sanal düzlemde çevrimiçi hareket eden insanlar için tesis edilecektir. Bu durumda, dijital vatandaşların bu sıfatının dışında bir başka devlet ile geleneksel anlamda vatandaşlık bağının bulunması da mümkün olabilir. Böylece, günümüzde kabulü mümkün olan “çok vatandaşlık” kavramının daha farklı bir yönünün de ortaya çıkması da söz konusu olabilecektir. Çok vatandaşlığın kabulü ile birlikte ulusun “ortak amaç, kültür ve milli bilince sahip olma” şartının önceki dönemlere nazaran esnediği ve daha yüzeysel bir düzeyin sağlanmasına bağlı olarak kabul edildiğini de ifade etmek gerekir. dijital vatandaşlık ile birlikte, bu yüzeyselleşmenin daha da artacağı ve belki de bu şartın tamamen ortadan kalkacağı bir dünya düzeninin söz konusu olması da pekâlâ mümkündür.

Ulus üzerindeki bir diğer etken de transhümanizmdir. Transhümanizm, tüm bu amaçlarıyla ulus kavramını tamamen dönüştürme eğilimi içerisindedir. Zira bu görüş, ulusun yalnızca insanlardan oluştuğu günümüz dünyasına aykırı olarak bilinç kazandırılan ve yapay zekâ ile donatılan robotlar, yazılımlar, post-human’lar, cyborg’lar, bilinçli şekilde geliştirilen hayvan ve bitkiler gibi birçok varlığın bilinçli varlıklar olarak kabul edilerek hukuk düzeni içerisinde kişi ve hak süjesi olarak kabul edilmesi, vatandaşlık elde etmesi, birtakım yükümlülükleri üstlenmesi gibi fikirleri benimsemektedir. Bu fikirlerin küresel anlamda genel kabul görmesi ve teknolojik gelişmelerin bunlara imkân vermesi durumunda, ulus yapısının tamamen değişeceği ve hatta yeni kavramlara dayalı olarak ortadan kalkacağı bir dünya düzeninin kurulması ihtimali ortaya çıkacaktır.

Ulus unsuru üzerinde Toplum 5.0 da etkilidir. Toplum 5.0’ın insan merkezli bir anlayışa dayalı olarak insanların teknolojiyle entegre olmasını sağlayarak “süper akıllı toplum” hedefine ulaşması bakımından ulus unsurunun dönüşümüne etki edeceği açıktır. Toplum 5.0, transhümanizmden farklı olarak insanı merkezine alır. Transhümanizmin yeni hak süjelerinin tanınması ve “bilinçli varlıklar” çatı kavramı altında insan dışı birçok canlı ve cansız varlığın hukuk düzeninde kişi olarak kabul edilmesine yönelik hedefi ile Toplum 5.0’ın “süper akıllı toplum” anlayışı birbiriyle tezatlıklar

barındırmaktadır. Keza transhümanizm, insan ile bilinçli varlıklar kapsamında kabul edilen insan dışı varlıklar arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak ulus kavramını kapsam ve mahiyet bakımından çok daha derinlikli bir dönüşüm etkisi altına almayı amaçlamaktadır.

Toplum 5.0 ile birlikte tesis edilmesi amaçlanan süper akıllı toplum ile teknoloji ile entegre olmuş, Endüstri 4.0'ın unsurları bakımından farkındalık kazanmış insanlardan oluşan bir toplum yapısı ortaya konulmaktadır. Bu dönüşüm iddiası, ulus unsurunun insanlardan ibaret olma şartını muhafaza etmektedir. Ancak Toplum 5.0'ın insanlar arasında ayrım gözetmeksizin eşitlikçi bir anlayışa sahip olması, ulusu oluşturan insanların ortak kültür, ortak amaç ve milli şuur sahibi olma şartına aykırılık teşkil etmektedir. Bu hâlde, Toplum 5.0'ın muhtemel etkisi ile birlikte ulus kavramının özellikle milliyetçilik anlayışı bakımından dönüşeceğini öngörmek mümkündür.

Ulus devletin egemenlik unsuru da ülke ve ulus unsurları gibi dijitalleşme eğiliminin dönüştürücü etkisinden nasibini alacaktır. Egemenlik unsurunun dijitalleşen dünyadaki dönüşümü, doğrudan veya dolaylı olarak tezahür edebilir. Ulus devletin ülke unsuru kapsamında siber ülke kavramının yer edinmesi, siber uzayda egemen aktörler olarak karşımıza çıkan çok uluslu şirketler, kişi grupları ve bireyler ile egemenlik yetkilerinin paylaşılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Zira siber uzayın, yapısı gereği sınırlandırılması zor olup basit nitelikteki akıllı cihazlar aracılığıyla erişilebilir bir ortamdır. Bu hâlde, meşru iktidarın tam egemenlik sağlayabilmesinin kara, hava ve deniz alanlarına kıyasla çok daha güç olduğunu ifade etmek gerekir. Siber ülkenin varlığı, dünya üzerindeki güç dengeleri ile egemenlik ilişkilerini etkileyeceğinden, egemenlik unsurunun iç egemenlik yönü bakımından tam egemen olma özelliğinin ortadan kalkması söz konusu olabilir.

Egemenlik unsurunun ulus unsuruna dayalı olarak dönüşümü, özellikle ulusun yapısal dönüşüm yaşamasıyla görülebilecektir. Dijital vatandaşlığın yaygın şekilde kabulü ile birlikte, egemenlik yetkilerini meşru iktidara devreden ulusun yapısı değişecektir. Böylece ulusun menfaatlerini gözetme görevini üstlenen meşru iktidarın bu kapsamdaki usul ve bağlılıkları değişecektir.

Dijital vatandaşlık ile birlikte meşru iktidarın şiddet uygulama yetkisi de değişecektir. Zira dijital vatandaşlar mahiyet olarak çevrimiçi olan ve devlete dijital ortam üzerinden bağlılığı bulunan insanlardan oluşur. Bu hâlde, iktidarın dijital vatandaşlara karşı meşru

zeminde uygulayabileceği şiddetin niteliği, geleneksel vatandaşlık bağı ile bağlı olan insanlara nazaran farklılık arz edecektir. Devletin dijital vatandaşlar üzerindeki yaptırım gücünün dijital ortam dışında sağlanabilmesi zor olacaktır. Dijital vatandaşlar, devletin kara ülkesi dışında bir coğrafi alanda yaşayan ve hatta başka bir devletle vatandaşlık bağı bulunan insanlar olabilir. Bu durumda, devletin iç hukuk kurallarına bağlı olarak bu vatandaşlara bazı yaptırımları uygulaması mümkün olmayabilir. Örneğin, ceza hukuku bakımından kara, hava ve deniz ülkesi dışında bulunan bir insana fizikî nitelikte ceza uygulanması, dijital vatandaşın geleneksel olarak vatandaşlık bağının olduğu devletin iç hukuku kapsamında kabul görmeyebilir. Bunun dışında, suç yerinin tespit edilmesi hususunda siber ülkenin sınırlarının belirlenmesi bakımından sorunlarla karşı karşıya kalınabilir. Bu durum, ulus devletlerin yapısal dönüşümünün yanında hukuk kurallarının yeniden düzenlenmesi, uluslararası hukuk kapsamında yeni kural ve eğilimlerin ortaya çıkması gibi birçok önemli değişikliğin gündeme gelmesine yol açabilir.

Tüm bunlar bakımından değerlendirme yapıldığında, ulus devletin dijitalleşme etkisi altında dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Zira dijitalleşen dünyada yeni fikir ve teknolojilerin gelişme ve yayılma hızı dikkate alındığında, ulus devletler ile dijital teknolojilerin uyumlu bir birliktelik sağlaması ve küresel düzeyde dijital dönüşümün öncelikli hâle gelmesi, dijitalleşen dünyanın bir neticesi olarak karşımıza çıkacaktır.

Netice olarak, dijitalleşen dünyada ortaya çıkan ve geliştirilen fikir ve teknolojiler, dünyayı mevcut hâlinden farklı bir yöne doğru götürmektedir. Dijitalleşmenin tesir kabiliyetine karşı, ulus devletlerin mevcut konum ve kabullerini muhafaza etmesi mümkün görünmemektedir. Bu suretle, ulus devlet yapılanmasının unsurları ve teşekkülü bakımından dijital dönüşüm sürecine girmesi, dijitalleşme eğilimi ve dijital teknolojiler ile uyumlu şekilde devam edebilmesi, ulus devletin varlığını sürdürebilmesi ve devamlılığını koruması için gerekli olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu hâlde, dijitalleşme ve ulus devlet yapılanmasının mevcut kabulleri arasında bir denge tesis edilmesi ve böylece tutarlı ve sağlam bir düzenin oluşturulması gerekmektedir. Aksi hâlde, dünya düzeninin güvenli ve istikrarlı bir nizama getirilmesi zorlaşabilir ve dijital teknolojilerin “yaratıcı yıkım” etkisi, yerini denetimsiz bir yıkım sürecine bırakabilir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, Daron ve Robinson, James A.. *Ulusların Düşüşü*. Çev: F. R. Velioğlu. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2016.
- Ağaoğulları, M. A. (Ed.). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Akad, Mehmet, Vural Dinçkol, Bihterin ve Bulut, Nihat. *Genel Kamu Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 2020.
- Akın, Nisa, Mayatürk Akyol, Evrim ve Sürgevil Dalkılıç, Olca. “Akademik Yayınlar Işığında Toplum 5.0 Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 35/2 (2021): 577-593.
- Aksu, H.. *Dijiyopya Dijital Dönüşüm Yolculuk Rehberi*. İstanbul: Pusula Yayıncılık, 2018.
- Alçın, Sinan. “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0”. *Journal of Life Economics* 8, (2016): 19-30.
- Alfred, D. ve Chandler, Jr.. *Scale and Scope: The Dynamics Of Industrial Capitalism*. Harvard: The Belknap Press of Harvard University Press, 1994.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. Çev: İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Anderson, Terry. *Understanding Knowledge Engineering*. Ed: Jhon Wley ve Son. New York: 1990.
- Arklan, Ü. ve Taşdemir, E.. “Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve İnternet”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 5/3, (2008): 67-80.
- Aron, R.. *Sanayi Toplumu*. Çev: E. Gürsoy. İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.
- Aslanoğlu, Rana A., Çınar, Menderes, Cangızbay, Kadir, Vergin, Nur, Kalaycoğlu, Ersin, İnalçık, Halil ve Coşar, Simten. *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Atatüre, Süha. “Küreselleşme Sürecinin Ulus Devlet Üzerindeki Etkileri”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001.
- Aust, Stefan ve Ammann Thomas. *Dijital Diktatörlük*. Çev: E. Yücel ve H. Yılmaz. Ankara: Hece Yayınları, 2018.
- Auerswald, D. P.. “Explaining Wars of Choice: An Integrated Decision Model of NATO Policy in Kosovo”. *International Studies Quarterly* 48/3 (2004): 631-662.

- Aybay, Rona. *Vatandaşlık Hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Aydeniz, Hüsnü. “Geleneksel Değerler Üzerinden Bir Transhümanizm Eleştirisi”. *İlted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi / Journal Of İlahiyat Researches* 53. (Haziran 2020): 353-376.
- Bağçe, Emre. “Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”. *Amme İdaresi Dergisi* 32/4, (1999): 3-14.
- Bal, İ. *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Lalezar Kitapevi Yayınları, 2006.
- Balibar, Etienne, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, Çev: Nazlı Ökten, Der: Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Banger, G.. *Endüstri 4.0 Ekstra*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2017.
- Başaran, İsmail. “Küreselleşme Karşısında Ulus Devletler: Direnen Geleneksel Egemenlik”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2005): 39-59.
- Baumann, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. Çev: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Beriş, Hamit Emrah. *Egemenlik Kavramının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2014.
- Beriş, Hamit Emrah. “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”. *AÜSBF Dergisi* 63/1. (2008): 55-80.
- Berki, Şakir. *Devletler Umumi Hukuku*. Ankara: 1968.
- Betz, David J. and Stevens, Tim. “Chapter Three: Cyberspace and War”. *Adelphi Series, Cyberspace and the State: Toward a Strategy for Cyber-power* 51/424, (2011): 75-98.
- Birleşmiş Milletler (United Nations). <https://www.un.org/about-us/member-states>. Erişim tarihi: 25.12.2023.
- Birnhack, Michael D. ve Niva Elkin-Koren. “The Invisible Handshake: The Reemergence of the State in the Digital Environment”. *Virginia Journal of Law and Technology Association* 8/6 (2003).
- Bloomberg, Jason. “Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril”. *Forbes*, (2018): 1-6.
- Bonekamp, L. ve Sure, M. Consequences of Industry 4.0 on Human Labour and Work Organisation. *Journal of Business and Media Psychology* 6/1. (2015): 33-40.

- Bostrom, Nick. "Transhumanist Values". *Ethical Issues for the 21st Century*. Ed: Frederick Adams. Philosophical Documentation Center Press, 2003. <https://www.nickbostrom.com/ethics/values.pdf> (Erişim tarihi: 11/12/2023).
- Bostrom, Nick. "In Defense of Posthuman Dignity". *Bioethics* 19/3. (2005): 202–214.
- Bradshaw, H. G. ve Meulen, R. Ter. "A Transhumanist Fault Line Around Disability: Morphological Freedom and the Obligation to Enhance". *Journal of Medicine and Philosophy* 35/6 (2010): 670–684.
- Brennen, J. S., Kreiss, D., "Digitalization", *The Wiley Blackwell-ICA International Encyclopedias of Communication*, (2016), 1-11, <https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiect111> , Erişim tarihi: 10/04/2024.
- Bryant, Rebecca. "What Kind of Space is Cyberspace?". *Minerva - An Internet Journal of Philosophy* 5. (2001).
- Bulgan, B. G.. *George Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*. İstanbul: Onikilevha Yayınları, 2017.
- Bulut, E. ve Akçacı, T. "Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)* 7, (2017): 50-72.
- Bulutay, Tuncer. "Kalkınma ve Büyüme". *İktisat, İşletme ve Finans* 19/214 (2004).
- Büyükgöze, S. ve Dereli, E.. "Toplum 5.0 ve Dijital Sağlık". *VI. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi-Fen ve Sağlık*, (2019): 07-10.
- Büyükuslu, A.. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Endüstri 5.0*. İstanbul: Der Yayınları. 2021.
- Cadoux, Charles. "Droit constitutionnel et institutions politiques". Paris, Cujas, 1988.
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/digitize?q=digitization> (Erişim tarihi: 28.10.2022).
- Candemir, Yücel. "Dördüncü Sanayi Devrimi, Küreselleşme ve Ulusal Gelir Muhasebesi". *Ekonomi-tek* 5/2. (Mayıs 2016): 1-34.
- Castells, M. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 3, No 1, Ağ Toplumunun Yükselişi*. Çev: Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Cebeci, K. "Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü". *Sayıştay Dergisi* 71 (2008): 23-34.
- Choucri, N.. *Cyberpolitics in International Relations*. (Cambridge: The MIT Press, 2012).

- Cohen, Richard. *The Handbook Artificial Intelligence*. Ed: McGraw-Hill. New York: 1987.
- Cordeiro, José Luis. “The Boundaries of the Human: From Humanism to Transhumanism”. *The Transhumanism Handbook*. Ed: Newton Lee. Cham (Switzerland): Springer, (2019): 63-74.
- Coşkun, V.. *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*. İstanbul: Liberte Yayınları, 2007.
- Cömert, Ahmed Alper. “Trans-hümanizmin Millet Unsuru Üzerindeki Muhtemel Etkileri Hakkında Değerlendirme”. INTPOLSEC International Security Congress Uluslararası Güvenlik Kongresi Tam Bildiri Kitabı. Der: Fikret Birdişli ve Fatih Tekin. Malatya: Intpolsec Publishing, (Kasım 2022): 81-92.
- Crone. Patricia. *Pre-Industrial Societies: Anatomy of the Modern World*. One Eorld Yay, 2003.
- Çakmak Karapınar, Derya ve Öcal, Derya. “Endüstri 4.0’ın Endüstrilerin Yapısı ve Paydaş İlişkileri Üzerine Yansımaları”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 23/2, (Kasım 2020): 684-705.
- Çalış Duman, Meral. “Toplum 5.0: İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences* 82 (2022): 309-336.
- Çark, Özgür, Yıldız, İlker ve Karadeniz, Alper Talha. “Sanayi 4.0 Kapsamında İşletmeler Açısından Büyük Veri”. *International Journal of Multidiciplinary Studies and Innovative Technologies* 3/2, (2019): 114-120.
- Çatlı, Mehmet ve Keskin, Salih. “İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme”. *Ombudsman Akademik* 7/14. (Ocak-Haziran 2021): 199-229.
- Çelik, M. “Siber Ordu Kurmak İçin Devletler Özel Sektör ile Çalışıyor”. *TMMOB Bilgisayar Mühendisleri Odası Dergisi* 5 (2015).
- Çetiner, T. “E-dönüşümde Türkiye Nerede?”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi* 31, (2011): 40-48.
- Çıtak, Halim Alperen. “Transhümanizm Karşısında Bir Hukuk Devleti İdeali”. *İnsan Hakları Yıllığı* 38. (2020): 1-40.
- Çiğdem, Ahmet. *Bir İmkân Olarak Modernite; Weber ve Habermas*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Dahl, Robert. *Demokrasi ve Eleştirileri*. Çev: Levent Köker. Ankara: Yetkin Yayınevi, 1993.
- Dawes, S. S.. “The Evolution and Continuing Challenges of e-Governance”. *Public Administration Review* 68 (2008): 86-102.

- Davies, R., Coole, T. ve Smith A.. “Review of Socio-Technical Considerations to Ensure Successful Implementation of Industry 4.0”. *Procedia Manufacturing* 11, (2017): 1288-1295.
- Demirkol, Ferman. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2013.
- Dengiz, O. “Endüstri 4.0: Üretimde Kavram ve Algı Devrimi”, *Makina Tasarım ve İmalat Dergisi* 15/1, (2017): 38-45.
- Deniz, Gözde ve Ertuğrul, İrfan. “4.0 Dünyası: Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (Haziran 2018): 158-170.
- Derya, Hülya. “Endüstri Devrimleri ve Endüstri 4.0”, *Gaziantep Üniversitesi İslâhiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası e-Dergi* 2/2, (2018): 1-20.
- Dilmen, E. N.. “Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri-Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları”. *Marmara İletişim Dergisi* 12/12 (2007): 113-122.
- Drath, R. ve Horch, A. “Industrie 4.0: Hit or Hype”. *IEEE Industrial Electronics Magazine* 8/2 (2014): 56-58.
- Drezner, D. W.. “The Global Governance of the Internet: Bringing the State Back In”. *Political Science Quarterly* 199/3 (2004).
- Dursun, D.. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- Ebert, Hannes and Maurer, Tim. “Contested Cyberspace and Rising Powers”. *Third World Quarterly* 34/6, (2013): 1054-1074.
- Eğilmez, Mahfi. *Tarihsel Süreç İçinde Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.
- Ercan, T. ve Kutay, M.. “Endüstride Nesnelerin İnterneti (IoT) Uygulamaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* 16/3, (2016): 599-607.
- Erdem, Merve ve Özocak, Gürkan. “Siber Güvenliğin Sağlanmasında Uluslararası Hukukun ve Türk Hukukunun Yeri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 68/1 (2019): 127-212.
- Eren, Abdurrahman. *Anayasa Hukuku Ders Notları*. İstanbul: 2014.
- Erkal, M. E., Baloğlu, B. ve Baloğlu, F. *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- Erkut, B.. “From Digital Government to Digital Governance: Are We There Yet?”. *Sustainability* 12/3 (2020).

- Ersal, A.. *Türkiye’de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- Ersöz, B. ve Özmen, M.. “Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri”. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 11/42 (2020): 170-179.
- Erözden, O.. *Ulus-Devlet*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2008.
- Esgin, Ali. “Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2, (2001): 185-192.
- Esmer, Yusuf ve Alan, Mehmet Asif. “Endüstri 4.0 Perspektifinde İnovasyon”, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/18, (Haziran 2019): 465-478.
- Etgü, M. A.. *Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine: Küresel Devlet*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.
- Farmer, Lesley. *Teaching Digital Citizenship*. (2010). https://www.researchgate.net/publication/228403914_Teaching_Digital_Citizenship (Erişim Tarihi: 11/12/2023).
- Fırat, Oktay Zihni ve Fırat, Seniye Ümit. “Endüstri 4.0 Yolculuğunda Trendler ve Robotlar”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 46/2, (Kasım 2017): 211-223.
- Firebaugh, Morris W.. *Artificial Intelligence, A Knowledge-Base Approach*. Boston: PSW-Kent Publishing Company, 1989.
- Frederick, Donna Ellen. “Libraries, Data and the Fourth Industrial Revolution (Data Deluge Column)”, *Library Hi Tech News* 33/5, (2016): 9-12.
- Fukuda, Kayano. “Science, Technology and Innovation Ecosystem Transformation Toward Society 5.0”. *International Journal of Production Economics* 220 (2020).
- Fukuyama, F.. *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. Çev: D. Çetinkasap İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Fukuyama, M.. “Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society”. *Japan Spotlight* 220/2 (2018): 47-50.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev: B. Behar ve G. Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Germeç Tanrıverdi, E. *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-Devlet*. İstanbul: Seçkin Yayınları, 2017.
- Gibson, William. *Neuromancer, (The Sprawl – 1)*. New York: Ace Science Fiction Books, 1984.

- Giddens, Anthony. *Ulus Devlet ve Şiddet*. Çev: Cumhur Atay. İstanbul: Devrin Yayınları, 2005.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. Çev: Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Kitabevi, 2004.
- Government of Canada. *National Cyber Security Strategy: Canada's Vision for Security and Prosperity in the Digital Age*. Public Safety Canada. ISBN: 978-0-660-26553-7, 2018.
- Gökrem, L ve Bozuklu, M.. “Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizde Son Durum”. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi* 13. (2016): 47-68.
- Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*. Bursa: Ekin Basın Yayıncılık, 2017.
- Greengard, S.. *Nesnelerin İnterneti*. İstanbul: Optimist Yayınları, 2017.
- Grohe, E.. “The Cyber Dimensions of the Syrian Civil War: Implications for Future Conflict”. *The Johns Hopkins University Applied Physics Laboratory* 14/7 (2017).
- Gross, Leo. “The Peace of Westphalia: 1648-1948”. *The American Journal of International Law* 42/1, (1948): 20-41.
- Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S. and Palaniswami, M. “Internet of Things (IoT): A Vision, Architectural Elements, and Future Directions”, *Future Generation Computer Systems* 29/7 (2013).
- Güldiken, N.. “Ulus, Ulus-Devlet, Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye”. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi* 7/2 (2006): 157-168.
- Güran, Sait. “Egemenlik Ulus’undur Üstünlük Anayasa’dadır”. *Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi’ nin 38. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler* 17. Ankara: 2000.
- Habermas, J.. *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*. Çev: M. Beyaztaş. İstanbul: Yarı Yayınları, 2018.
- Hays Sean A.. “Transhumanism”. *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/transhumanism> (Erişim tarihi: 11/12/2023).
- Hazır, Hayati. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Alter Yayıncılık, 2007.
- Held, David, McGrew, Anthony, Goldblatt, David and Perraton, Jonathan. *Global Transformations, Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Hensel S. ve Krishna F.. *Cybersecurity: Perspectives on the Challenges of the Information Revolution*, Myriam Dunn Cavelty, Victor Mauer, Power and

Security in the Information Age Investigating the Role of the State in Cyberspace. (Ashgate Publishing: 2007).

Hermann, M. Pentek, T., and Otto, B. “Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios”. *IEEE Computer Society, 49th Hawaii International Conference on System Sciences* p. 3928-3937 (2016).

HM Government. “National Cyber Security Strategy 2016-2021”. 1 Kasım 2016, <https://www.gov.uk/government/publications/national-cyber-security-strategy-2016-to-2021>, (Erişim Tarihi: 06/12/2023).

Hobbes, T.. *Leviathan*. Çev: S. Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Hobsbawm, E. J.. *1870’ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: “Program, Mit, Gerçeklik”*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

Hobsbawm, Eric. *The Age of Revolution 1789-1848*. New York: 1996.

Huxley, Julian. *New Bottles for New Wine*. London: Chatto and Windus Publishing, 1957.

IBM Institute for Business Value. “Digital Transformation”, 2011, <https://s3-us-west.amazonaws.com/itworldcanada/archive/Themes/Hubs/Brainstorm/digital-transformation.pdf>, (Erişim tarihi: 01.11.2022).

Işık, Alper. *Dijital Demokrasi*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2020.

Işık, Alper. *İnternet Aktörleri ve Egemenliğin Değişen Boyutları*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2023.

İnce, Fatih, Şenkutlu, Deniz ve Yılmaz, Sedat. “Dijital Dönüşümde Birlikte Çalışabilirlik İçin E-Belge”. *T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Dijital Dönüşüm Dergisi* 35/410 (Şubat 2023): 23-25.

Jellinek, Georg. *L’Etat moderne et son droit*, Traduction française par Georges Fardis, V. Giard & Brière. Paris: 1911.

Kagermann, H.; Wahlster, W. ve Helbig, J. “Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0,” Final Report of the Industrie 4.0 Working Group, Ed:Ariane Hellinger ve Veronika Stumpf. *Acatech-National Academy of Science and Engineering*. (2013): 13-78.

Kapani, M.. *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bb101 Yayınları, 2015.

Kartepe, Ş.. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2013.

Katz, R. L. *Social and Economic Impact of Digital Transformation*. International Telecommunications Union, 2017.

- Kaygın, Erdoğan, Zengin, Yunus ve Topçuoğlu, Ethem. “Endüstri 4.0’a Akademik Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 33/ 4, (2019): 1065-1081.
- Kesayak, B. *Endüstri Tarihine Kısa Bir Yolculuk*. (2017). <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/> (Erişim tarihi: 13.11.2022).
- Kılıç, Sabiha ve Alkan, Reha Metin. “Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0: Dünya ve Türkiye Değerlendirmeleri”, *Girişimcilik, İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi* 2/3, (2018): 29-49.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. *Uyruktan Vatandaşa, Geçimden İktisada*. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Koca, Didem. “Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi OPUS* 16/31, (Kasım 2020): 4531-4558.
- Korhan, Sevda. “Siber Uzayda Aktör – Güç İlişkisi”. *Cyberpolitik Journal* 2/4 (2018), 75-104.
- Koştı, Güler. “Sanayi 4.0 ve Teknoloji Bileşenleri”. *Journal of Business, Innovation and Governance* 3/2, (2020): 131-144.
- Kösoğlu, Nevzat. “Milli Kimlik, Etnik Grup ve Mozaik Kültür”. *Türkiye ve Siyaset Dergisi* 3. (2001).
- Kubalı, Hüseyin Nail. *Anayasa Hukuku Dersleri*. İstanbul: 1971.
- Kuvancı, Belma ve Akın, Fetullah. “Dördüncü Sanayi Devriminin Bir Sonucu Olarak Siber Tehditler ve Siber Güvenliğin Aile, Şirket ve Devlet Bazında Önemi”. *İş ve Hayat*. (2018): 24-45.
- Küngerü, Ayhan. “Transhümanizm ve Biyopolitika Bağlamında Değiştirilmiş Karbon Dizisi Örneği”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2022): 1-22.
- Kymlicka, Will. *Çokkültürlü Yurttaşlık*. Çev: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2015.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T., Hoffmann, M. “Industry 4.0. Business Information Systems Engineering”, 6/4, (2014): 239-242.
- Leca, Jean. *Neden Söz Ediyoruz*. Jean Leca (Ed), Uluslar ve Milliyetçilikler. Çev: Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Lee, E.. “Computing Foundations and Practice for Cyber- Physical Systems: A Preliminary Report”. *Technical Report No. UCB/EECS-2007-72*. (2007).

- Lee, I. ve Lee, K.. “The IoT (IoT): Applications, Investments and Challenges for Enterprises”. *Business Horizons* 58, (2015): 431-440.
- Lee, J., Kao, H.A., ve Yang, S.. “Service Innovation And Smart Analytics For Industry 4.0 And Big Data Environment”. *Procedia Cirp* 16, (2014): 3–8.
- Libicki, M.. *Conquest in Cyberspace National Security and Information Warfare*. (Cambridge: 2007).
- Lister, M. Dovey, J.. *New Media: A Critical Introduction*. London: Routledge Mayfield, 2009.
- Lotrionte, Catherine. “State Sovereignty and Self Defence in Cyberspace: A Normative Framework for Balancing Legal Rights”. *Emory International Law Review* 26 (2012).
- Marr, Bernard. “What Everyone Must Know About Industry 4.0”, *Forbes*. (2016). <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2016/06/20/what-everyone-must-know-about-industry-4-0/#47c8a189795f> (Erişim Tarihi: 15.11.2022).
- Mert, Erdoğan. “İdeal Devlet Modeli Önerisi”. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* 2/4 (2018): 149-169.
- Molz, Redmond Kathleen and Dain, Phyllis. *Civic Space / Cyberspace: The American Public Library in the Information Age*. Cambridge, Massachusetts: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1999.
- Morraz, R. ve Arman, H.. “The Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0): A Social Innovation Perspective”. *Technology Innovation Management Review* 7/11, (2017): 12-20.
- Murphy, E. C.. “Theorizing ICTs in the Arab World: Informational Capitalism and the Public Sphere”. *International Studies Quarterly* 53/4. (2009).
- Nalbant, Atilla. *Üniter Devlet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nalbant, A.. *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Namlı, Bülent. *Devletler ve Örgütler*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2005.
- Nascimento, DLM., Alencastro, V., Quelhas, OLG., Caiado, RGG., Garza-Reyes, JA., Rocha-Lona, L., Tortorella, G. “Exploring Industry 4.0 Technologies to Enable Circular Economy Practices in a Manufacturing Context”. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30/3, (2019): 607-627.
- Neocleous, Marc. *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*. Der: Zafer Yılmaz. Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.

- Newman, C. “Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet”. Çev: Muammer Türker. *Türkiye Günlüğü* 64 (2011).
- Nye, Joseph S.. “The Regime Complex for Managing Global Cyber Activities”. *The Centre for International Governance; Global Commission on Internet Governance* 1. (2014).
- OECD. *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives*, Paris: OECD Publishing, 2019.
- Okan Gökten, P.. “Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyetin Kapsamı”. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi* 20/4 (2018): 880–897.
- Okandan, Recai Galip. *Amme Hukukumuzun Anahatları [Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi]*. Birinci Kitap. İstanbul: 1971.
- Önday, Ö.. *Dijital Dönüşüm*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Önday, Ö.. “Japan’s Society 5.0: Going Beyond Industry 4.0”. *Business and Economics Journal* 10/2 (2019): 1-6.
- Oppenheimer, Franz. *Devlet*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2005.
- Özdemir, Hakan. “Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilmeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (Haziran 2012): 39-59.
- Özdoğan, Ogan. *Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları*. İstanbul: Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık, 2017.
- Özer, Atilla. “Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu”. *Anayasa Yargısı Dergisi* 20. (2003): 187-194.
- Özer, Gamze. “Dijital Dönüşüm Sürecinde Örgütsel Öğrenme ve Dijital Dönüşüme Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2021.
- Özkan, M., Arzu, A., Yavuz, S. “Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Dördüncü Sanayi-Endüstri Devrimi’nin Etkileri ve Türkiye”, *International Journal of Political Science and Urban Studies* 6(2), (2018): 126-156.
- Özkaya, Ömer. *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde İdarenin Bütünlüğü İlkesi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- Özkaya, Ömer. “Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 8/16 (Aralık 2020): 317-352.
- Öztürk, Mücahit. “Dijital Vatandaşlık Araştırmalarının İncelenmesi: Kavramsal ve Yöntemsel Eğilimler”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Journal of Higher Education and Science* 11/2. (2021): 385-393.

- Özyakışır, Deniz. “Ulus-Devlet ve Milli Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi”, *Jeopolitik Dergisi* 5/31, (2006): 78-80.
- Paenson, I.. *Manual of the Terminology of Public International Law*. Brussels: Peace and International Organizations, 1983.
- Pamuk, Nurten Sinem ve Soysal, Mehmet. “Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme”. *Verimlilik Dergisi* 1. (2018): 41-66.
- Philpott, Daniel. *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001.
- Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. Çev: Dilek Hattatoğlu. Ankara: Çivi Yazıları Yayınları, 2000.
- Platon. *Devlet*. Çev: S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Poggi, Gianfranco. *Çağdaş Devletin Gelişimi*. Çev: Ş.Kut ve B.Toprak. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.
- Poggi, Gianfranco. *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. Çev: Aysun Babacan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Quill, L.. *Secrets and Democracy: From Arcana Imperii to WikiLeaks*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2014.
- Raymond, Mark. “Puncturing the Myth of the Internet as a Commons”. *Georgetown Journal of Internet Affairs, Special Issue* (2013).
- Redclift, M.. “Sustainable Development (1987–2005): An Oxymoron Comes of Age”. *Sustainable Development* 13/4, (2005): 212-227.
- Ribble, Mike. *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know*. International Society for Technology in Education, 2015.
- Ritzer, G. *Küresel Dünya*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Robin, Agnès. “La neutralité de l’internet, garantie d’un réseau ouvert”, in, Numérique: Nouveaux droits, nouveaux usages, Sous la direction de: Sylvain Chatry and Thierry Gobert, Ed: Mare and Martin, (Paris: 2017).
- Roblek, V., Meško, M., and Krapež, A.. “A Complex View of Industry 4.0”. *SAGE Open* 6/2, (2016): 1-11.
- Rodrik, Dani. *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. İstanbul: Sabah Kitapları, 2000.
- Rosemann, Michael.. “The Internet of Things: New Digital Capital in the Hands of Customers”. *Business Transformation Journal*, (2013): 6-15.

- Rousseau, J. J.. *Toplum Sözleşmesi*. Çev: V. Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi: Antikçağ, I. Cilt*. Çev: Muammer Sencer. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Russel, S. ve Norvig, P.. *Artificial Intelligence: A Modern Approach, Third Edition, Upper Saddle River*. New Jersey: Pearson Education, 2010.
- Sabiha Annaç Göv ve Dilek Erdoğan. “Dördüncü Endüstri Devriminin (Endüstri 4.0) Neresindeyiz?”. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2, (Ekim 2020): 299-318.
- Sağtaş, Saadet. “Endüstri 4.0’ın Dijital Pazarlamaya Etkileri”. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/1, (2021): 51-66.
- Sandberg, Anders. “Morphological Freedom - Why We Not Just Want It, but Need It”. *The Transhumanist Reader*. ed: Max More and Natasha-Vita More, Wiley-Blackwell. Chichester,.(2013): 56-64.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih*. Ankara: İmge Kitapevi, 2009.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Kitabevi, 2011.
- Santamaria, Y.. “Ulus-Devlet”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (ed: J. Laca, Çev. S. İdeman), İstanbul: 1998.
- Saracel, N. ve Aksoy, I.. “Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/2 (2020): 26–34.
- Sayar, Mahmut ve Yüksel, Hilmi. “Endüstri 4.0 ve Türkiye Kamu Sektöründe Endüstri 4.0 Dönüşümü”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 10/2, (2018): 83-98.
- Schmidt E. ve Cohen J.. “The Digital Disruption: Connectivity and the Power of Diffusion”. *Foreign Affairs* 89/6 (2010).
- Schmidt, N.. “Super-empowering of Non-State Actors in Cyberspace”. (2016). http://www.academia.edu/10088487/Super-empowering_of_Non-State_Actors_in_Cyberspace , Erişim Tarihi: 08/03/2024.
- Schnapper, D. *Yurttaşlar Cemaati*. Çev: Ö. Okur. İstanbul: Kesit Yayınları, 1995
- Schoenthaler, F., D. Augenstein ve T. Karle. “Design and Governance of Collaborative Business Processes in Industry 4.0”, *17th IEEE Conference on Business Informatics* (CBI 2015): 1-8. <https://www.researchgate.net/publication/311231163> (Erişim Tarihi: 15.11.2022).
- Schwab, Klaus ve Davis, N. *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek*. Çev: Zülfü Dicleli. İstanbul: Optimist Yayınları, 2019.

- Schwab, Klaus. *Dördüncü Sanayi Devrimi*. Çev: Z. Dicleli. İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım, 2016.
- Shatzer, Jacob. *Trans Humanism and the Image of God: Today's Technology and the Future of Christian Discipleship*. Illinois: An Imprint of InterVarsity Press, 2019.
- Smith, Anthony D.. *Milli Kimlik*. Çev: Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Soylu, A. "Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32, (2018): 43-57.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2005.
- Sözen, Müslime ve Mescioğlu, Talat. "Endüstri 4.0'ın İtici Güçlerinin Türkiye ve Çin Üzerindeki Etkileri". *International Journal of Social Inquiry* 12/1, (2019): 287-315.
- Şahin, K.. *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2009.
- Şuman, N.. *Akıllı Üretim Çağı: Endüstri 4.0*. <http://www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cagi-endustri-40-42841> (Erişim Tarihi: 10.11.2022).
- Talas, M.. *Çok Kültürlülük Kısacasında Ulus Devlet ve Türkiye*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.
- Tanimato, Steven. *The Elements of Artificial Intelligence*. New York: Published Computer Science Press, 1990.
- Tapscott, D. *Dijital Ekonomi*. Çev: E. Koç. İstanbul: Koç Sistem Yayınları, 1998.
- TBMM. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. (1949). <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, Erişim Tarihi: 11/12/2023.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Türkiye'nin Sanayi Devrimi Dijital Türkiye Yol Haritası*, (2017a).
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması". *Doğu Batı* 1 (2000): 113-138.
- Tekin, Z. ve Uslu, F.. *İşletmelerde Zaman Yönetimi: Endüstri 4.0 ile Ölü Zamanı Sıfırlamak*. Ankara: VI. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, 2018.
- TİSK. *26 Genel Kurul Çalışma Raporu*, TİSK Yayın No: 356, 15 Ekim 2016, Ankara.
- Toffler, A. *Üçüncü Dalga*. Çev: S. Yeniçeri. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008.

- Toprak, Metin, Bayraktar, Yüksel, Yorğun, Sayım ve Özyılmaz, Ayfer. “Dijital Dönüşüm, Araştırma Üniversitesi ve Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi için Bir Model Önerisi”. *Journal of Economy Culture and Society* 63 (2021): 67-92.
- Touraine, Alain. *Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*. Çev: Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Transhumanist Bill of Rights - Version 3.0. <https://transhumanist-party.org/tbr-3/> (Erişim tarihi: 14/12/2023).
- Transhumanist Declaration. <https://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-declaration/> (Erişim tarihi: 14/12/2023).
- Tuncel, Gökhan. “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 28/2 (2014): 39-54.
- Tunçay, Mete. *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Tunçay, Mete. *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar, I.Cilt*. Ankara: Teori Yayınları, 1985.
- TÜBİTAK. *Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı Projesi*. Ankara: BİLTEN, 1999.
- TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). “Türkiye’nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi”, Yayın No: TÜSİAD-T/2016-03/576. (2016). <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf> , Erişim Tarihi: 12.03.2023.
- Ulu, Serkan. “Dijital Dönüşümde Model Fabrikaların Rolü”. *T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Dijital Dönüşüm Dergisi* 35/410 (Şubat 2023): 37-39.
- U.S. Department of Homeland Security. “Cybersecurity Strategy”, 15 Mayıs 2018, <https://www.dhs.gov/publication/dhs-cybersecurity-strategy>, (Erişim Tarihi: 06/12/2023).
- U.S. Army Cyberspace Operations Concept Capability Plan, <https://fas.org/irp/doddir/army/pam525-7-8.pdf>, Erişim tarihi: 08/03/2024.
- Uygun, Oktay. “Devlet”. *TÜBİTAK Ansiklopedisi*, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/devlet> . Erişim Tarihi: 20/04/2024.
- Ünal, Mahir Fatih. “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”. *ISHOPHOS* 2/2. (2019): 19-39.
- Wallerstein, Immanuel. “Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir Mi?”. Ed: Anthony King. *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*. Çev: Gülcan

Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal, Ümit Hüsrev. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, (1998): 121-137.

Weber, M.. *Sosyoloji Yazıları*. Çev: T. Parla. İstanbul: 1993.

Weber, M.. “Millet”. Çev: E. Çerezcioglu. *Doğu-Batı Dergisi* 39. (2007).

Weeks, Edythe E.. *Outer Space Development, International Relations and Space Law: A Method for Elucidating Seeds*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2012.

Wiener, Norbert. *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Massachusetts: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1985.

Yalçinkaya Hakan, Çılbant, Coşkun ve Yalçinkaya Neslihan. “Küreselleşme ile Yeniden Şekillenen Ulus-Devlet Anlayışı”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* 4/8 (2012).

Yankın, Fahri Bilal, “Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019): 1-38.

Yıldırım, N. *Uluslararası Şirketler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.

Yılmaz, A. *İkinci Küreselleşme Dalgası, Kavram Süreç ve Sorunlar*. Ankara: Vadi Yayınları, 2004.

Yılmaz, C. ve Erkollar, A.. “Endüstri 4.0’ın İnsan Kaynakları Planlaması Üzerine Etkileri”. *5th International Management Information Systems Conference*, (2018).

Yiğitöl, B. ve Sarı, T.. “Küresel Salgınlar ile Mücadelede Endüstri 4.0 Teknolojilerinin Rolü”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (2020): 53–73.

Yurdusev, Ahmet Nuri. “Ulus Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”, Tayyar Arı(Der) *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politik*, Bursa: MKM Yayıncılık, (2012): 59-74.

Yücel, G. ve Adiloğlu, B.. “Dijitalleşme - Yapay Zeka Ve Muhasebe Beklentiler”. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17 (2019): 47-60.

Yücel, Nazlı ve Pustu, Yusuf. “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Alternatifi Kent Devlet Olabilir mi?”. *Türk İdare Dergisi* 450. (Mart 2006): 117-140.

Yüksekbilgili, Z. ve Çevik, G. Z.. “Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye’nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)* 3/2, (2018): 422-436.

Zhong, Ray Y, George Q Huang, Shulin Lan, QY Dai, Xu Chen, and T Zhang. “A Big Data Approach for Logistics Trajectory Discovery from RFID-Enabled Production Data”. *International Journal of Production Economics* 165, (2015): 260-272.



ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Ahmed Alper CÖMERT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Hukuk Fakültesi
Bölümü	Hukuk
Makale ve Bildiriler	
1. Cömert, Ahmed Alper. “Trans-hümanizmin Millet Unsuru Üzerindeki Muhtemel Etkileri Hakkında Değerlendirme”. INTPOLSEC International Security Congress Uluslararası Güvenlik Kongresi Tam Bildiri Kitabı. Der: Fikret Birdişli ve Fatih Tekin. Malatya: Intpolsec Publishing, (Kasım 2022): 81-92.	